

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ADAPAZARI VE CİVARINDA ÇERKES
MUHACİRLERİN İSKÂNI VE UYUM PROBLEMLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tuncay DÜZENLİ**

**Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Kenan OLGUN

ARALIK - 2006

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ADAPAZARI VE CİVARINDA ÇERKES
MUHACİRLERİN İSKÂNI VE UYUM PROBLEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tuncay DÜZENLİ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Bu tez, 22./12/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Yard.Doç.Dr.Kenan OLGUN Yard.Doç.Dr Turgut SUBAŞI

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İmza

Adı- Soyadı

TUNCAY DÜZENLİ

Tarih

22.12.2006

ÖNSÖZ

“Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskan ve Uyum Problemleri” konulu yüksek lisans tezimizde Çerkeslerin göç esnasında çektiği çilelerle ve Adapazarı ve civarına iskanı sırasında yaşadıkları uyum problemlerinden dolayı yerli ahali tarafından yapılan eleştirilerin ve buralarda ortaya çıkan olayların sebepleri politik, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yard. Doç. Dr. Kenan OLGUN’a , imla ve noktalama hatalarının kontrolünde yardımcı olan Türkçe Öğretmeni Ahmet DEMİR’e, ve bana katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bugünlere gelmemde büyük emeği olan aileme ve beni sürekli destekleyen eşim ve çocuklarıma, şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmamı geçen sene kaybettiğim ve benim bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan rahmetli babam Orhan DÜZENLİ’ye ithaf etmek istiyorum.

Tuncay DÜZENLİ

22.12.2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GÖÇ ÖNCESİ ÇERKESLER VE GÖÇLER	6
1.1. Çerkesler Kimlerdir?.....	6
1.2. Kültürel yapı.....	11
1.3. Sosyal Yaşam.....	15
1.4. Ekonomik Faaliyetler.....	20
1.5. Göçler	22
1.5.1. Göçlerin Genel Sebepleri.....	22
1.5.2. Rusların Kafkasya Siyaseti.....	22
1.5.3. Asimilasyon faaliyetleri.....	26
1.5.4. Rusların Ekonomik Faaliyetleri.....	30
1.5.6 Sürgün ve katliamlar	32
1.6. Göçlerin Seyri	35
1.7. Göç Güzergahları.....	40
1.8. Göç Sırasında Karşılaşılan Güçlükler.....	44
1.8.1. Yollarda Çekilen Çileler ve Ölümler.....	44
1.8.2 Açlık, Sefalet Ve Hastalıklar.....	48
BÖLÜM 2: MUHACİRLERİN İSKANI VE UYUM PROBLEMLERİ	51
2.1. Osmanlı Devleti'nin Muhacirleri İskanı.....	51
2.1.1. Osmanlıların Çerkeslerle Akrabalık İlişkileri.....	51
2.1.2. Halife-i Ruyu Zemin Olarak Mazlumlara Yardım Etme Mecburiyeti	56

2.1.3. Gayr-i Müslimler Lehine Değişen Nüfus Dengesini Sağlamak.....	59
2.1.4. Osmanlının İskan Politikası.....	64
2.2. Muhacirlerin İskanı.....	67
2.3. Muhacirlerin İzmit Adapazarı Ve Hendek Bölgesine İskanı.....	71
2.4. Meşrutiyet'in Çerkesler Üzerindeki Etkisi.....	81
2.5. İskan Esnasında ve Sonrasında Karşılaşılan Zorluklar.....	84
2.5.1. Muhacirlerin İskân Bölgelerinin Fiziki Şartlarının Muhacirler İçin Uygunsuzluğu.....	84
2.5.2. İskan Edilen Yerlerin Ekonomik Faaliyetlerine Uyum Sağlayamama, Sosyo-Ekonomik Yoksulluk.....	85
2.5.3. Kültür Özelliklerinden Dolayı Yerel Halkla Uyum Sağlama Problemleri.....	87
2.5.4. Dil Farklılığı.....	91
2.5.5. Muhacir-Ahali Çatışması.....	92
2.5.6. Muhacirlerle Görevliler Arasındaki Anlaşmazlıklar.....	97
2.5.7. Muhacirlere Haksız Yakıştırmaların Sebepleri.....	98
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	108
KAYNAKLAR.....	114
EKLER.....	120
ÖZGEÇMİŞ.....	124

KISALTMALAR

Ank.	: Ankara
Çev.,	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
KATÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mat.	: Matbaacılık
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TGAV	: Türk Gelecek Araştırma Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLO LİSTESİ

Sayfa:

TABLO 1 : 1879'da Bulgaristan'dan Osmanlı'nın Elinde Kalan Topraklara Yerleşen Sığınmacıların Hesaplanmış Sayıları.....	38
TABLO 2: 1880'de Rusya Topraklarından Samsun'da Karaya Çıkan Muhacirler.....	39
TABLO 3: 1844-1906 Tarihleri Arasındaki Nüfusun Dağılımı.....	62
TABLO 4: Osmanlı toplumunun yıllar içinde dini yapılanması.....	63
TABLO 5: Kafkasya'daki Müslüman Halkın Osmanlı Devletinde Yerleştirildikleri Bölgeler.....	68
TABLO 6: Balkanlardan Nakledilen Çerkeslerin Sayıları ve Yerleşim Yerleri.....	69
TABLO 7: Kuzey Kafkasyalıların Anadolu'da Yerleştirilmeleri.....	70
TABLO 8: 1831 Kocaeli Sancağı Nüfus Dağılımı.....	72
TABLO 9: 1881-1893 Adapazarı –Geyve Nüfus Dağılımı.....	72
TABLO 10: 1906 Adapazarı –Geyve Nüfus Dağılımı.....	72
TABLO 11: Adapazarı Kazasının 1913'teki Nüfus Dağılımı.....	73
TABLO 12: Sakarya'ya Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Nüfuzları ...	74
TABLO 13: Kocaeli'ne Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Nüfuzları....	77
TABLO 14: Sakarya'ya Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Boyları.....	77
TABLO 15: Kocaeli'ne Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Boyları.....	80

HARİTA LİSTESİ

Sayfa:

HARİTA 1: Göç Yolları.....	42
HARİTA 2: Göç Yolları.....	43

Tezin Başlığı: İzmit Ve Adapazarı Civarında Çerkes Muhacirlerin İskan ve Uyum Problemleri	
Tezin Yazarı: Tuncay Düzenli	Danışman: Yard. Doç. Dr. Kenan Olgun
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 124 (tez) + 4 Ekler
Anabilimdalı: Tarih	Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi
1850'den sonra Osmanlı Devleti'nin siyasetinde Rus zulmünden kaçan Çerkes muhacirlerinin iskan ve iskan sonrası uyum sorunu önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ve daha sonraki dönemlerde kendisini iyice belli eden uyum sorunları Osmanlı Devletinde ve daha sonrada Türkiye Cumhuriyetinde de yaşanmıştır. Çerkes göçlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları çok karmaşık, genellikle uzun vadede kendini gösteren bir nitelik taşımaktadır. Üstelik muhacirlerin iskan edilmelerinden bir süre geçtikten sonra ne durumda olduklarına dair çoğu zaman bilgi bulunmamaktadır. Sadece bazı hadiseler sebebiyle söz konusu edildiklerinde yaşayış biçimleri ile ilgili bilgiler kaynaklara intikal etmektedir. Bu çalışmada araştırma problemi olarak özellikle İzmit, Adapazarı ve Hendek yöresine yapılan göçler , bu göçler sırasında çekilen sıkıntılar ve göçlerin sonrasında yaşanan uyum problemleriyle bunların sebeplerini belirlemek olarak ifade edilebilir. Çerkeslerin uyum problemleri incelenirken Çerkeslerin kültürleri, geldikleri coğrafyadaki sosyo-ekonomik yaşantılarının, dillerinin farklı olması dikkate alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amaçlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Çerkeslerin iskan edildikleri yerlerde yaşadıkları uyum problemlerinin sebeplerini ortaya koymak.Çerkeslere isnat edilen haksız yakıştırmaların sebeplerini ortaya koymak. Bu amaçları ortaya koymak için literatür taraması yöntemine başvurulmuştur. Bu çalışma esnasında bu yöntemin dışında Çerkes büyüklerinden olan kaynak kişilerinin bilgilerine de başvurulmuştur. Bu sebeple Çerkeslerin göç öncesi durumları, kim oldukları, sosyo-ekonomik durumları, gelenek ve görenekleri ortaya konularak uyum sorununun daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışma sonucunda Çerkeslerin, Rusların baskılarından dolayı yapmış oldukları göçler, göçler sırasında karşılaştıkları zorlular ile Osmanlı Devleti'ne iskanları sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunların sebeplerini ortaya koymaya çalıştık. Çerkes muhacirlerinin Osmanlı Devleti'ndeki uyum probleminin temelinde kültürel özellikleri, göçün nedenleri, göç yollarında çektiği çileler, iskan sırasında yaşadıkları sıkıntılar ve geldikleri çevrenin sosyal ve ekonomik yapıları yatmaktadır.	
Anahtar kelimeler: Çerkes, İskan, Kültür, Uyum, Göç	

Title of the Thesis: Settling Adaptation Problems of Circassians Living Around Adapazarı	
Author: Tuncay Düzenli	Supervisor: Assist Assoc. Yard. Dr. Kenan OLGUN
Date:	Nu. of pages: vii (pre text) + 124 (main body) + 4 (appendices)
Department : History	Subfield: History Of Modern Times
After 1850 the settle and the matter of adaptation after the settle of Circassian refugees that escape from Russian oppression has taken a serious part in Ottoman Empire. Especially in II. Meşrutiyet term and than these mother of adaptation has also occurred in Ottoman Empire and after in Republic of Turkey. The political, social, economical, and cultural results of Circassian emigration are very complex and generally have been shown in long periods. Moreover when a period has passed after the settle of refugees the data about what kind of a condition they are generally hasn't been found. Just when they are become matter about some other events, some information about their life style have taken part in source. The research problem of this study is to determine problems and matter of adaptation that occurred during and after the emigration especially in İzmit, Adapazarı and Hendek. In this respect the purpose of this study can be expressed such as: To determine the matter of adaptation of Circassians in the places that they settle . The determine the reasons of unjust ascription attributed to Circassians. To make this research the method of literature review is used and also old Circassian people's knowledge is used as a source. The reach the purpose of study the Circassians position before the emigration, who they are, their socio-economic position, their customs and traditions have been searched. After the results of this study we tried to expose Circassians emigration because of Russian's pressure, the probles that they have during the emigrations the settle of Circassians by Ottoman Empire and the reasons of the problems during and after the settling. The reasons of Circassians' adaptation problem in Ottoman Empire are about their cultural features, the reasons of emigration, the events during the settling, the culture and socio- economic structures of the place that they came from.	
Keywords: Circassian, Settling, Culture, Adaptation, Emigration	

GİRİŞ

Çerkesler, tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenlik kavgalarının verildiği Kafkasya'da yaşayan bir topluluktur. Kafkasya'nın batısında Karadeniz, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Osmanlı ve İran yer almaktadır

Osmanlı Devleti Çerkeslerle ilişkilerini ilk önceleri İslam'ın yayılması boyutuyla geliştirirken daha sonra Kafkasya'nın stratejik öneminin kavranmasıyla siyasi yönden de alakadar olarak devam ettirmiş, bölgede Rusya ve İran'la nüfuz mücadelesine girmiştir. İslam'ın hızlı bir şekilde yayılması ile Kafkasya'da İslamlaşma süreci 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde tamamlanmıştı. Özellikle Osmanlı Sultanları ve Kırım Hanlarının etkisiyle gerçekleşen bu süreç sonucunda Ruslara karşı sağlam bir blok oluşturulurken bilhassa Şeyh Şamil öncesi ve sonrası Kafkasya ya hakim olan müridizm hareketiyle İran'a karşıda Sünni bir kordon oluşturulmuş oldu.(Aslan, 2006:24) Fakat bu nüfuz savaşları sonunda kaybeden Kafkas toplulukları olmuştur. İlk Kırım Türklerinin göçleri daha sonrada bunu Çerkeslerin muhacereti izlemiştir. Osmanlı Devleti bu mazlum halka kapılarını sonuna kadar açmıştır. Osmanlı Devleti tüm imkansızlıklarına, Kafkas muhacirlerinin sayılarının beklediğinden fazla olmasına rağmen kapılarını devamlı da açık tutmuştur. Hatta muhacirlerin, ülkesine gelmesini teşvik dahi etmiştir. Çerkesler, 1850'lerden sonra ki Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı'dan yana tavır alarak Kafkasya'da Ruslara karşı amansız bir mücadeleden sonra zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Göç, sadece Anadolu ve Balkanlara değil Ürdün yönüne doğru Mısır ve Suriye'yi de kapsayacak şekilde devam etmiştir. Bundan sonraki iskan süreci hem Osmanlı Devleti hem de muhacirler için bazı problemleri de beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti göçlerden çok daha önce Çerkesleri saraya alarak akrabalık ilişkileri kurmuştu ki son dönem padişahlarının ekseriyetinin annesi Kafkas kökenlidir. Yine devletin yönetim kademelerinde birçok Çerkes görev almaktaydı. Bunun yanında padişahların halifelik makamında bulunmasından dolayı mazlum bir topluluğu açıkta ve yardımsız bırakması da düşünülemezdi. Devlet, azınlık isyanlarının boy gösterdiği bu dönemde Çerkesleri nüfus dengesini kendi lehine çevirmek, çıkabilecek isyanları durdurmak ve çıkmış olanları da bastırmak için Ruslarla mücadelede savaşçılık

özellikleri gelişmiş olduğundan Balkanlarda ve doğuda Hıristiyan unsurların yoğun olduğu bölgelerin yakınlarına iskan etmiştir. Osmanlı Devleti aynı zamanda bu güvenilir insanları Devlet-i Aliye'nin koruyucusu olarak gördüğünden İstanbul yakınlarına özellikle İzmit mutasarrıflığı ve Adapazarı kazası ve civarına yerleştirmiştir.

İskanın kelime manası, yurtlandırma yerleştirme, yurt kazandırmak boş bir yere insan yerleştirmek demektir. Bütün devletlerde önemli bir sorun olan iskan, nüfus ve toprağın dağılımı, devlet hizmetlerinin ülke geneline yayılması, ülke kaynaklarının kullanılması, etnik unsurların, din ve inançların ülke düzeyinde ki dağılımı, etnik unsurlarla yerel yönetim ve yerli ahalinin sorunlarının çözümü, devlet egemenliğinin korunması, üretimin artırılması ve toplumsal birlikteliğin sağlanması gibi konuları ilgilendirmektedir.

Osmanlı Devleti iskan politikası gereği muhacirlerden sadece ziraat erbabı ve nüfus dengesini sağlamak için değil aynı zamanda Müslüman nüfusun işgal altında kalan topraklarda kalmasından dolayı bunlardan orduya katılan asker sayısı azaldığından asker ihtiyacını da karşılama yoluna gitmiştir.(Erkan 1996:37)

Elimizde Çerkes muhacirlerin göçlerine dair oldukça fazla belge, kaynak eser bulunmaktadır. Özellikle Abdullah Saydam'ın Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, Süleyman Erkan'ın Kırım ve Kafkasya Göçleri 1877-1878, Bedri Habiçoğlu'nun Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Justin McCarty'nin Ölüm ve Sürgün adlı eserleriyle Bilal Şimşir'in Rumeli'den Türk Göçleri ve benzeri eserlerin içindeki kısmi bilgiler sayılabilir. Fakat bizim konumuzun ana temasını oluşturan Çerkeslerin uyum problemleri hakkında kaynak eser ve belge bulmakta oldukça zorluk çektik.

Çerkes muhacirlerinin göçlerine ve göç yollarında çektikleri sıkıntılar ile iskan sırasında çekilen eziyetlere dair belgeler bulunmaktadır Fakat Kafkasya'da ki sosyo-ekonomik yaşamları, kültürel değerleri, çevre kültürlerle etkileşimin nasıl gerçekleştiği ile iskan sonrası uyum sorunlarına ait Osmanlı Arşivlerindeki belge azlığı problemlerimizden biridir. Bu belge eksikliğinden dolayı göç öncesi dönemin iyi tahlil edilebilmesi için yabancı seyyahların izlenimleri ile o dönemi yaşayan Muhacirlerin kaleme aldıkları anıların karşılaştırılması yoluna gidilmiştir ki bu da problemlerimizden biridir. Ayrıca kültürel özellikleri ve uyum sorunlarıyla ilgili parça

parça elde edilen bilgilerin objektifliğinin kontrolü, ilgili konulara bağlantı kurularak yerleştirilmesi elde edilen bulguların yorumlanması çalışmamızın temel problemini oluşturmuştur. Araştırmamızı yaptığımız bölgenin Çerkes muhacirlerin yoğun olarak yaşadığı alan olması problemin aşılmasında yardımcı olmuştur.

Çalışmanın Amacı ve Önemi:

Çerkes muhacirleri iskanda ve iskan sonrasında bazen Devlet-i Aliye'nin kendisiyle ama özellikle de yerel yönetim ve yerel ahalile uyum sorunları yaşamışlardır. Çalışmamızda bu sorunların temel kaynağı olarak Çerkes muhacirlerin kültürel, sosyo-ekonomik farklılıklar ile gözyaşıyla dolu bir coğrafyadan açlık ve sefaletle birçok yakınına hastalıklara ve Karadeniz'in sularına bırakarak gelmenin vermiş olduğu acının yansımaları görmekteyiz..

Çerkes muhacirlerin uyumda ki en büyük problemlerinde biri de Türkçe'yi konuşamıyor olmalarıdır. Bu yüzden kendilerini ifade edemediklerinden yerel toplum tarafından "ötekiler" olarak algılanmışlardır.

Yaşanan bu sorunları iyi tahlil edebilmemiz için muhacirlerin kültürel özelliklerini ve Kafkasya'da ki yaşam şekillerini iyi tahlil etmek gerekir. Kafkas muhacirleri kendilerini en zor zamanda misafir olarak kabul edenlere karşı isteyerek bir zarar vermesi onların Kafkasya'daki yaşam özelliklerine bakıldığında mümkün gözükmemektedir. Çerkes muhacirler tarafından yapılan olumsuz davranışların temelinde çektikleri çileler ve hayatta kalma mücadelesi yatmaktadır. Bunlar iyi tahlil edilebilirse konunun daha iyi analiz edileceği kanaatindeyim.

Çerkes muhacirlerin kimler oldukları ve sosyo-kültürel yapıları ile çekilen eziyet ve sıkıntılar ortaya konulursa uyum sorunlarının kaynağı daha iyi anlaşılabilir uyum sorununda problemin ne muhacirlerden ne de yerel ahaliden kaynaklanmadığı, kültürel farklılıklardan ve dönemin zor şartlarından kaynaklandığı da ortaya çıkmış olacaktır. Böylece karşılıklı suçlamaların yerine birlik ve beraberlikte kenetlenmiş toplum modeli örnek olarak çıkarılacaktır.

Çalışmanın Kapsamı:

Konu olarak aldığımız Adapazarı ve civarında Çerkes muhacirlerin iskanı ve uyum problemlerini ortaya koyabilmek için Çerkeslerin kimler oldukları, göç öncesi kültürel yapıları, sosyal ve ekonomik yaşamları incelenerek iskan edildikleri alanlarda mukim olan ahaliyle yaşanan kültür çatışmalarının sebeplerinin ortaya konulması elzem olduğundan topluma aykırı gelebilecek tüm özellikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte Çerkes muhacirlerinin göçe zorlanmasının nedenleri, Rusya ile Osmanlı Devleti'nin Çerkesler üzerinde ki etkileri, göç sırasında ve iskan esnasında çektikleri sıkıntıların muhacirlerin ruhlarında açtığı yaraların, ilk iskan bölgelerinde ve özellikle Rumeli topraklarında gayri Müslimlere karşı yansımaları, Doğu Anadolu'da mukim olan Ermeni azınlıklar üzerinde ki tezahürleri ortaya konularak, Adapazarı ve civarına yerleştirilmelerinde ki amaçlar ile yerli Müslüman ahalinin yanında külliyetli nüfus yoğunluğuna sahip Ermenilerin Çerkes iskanı hakkında ki görüşleri, karşı eylemleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bunun yanında daha muhacirler gelmeden oluşan ön yargıların sebebi durumunda olan azınlık isyanlarında Çerkeslerin olumsuz davranışları bu davranışların sebepleri ile uyum sorunlarına örnekler verilerek sorunların temel kaynakları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Uyum problemleri incelenirken ortaya konulan örneklemeler nüfus yoğunluğunun ve Çerkes boylarında ki çeşitliliğin fazla olması nedeniyle özellikle Adapazarı ve Hendek yöresi üzerinde durularak sınırlandırılmıştır.

Çalışmada Takip Edilen Metod:

Konuyla ilgili geniş bir literatür taraması yapılmış, ilgili arşiv belgeleri incelenmiş, günümüzde sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet gösteren Kafkas derneklerinden yardım alınarak Çerkeslerle ilgili yayınlanan tüm dergi ve eserler taranmıştır. Bunun yanında sosyal yaşam ve kültürel özellikler ve dönemin özelliklerini yansıtmak için tevatür yoluyla bilgi edinmiş olan kaynak kişiler ile mülakat yapılmıştır. Elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak objektiflik sağlanmaya çalışılmıştır.

Konu incelenirken bütünlük ve kronolojik sıra takip edilmeye çalışılmıştır. Konuda ilk önce Çerkes muhacirlerin göç öncesi yaşadıkları bölgeler tanıtılarak, kültürel özellikleri, sosyal yaşantıları, ekonomik faaliyetleri bilhassa bölgeyi gezen yabancı

gezinlerin izlenimlerinden yararlanılarak karşılaştırmalar yapılmış ve konular başlıklar halinde belirtilerek ilk bölüm oluşturulmuştur

İkinci bölümde ise Kafkasya üzerinde ki Osmanlı-Rus mücadelesi ortaya konulurken Rusların Kafkas siyaseti belirtilerek göçün nedenleri ortaya konulmuştur. Çerkes muhacirlerinin göçe çıkışları esnasında çektiği sıkıntılar yerli ve yabancı araştırmacı ve yazarların eserleri karşılaştırılarak verilmiştir. Çerkes muhacirlerin göç esnasında takip ettiği yollar haritalarla gösterilerek metnin içine yerleştirilmiştir.

Göç ve iskanla ilgili istatistiki rakamlar elde edilen bilgiler karşılaştırılarak tablolar halinde metne yansıtılmıştır.

Muhacirlerin iskanı, bölümünde Osmanlı Devleti'nin Çerkes muhacirleri kabulünün siyasi, dini, ekonomik nedenleri ve iskan politikası başlıklar altında incelenerek verilmiştir. İskan konusu incelenirken Çerkes muhacirlerin, nerelerde, ne kadar sayı ile iskan edildikleri tablolar halinde metnin içine yansıtılmıştır.

Özellikle muhacirlerin Adapazarı ve civarına yerleştirilme sebepleri ortaya konularak bölgenin göç öncesi fiziksel ve demografik yapısı hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Bölgeye yerleştirilen Çerkeslerin uyum sorunları ve isnat edilen ithamlar, eleştiriler objektiflik ilkesi göz önünde bulundurularak tek tek başlıklar halinde incelenmiş ve bilgi aktarımında bilgiler arası farklılıklar, mukayeseli bir biçimde kaynaklar gösterilerek metin içerisinde yer almıştır.

BÖLÜM 1: GÖÇ ÖNCESİ ÇERKESLER

1.1. ÇERKESLER KİMDİR?

Genel olarak Kafkasya adı verilen bölgede yaşayan insanlara Çerkes denilir. Çerkes kelimesin kaynağı olarak üç ana görüş vardır. Birincisinde bu kelimenin Grekçe'deki Kerket kelimesinden türediğidir. İkinci görüşte ise Çerkes kelimesi Farsça'ya dayandırılarak "cargaes(kartal)"dan geldiği savunulurken başka bir nazariye göre Çerkes kelimesi Türkçe'deki Çer-kes (savaşçı)'in karşılığı olduğudur. Çerkeslere, coğrafik olarak en yakını olan Dağıstanlılar ise kafa kesen kelle koparan anlamında serkes demişlerdir.(Avagyan,2004:15)

Çerkeslerin anavatanı Kafkasya Taman yarımadasından başlayıp Bakü'nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu'na kadar uzanan Kafkas Dağlarının güneyindeki sahadır. Kafkas ve Kafkasya ismi 1856'dan önceki Osmanlı kaynaklarında görülmeyen bu tabir ilk olarak Eski-Yunan müelliflerinden Aiskhylos'un M.Ö.490 yazdığı bilinen "zincire vurulmuş zevk ve eğlence" adlı romanındaki Kavkasos-Dağı deyiminde görülür. (Kırzioğlu,1993:XV)

Kafkasya esas itibariyle dağlık bir ülke olup Kafkas halklarının büyük çoğunluğu da, Rion ve Kura nehrinin vadilerinde yaşayan Hristiyan halkları saymaz isek genellikle bu dağlık bölgelerde yaşarlar. Merkezi dağ zinciri, diğer bütün fiziksel özellikleri de etkileyerek nüfusun yapısının da oluşmasında etkili olmuştur. Bu yüzden Kafkas dağları insanların sadece karakteristik özelliklerini değil bugünkü varlıklarını da şekillendirmiştir. Kendilerini düşmanlara karşı koruyan engebeli ve yüksek dağlar, dik vadiler ve ilk çağlardan kalan gür ormanlar bu insanları hayatlarını şekillendirmiştir.(Baddaley 1995:19)

Çerkes toplulukları genellikle, küçük topluluklar, daha büyük topluluklarla bağlantılı olduğundan de kendi içlerinde daha küçük aşiretlere bölünmüş bulunuyorlardı. Bunların tümü, bilinen tarihleri boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşamışlar, zaman zaman Osmanlı'nın ya da İran'ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte, bağımsızlıklarından asla vazgeçmemişlerdir.(McCarthy,1998:32)

Kafkasya'da, en azından kırk kadar farklı dil ve lehçe kullanılmaktaydı. (Saydam,1997:19) Hatta bu sayı bazı kaynaklarda üç yüze kadar çıkarılmaktaydı. Yine

kaynaklara bakıldığında özellikle doğu Kafkasya'ya “dillerin dağı anlamına gelen Cebel es-sine” denilmiştir.(Baddaley,1995:22)

Elburuz yakınlarından başlayarak Karadeniz kıyılarına kadar uzanan ormanlık bölgede dağlar, 3200 metreden deniz seviyesine alçalırlar. Burada yaşayan Adigeler ve diğer kabilelerin hepsine birden ‘Çerkes’ ismi altında toplanmıştır.(Baddaley 1995: 20)

Başlıca kabileleri Kabardaylar, Besleney (Besni) Kemirguvey (Temirgoy-Çemguy)ler, Şapsığ (Şapsug)lar, Janeler, Natukhaylar, Ubuh (Ubih-Vubih-Ubukh)lar, Abzehler, Bjedug (Bjedugh)lar ve Mamus (Makhos)lardır. XIX. yüzyılın ortalarında Çerkesler'in toplam nüfusunun ne kadar olduğu hakkında kesin bir sonuca varmak pek mümkün değildir. İngiliz Lord Ponsoby 1834 yılında Çerkeslerin bölgedeki sayılarını “4-6.000.000” olarak göstermiştir.(Ersoy,1993:200) Aslında bütün Çerkes kabileleri ile Abhaz-Abazalar aynı kökenden geldikleri halde iki gurup birbirinden genel olarak Kafkas Dağları ile ayrılmışlardır.

“Kuzey Çerkesleri'nin yüzleri kuzeye, yeni Kuban Nehri'ne doğru dönük olduğu halde, ikincilerin yüzleri ve ilişkileri daha çok Karadeniz'e ve Gürcistan istikametine dönüktü. Abhazların iç kesimlerde ve dağlar arasındaki vadilerde oturanları (Abazalar) Çerkesler ile köprü görevini görmüşlerdir. Karadeniz kıyılarında oturan Abhazlar Gürcülerle yakın ilişkiler içerisinde oldukları gibi, aralarında onların tesiriyle Hıristiyanlık dahi yayılmıştır”. (www.kafkas.org.tr)

Orta Asya toplumlarının genelinde görülen boy ve kabile sisteminin bir benzeri de Çerkeslerde görülmektedir. Bu sisteme göre Çerkesler onbir kabilesi olan Adigeler ve iki kabilesi olan Abazalar olmak üzere iki ana boydan oluşur. .(Ersoy,1993:201)

1. Adigeler: Kuzey Kafkasya haklarından olan Çerkeslerin en fazla kabileyeye sahip olan boyudur. “Kabartay, Besleney, Kemirguveyler, Şapsığlar, Janeler, Natukhaylar, Ubihlar, Abzahler, Bjeduglar, Hatıkoılar, Makhoclar” olmak üzere on kabileden oluşurlar.(Ersoy,1993:202) Bu kabileler;

A-Kabardaylar En kalabalık Çerkes kabilesidir. Büyük ve Küçük Zelençuk havzalarından güney-doğuya doğru Vladikafkas'a kadar uzanan ve Kuma ile Terek'in yukarı kollarının suladıkları geniş bölgede otururlar. Batı komşuları Besleneyler ve Abazalar, doğu komşuları Çeçen İnguşlar, güney komşuları ise Karaçay-Balkarlar'dır. Büyük ve Küçük Kabardaylar olmak üzere iki guruba ayrılırlar. Büyük Kabardaylar Nalçık çevresinde, Küçük Kabardaylar ise Mozdok (Mazdek ve ya Mazdegü)

çevresinde otururlar. Bu kabile Kafkasya'nın en hassas noktalarından birini tutar ve aynı zamanda Doğu ve Batı Kafkasya arasında köprü görevini yapar. XVI. yüzyıldan itibaren genellikle Kabardaylar'ın Rusya ile ilişkileri iyi olmuştur. Hatta Kabardaylar'ın prens sülalesi ile Rus Çarları arasında akrabalık bağları dahi kurulmuştu.(Kırzioğlu, 1998:32) Arazilerinin Rusların saldırılarına açık olmasının onları Ruslarla iyi geçinmek mecburiyetine sürüklediğini dikkate almak gerektir. Bu nedenle Kabardaylar Ruslarla mücadelelere diğer kabileler kadar katılmamıştır. Ancak, bazı guruplarının soydaşlarının mücadelesine seyirci kalmamak için Abhazların yanında yer almış oldukları da görülmüştür. Ancak ana kitle bu savaflara karışmadığından Ruslar onları yerlerinden çıkartmaya kalkışmamışlar ve dolayısıyla bu kabileden göç edenler çok az olmuştur.

B-Besleneyleyler Büyük ve Küçük Lafa Vadileri ile Urup (Varca) havzasında otururlardı. Ayrıca Kuban Ovası ile Çeçen ve Sefir vadilerine kadar da yayılmışlardır. Genellikle Kabardaylar'la birlikte zikir edilirler. Kafkas kabilelerinin en asili ve fiziksel yapı bakımından en güzel insanların çıktığı bir kabile olarak kabul edilir.(Papşu,2003:101) Batılarında Kemirguveyleyler ve Abzehler, güneylerinde ise Abaza oymakları bulunur. Kuzeyden ise Besleneyleyler'in arazisi Kuban Nehri tarafından sınırlanır.

C-Kemirguveyleyler Kuban Nehri ile Lafa ve Sagvase nehirleri arasındaki bölgede otururlar. Üç guruptan meydana gelirler. 1-Kuban Nehri'ne doğru Adameyleyler 2-Ciraki ve Ratazay civarında Yegerkoyleyler 3- Kiraylar,

Kemirguveyleyler'in yaşadıkları bölge kuzeyden Kuban, doğudan Besleneyleyler, batıdan Bjeduglar, güneyden ise Abhazlar tarafından çevrilir.(Kırzioğlu,1998:81)

D-Şapsığlar Kuban Nehri'nin güneyindeki düzlük ile Kafkas Dağları'na kadar uzanan bölgede ve doğudan Bjeduglar ve Abhazlar, batıdan ise Natukhaylar'la çevrilidirler. Çerkeslerin en büyük kollarından olup sayıları 150-200 bin kadardı Abzehlerin batısında, Sups ve adgum nehirleri arasında (Büyük Şapsığ) ve Karadeniz sahilinde (Küçük Şapsığ) yerleştiler.(Papşu,2004:108) Natukhaylar'ın da Şapsığlar'dan ayrılmış bir kitle oldukları da ileri sürülüyor.

“Şapsığların Tuapse yakınlarında oturan kolonilerine ‘Küçük Şapsığlar’, dağların kuzeyinde Kuban'a doğru oturan ana kitlelerine ise ‘Büyük Şapsığlar’ denir.

Şapsığlar kıyı boyu dağlık bölgelerde yaşadıkları ve daha kapalı bir toplumsal yapı sergiledikleri için diğer gruplardan farklılık gösterirler.”(Papşu,2003:49)

E-Janeler 1479’da İstanbul’a bağlanan ilk Çerkes kabilelerinden olup Devlet-i Âliyye’den tuğ ve sancak almışlardı.(Kırzioğlu,1998:61) 1778'e kadar Kuban'ın sağ sahilinde oturan Janeler, Rusların baskısı üzerine bu nehrin sol kısmına çekilmişlerdir. 1864'e kadar Adegum ırmağı boyunca ve Psets ile Kholay vadilerinde, Karakubanski Adası'nda yaşadılar. Doğudan Şapsığlar, güneyden de Nakuthaylar ile komşu idiler. Ancak büyük ölçüde bu iki kabileye karışarak erimiş olduklarından göç devresinde nüfusları çok azaldı.

F-Natukhaylar “Karadeniz kıyılarında, Taman Yarımadası'ndan kıyı boyunca Şapsığ, Ubuh ve Abzah bölgelerine kadar uzanan alanda Soğucak çevresinde yaşıyorlardı”.(Kırzioğlu,1998:81) Adegum, Tsemez, Tasips, Bakan, Liesepsin, Kudak, Nefilh (Nepih), Psif, Khups, Prebeps vadileri Natukhaylar'a ait idi. Anapa ve Novorrossiki çevrelerinde daha yoğun olarak bulunuyorlardı. Kafkasya'da Rusya'ya karşı en faal biçimde karşı koyan kabileler arasında yer almışlardır.

G-Ubuhlar Natukhaylar, Şapsığlar, Abhazlar ve Abhaz-Abazalar arasında ve Karadeniz kıyılarına doğru uzanan bölgede oturmaktaydılar. Bazı kaynaklarda dil yapısı olarak Abhazlara daha yakın olduğu belirtilmişken (Ersoy,1993:99) diğer bir kaynaktaki “Türk Çik(-il) soyundan geldikleri” vurgulanmıştır.(Kırzioğlu;1998:10). Ubuhlar tarih boyunca Rumlar, Yahudiler, Türkler ve Ruslarla ticari ilişkileri geliştirmişler ve dışarıya açık bir tutum sergilemişlerdir. (Papşu,2003:49) Ruslara en son teslim olan kabiledirler. Tamamı 1864'de göç etmiş olduğundan Kafkasya'da hiç Ubuh kalmamıştır.

H-Abzehler Kabardaylar' dan sonra en kalabalık Çerkes kabilesidir. Sayılar 100.000 üzerinde olup Kuban’ın dağlık bölgelerinde ve Kuban’ın kolları olan Şhaguaşe ve Sups nehirleri arasında yaşıyorlardı (Papşu,2004:108) Bu kabilelerde Ruslara karşı mücadelelerde Natukhaylar ve Ubuhlar'la birlikte en ön saflarda yer almıştır. Bu kabile aynı zamanda diğer Çerkes kabilelerine nazaran en demokrat kabiledir. Aralarında asillerin nüfuzu daha az ve sınıf farklılıkları daha az belirgindir. Bu kabile, “Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde ve Kuban'ın orta mecrasına katılan kollarının suladıkları

bölgede yaşarlar. Abzehler Osmanlı'yla daha yakın ilişkide olduklarında dini kurallara daha sıcak sarılmışlardır.” (Papşu,2003:49)

I-Bjeduglar Doğudan Kemirguveyleyler, batıdan Şapsığlar, güneyden Abzahlar, kuzeyden de Kuban Nehri tarafından sınırlanırlar. Rusların XIX. yüzyıl başlarındaki baskılarına kadar Kuban Nehri'nin Kuzeyinde otururlardı. Kuban'ın güneyinde göç ettikten sonra Psikh, Mart (Psikhomat), Pçah, Psekups, Çebi, Unabat ve Sup vadilerine yerleşmişlerdi. Nispeten küçük bir kabiledir.

J- Hatıkoılar Küçük bir kabiledir. Osmanlı topraklarına göç eden nüfus içerisinde bu kabileye mensup kişilerden de söz edilmektedir. XVII. yüzyılın sonlarında Bjeduglar'ın batısında ve Kuban Nehri'nin sol tarafında yaşarlarken daha sonra doğuya kayarak Bjeduglar ve Kemirguveyleyler'in arasına yerleşmişlerdir.

K- Makhoclar Bu kabile de küçüktür. Ancak bunlardan da bilhassa 1858-1859 yıllarında bu tarafa bir çok grubun göç etmiş olduğuna dair kayıtlara Osmanlı arşiv belgelerinde rastlanmıştır. Bu kabile Laba ve Sagvase ırmaklarının orta mecraları arasında oturuyordu. Daha önceleri ise Batıkoy'un kuzeyinde ve Laba'nın batısında oturmaktaydı.

2- ABHAZ-ABAZALAR: Kafkasya'da bu halkın iki grubuna iki ayrı isim verilmektedir. Tarihi anavatanları Abhazya'da yaşayanlar Abhaz, dağları aşp Kuzey Kafkasya'da yaşayanlara Abaza(Abazin)denilir. Türkiye'de genel olarak iki gruba da Abaza denilmiştir. Bu boylardan genel olarak kıyı kesimlerde oturanlar Hıristiyan iken, iç kesimlerde ve dağlar arasındaki vadilerde oturanlar Müslüman'dırlar. Dilleri Çerkes kabilelerinin dillerinden oldukça farklılaştığından, Kafkas dilleri arasında ayrı bir dil gurubu olarak ele alınır.

1-Abhazlar Kendilerine Apsuva derler. Karadeniz kıyıları boyunca Ingur Nehri'nden Adler'in ötesine, Soçi yakınlarına kadar uzanan kıyı şeridinde ve Ingur Vadisi boyunca iç kesimlerde otururlar.(Kırzioğlu,1998:19) Belli başlı oymakları beş tanedir; Kıyı boyunca kuzeyden güneye doğru Ciget (Ziget)ler, Abziblar, Ahçipsular (Ahçipsa). İç kesimlerde ise kuzeyde Zamballar (Hirps veya Tzaballar), güneyde ise Aybga. Bu kıyı Abhazların bir kısmı ise Rusya ile iyi geçinme politikasını benimsemiş, bir kısmı ise

Çerkes kabileleri ile birlikte veya ayrı olarak Rusya'ya karşı mücadele etmiştir ki bunlar genellikle Müslüman Abzahlar dır.

2-Abazalar (Abazinler) Kendilerine Asuva derler. Kuban'ın kaynaklarına yakın olan bölgede ve yukarı boylarında oturanlar iki ana guruba ayrılır. 1-Tapanta (Altı Kesek Abaza): Kuban kaynakları, Büyük ve Küçük Zelençuk vadilerinde otururlar. Yurtları Kuma ve Podkumuk sularına kadar uzanır. İsimlerini beylerinden alan altı guruba bölünürler. Dudaruk, Lo, Kliiç, Kyeç, Biberd ve Cantenir. 2- Skaraya(veya Askar): yedi oymaktan meydana gelir: Mudavey, Kazilbeg, Segerey, Tam, Basilbeg, Barakay ve Bag. Bu Abazalar Rusya ile savaşa en şiddetli bir biçimde katılmışlardır.

Yine “Coğrafyay-i Kebir ve Cihannüma gibi eserlerde de Çerkes kabilelerin sayısı onbir olarak verilirken bir kısım kabilelerin Müslim bir kısmının da Hıristiyan olduğu” belirtilmiştir.(Kırzioğlu,1998:79)

Adapazarı'na iskan olunan Kafkasya'nın yerli halklarının büyük çoğunluğu Adıgeler, Abazalar ve Ubıhlardır. Ubıhlar zamanla anadili olarak kendi dillerine en yakın olan Adıgece'yi, etnik olarak da Adıge kimliğini benimsemişlerdir. Adapazarı ve civarında Çerkes denildiğinde akla Adıgeler ve Ubıhlar gelir. Abazalar ise kendi kimlikleri ile anılırlar.

Tarihi araştırmalara bakıldığında da tarihi belgelerinin çoğunluğunda, Kafkas muhacirlerine genel bir ad olarak Çerkes adı verilmiştir.

1.2. KÜLTÜREL YAPI

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapıları, Kafkasya'yı dışarıdan etkileyen çeşitli kavim ve medeniyetlerle olan ilişkiler neticesinde şekillenmiştir.

“Tarih öncesi devirlerden orta çağa kadar, gerek ticaret amacıyla, gerekse savaşlar ve fetih yoluyla Kafkasya'ya giren eski Anadolu ve Mezopotamya kabileleri, Yunan, Roma ve Ceneviz ticaret kolonileri, Kimmer-İskit gibi proto-Türk kavimleriyle Hun-Bulgar, Alan, Hazar; Kıpçak gibi Türk kavimleri Kafkasya'nın sosyo-kültürel yapısının temel taşlarını oluşturan medeniyet unsurlarını da beraberlerinde Kafkasya'ya getirmişler ve Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel yapılarının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır”. (Tavkul 1997: 140)

Kafkasya da yerleşim bölgeleri genellikle yaylalar ve derin vadilere yayılmıştır. Bu fiziki şartlar bölge insanının karakteristik ve kültürel özelliklerinin diğer toplumlardan farklı olmasına yol açmıştır. Aynı zamanda bu yüksek dağlar kültür ve etnik bakımdan

toplumsal bölünmüşlükler de meydana getirmiştir. (Saydam 1997:15) Kafkasya halkları ortak tarihe, kültüre, gelenek ve göreneklere, benzer toplumsal yapılara sahip olsalar ve yüzlerce yıldan beri etnik açıdan birbirleri ile karışarak akraba topluluklar haline gelseler bile, aralarındaki dil farklılığı onlar için milliyetin ve etnik kimliğin bir göstergesi haline gelmiştir. Dolayısıyla bugün tek bir “Kafkas Milleti”nden söz etmek mümkün olmamakta, onun yerine “Kafkasya Halkları” kavramı kullanılmaktadır. (Tavkul,1998:36).

“Karadeniz ile Hazar denizi arasında uzanan bir coğrafyada yaşayan Abhaz, Adige, Abaza, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarının oluşturduğu Kafkasya, siyasî ya da fizikî bir coğrafi bölgenin adı değil, halkların meydana getirdiği ve “Kafkas Kültür Sahası” adını verdiğimiz kültürel coğrafyanın adıdır.” (Tavkul,1998:37)

Kafkaslarda ki kültürel özellikleri ele aldığımızda Çerkes kültürüne batılı demenin zor olduğu gibi doğulu demenin de oldukça zor olduğu anlaşılır. Çerkes kültürünün karakterini belirlememiz gerekirse; Ön Asya'nın Kafkasya bölümünde asırlar boyu oluşmuş özel ve özgün bir kültür olarak değerlendirmemiz gerekir. (Papşu,2004:162) Çerkes toplumunda geleneksel yapının, kültürü oluşturan en önemli faktör olduğunu görürüz

Kafkas toplulukları birçok medeniyetin işgaline girmelerine rağmen toplumlarda ki kapalılık, kültürlerini olduğu gibi korumalarını sağlamıştır. (Baddaley 1995:22) Çerkeslerin gelenek ve göreneklerinden oluşmuş yazısız kurallarına "habze"(xhabze) denilir. Habze Çerkes yaşamını belirleyen sosyal kurallar bütünüdür ve sözlü kurallar biçiminde bir öğretilidir. (Papşu,2004:162) Bu bakımdan Türk toplumunda ki töre kavramı ile de benzerlik göstermektedir. Toplum kontrol eden bu geleneklere bağlılık gösterilmesi yanında bu geleneklerden gelen kuralların yaptırım gücü de vardır. Toplumun olumsuz bireyleri bu örfi kurallarla göre yargılanır. Hayatı düzenleyen bu kurallar o cemiyetin tüm yapısını şekillendirmektedir. Bunların yaptırım güçleri kişilerin onlara olan bağlılıkları ile bütünleşir. Çerkes kültüründe toplumun üyesi olan bütün bireylerin önemleri vardır ve bu bireylere yönelik davranış biçimlerine hemen toplumun bütününde uyulur, bu değerlere sadakatle bağlılık gösterilir. (Longworth,1994:135) Habzelerin cezai müeyyidelerini toplum uygular. Toplumdaki tüm fertler bu kuralların denetleyicisi durumundadır. Habze, eski jenerasyonun mensuplarına; kuralları ihlal edenleri cezalandırma ve işlenen suçun utancını ailelerine

yükleme hakkı verir (Kanukova 2001:29) Böylece aileden olmayan bir yaşlı, uygun şekilde giyinmeyen, kötü davranan ağız bozuk delikanlılara yaklaşabiliyor ve uygun gördükleri cezayı verebiliyordu Bazı cezai müeyyideleri Thamede belirler. Bunların başında da haynape adı verilen ayıplama gelir. Habze ile ilgili birkaç örnek verecek olursak kültürel yaşamın daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyim.

Herhangi bir kapalı mekana veya odaya girdiğinizde başköşeye doğru yönelmemek gerekir. Ortamın yaş durumuna göre, gösterilen yere oturmak en doğrusu. Bulunulan ortamda küçükler de olsa ayak ayak üstüne atılmamalı.

Konuğunuzla beraber yemek yerken ondan önce sofradan kalkmak hatta oturduğu halde yeme işini kesmek ayıptır.

Eve misafir geldiğinde genç neslin masaya oturması yasak olup bunun yerine misafirlere bakmakla yükümlüdürler. Gençler, kendinden büyüklere karşı doğrudan konuşamazlar ya da onların tartışmalarına giremezlerdi. Sadece doğrudan soru sormalarına izin veriliyordu. (Kanukova 2001:29)

Çerkes kültürünün en önemli kurumlarından bir tanesi de Thamadeliktir. Bazı kaynaklarda Thamate şeklinde de yazılmıştır. “Tanrıların huzuruna çıkmak onlara yiyecekler, kurbanlar sunmak sıradan insanların değil ancak seçkin kişilerin işidir. Dolayısıyla Thamate/Thamade toplumun en bilge, yetenekli, becerikli, ehliyetli, seçkin kişilerine verilen onursal bir unvandır.” (Huvaj, 2001:40)

Thamade, belirli toplum kesimine özgü bir görev, yada nitelik değildir. İslam’daki imamlık statüsüne benzer. Herkes, kendisinden daha ehliyetli birinin bulunmadığı bir toplumda, ortamda, imamlık yapabilir. Thamadelik de öyledir.

Zira Thamade, bu görevi yürüttüğü sürece kararlarını Habze gereği ve Habzeye göre davranarak alır. Kararlarını mümkünse toplumun tümüne veya değişik kesimlerine, küçük grup Thamadeleri’ne, en azından yardımcısına danışarak alır. Nispeten demokratik olarak alınan kararların uygulanmasında merkeziyetçilik esastır. Bu anlamda Thamade otoritedir ve genel olarak ona mutlak itaat esastır. (Huvaj,2001:38)

Thamade, toplumun yapılacak işe göre en bilgili, birikimli ve dirayetli kişisidir. Bu kişi genellikle toplumun en yaşlılarından biri olur. Çok yaşayıp çok görmüş olan, çok bilgi

sahibi olduğundan daha dirayetli olma şansına da sahiptir. “Savaşta kılıcı, barışta dili ile önde olan başımızdır” (Huvaj,2001:39) sözü, Çerkes kültüründeki demokrasi ve Thamade anlayışının özlü bir anlatımıdır.

Çerkes kültürünün önemli unsurlarından bir tanesi de kabileciliktir. Çerkesler kanunları ve yönetimleri ile ilgili konularda kabileciliğe önem vermektedirler.

Kabile üyeleri birbirlerine mutlak bir yeminle bağlı idiler. Bir Çerkes kabilesi büyük bir aile gibi düşünüleceğinden ne kadar ayrı kalınırsa o denli rahat olunacaktır. Fakat bu toplumu milli ve askeri sorunlar karşısında güçsüz bırakmaktadır. Kabileler bu şekilde parçalanmasıyla hem savaş alanlarında hem de toplantılarda büyük bir ağırlık ortaya koyamazken askeri ve feodal bir geçmişe sahip asiller sınıfı, aynı zamanda kişisel yetenek ve becerilerinin de etkisiyle ağırlıklarını hissettirmişlerdir (Longworth,1994:138)

“Çerkesler İslamiyet’e büyük sevgi beslemelerine rağmen yine de O’nun bazı emirlerinin kendi sistemlerine uydurmaya çalışmışlardır. Bazen kabilecilik anlayışı o kadar ağır basar ki mesela bir Kadı’nın verdiği hüküm Kabileye göre uygun görülmemişse kesinlikle kabul etmezlerdi. (Longworth,1996:137)

Kişilere yaptıkları suçlar nedeniyle verilecek cezalarda mutlak kabile görüşü geçerliydi. Çünkü hiçbir şahıs, kendi kabilesinin sahip olduğu kendi üyelerini cezalandırma hakkının başkalarının eline geçmesini istemezdi. İsterse bu İslam’ın mümessili kadı olsun. (Longworth,1996:138)

Thamadelerle Kadılar özellikle gündelik yaşam ve suçlara verilecek cezalar konusunda karşı karşıya geliyorlardı. Tabi burada devamlı haklı olan kabilecilik anlayışının egemen olmasından dolayı thamadeler oluyordu. (Longworth,1996:141)

1.3 SOSYAL YAŞAM

Kafkasya halkları yüzyıllardan beri aynı tarihi, kültürü ve coğrafyayı paylaşmalarına rağmen, toplumsal yapılarında son derece güçlü bir yere sahip olan aile-soy bağıllığı, kabilecilik gibi tutum ve davranışları sebebiyle tarih boyunca bir birlik oluşturamamışlardır.(Tavkul,1998:36) Kafkasya’da birbirinden tamamen farklı pek çok dil ve lehçenin konuşuluyor olması, birliğin oluşturulamamasında etkili olmuştur. Çünkü farklı dillerde konuşan kabile ve boyların tek bir dil etrafında birleşerek milletleşme sürecine girmeleri mümkün olmamıştır.(Tavkul,1998:37)

Kafkas toplumlarının genel bir özelliği de sınıflı toplum yapısıdır. Bu sınıflı toplum yapısının da temelinde kabilecilik yatmaktadır. Geleneksel toplumsal yapı bu olgunun üzerine bina edilmiştir.Gerek komşuları ile yaptıkları savaşlar, gerek kendi içlerindeki sınıf çatışmaları nedeniyle sosyal yapı değişiklikler gösteriyordu, bir kabile küçülürken diğer bir kabile de büyüyordu.

Etnik düzenlemeler konusunda en hızlı ve en büyük değişiklik, 18.yüzyılın ikinci yarısında, Kabardeylerde olmuştur. Kabardey, Bjeduğ, Besleney, Abzeh, Hatukoy, Natuhay, Şapsığ gibi çeşitli kabilelere bölünmüş olan Çerkeslerin toplumsal yapıları da prensler (pşi), soylular (vork), hür köylüler (Tfekol) ve köleler (pşitl) olarak toplumsal tabakalara bölünmüştü. (Aşemez 1973: 45)

Kabardey, Bjeduğ, Besleney kabileleri "pşi" adı verilen prens (knyaz) tabakasının idaresi altındaydı. Bu kabilelerde aristokratik yapı söz konusuydu. Abzeh, Şapsığ, Natuhay gibi kabilelerde prens tabakası olmadığı gibi, soylu (vork) tabakası da bir kaç aileden oluşuyordu ve onların da halk üzerinde idari yetkisi yoktu. Dolayısıyla, bu kabilelerde demokratik bir yapı mevcuttu.(Tavkul,1998:44)

13-15.yüzyıllarda feodalite yaygındı. Feodal sistemde ana ve alt sınıflar şu biçimde oluşmuştu:

Pşılar mülkleri ve nüfuzlarıyla üstünlük sağlıyorlardı. Çiftçileri çalıştırıp yaşıyorlardı. Pşılar Hükümler altındaki topraklarda kendilerine bağlı profesyonel savaşçıların gücüne dayanarak halkı yönetiyorlardı. (Papşu,2003:121) Bir Pşı’nın isteği onun izleyicileri için bir emir telakki edilir. Eğer Pşı bir tarafa tüfeğini doğrultursa onunla birlikte yüz tüfek o tarafa döner. “Pşı’nın baskınlarda ve akınlarda elde ettiği ganimet onun bendelerinin sadakatinin bir mükâfatıdır.” (Longworth,1996:132) Pşı,

yönetiminde bulunan insanların doğan iyi taylarına el koyar, insanlarda bu size göre, deyip verirdi. Çünkü “Pışı kendisine tabi halkın bütün mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulanabilirdi.” (Papşu,2003:121) Pşiler yalnız pşı kızı alır pşilere kız verirlerdi. Pşı öldürmenin cezası çok büyüktü,(Longwort,1994:132) Bununda temel sebebi “Çerkes toplumunda Pşilerin kişisel dokunulmazlığının olmasıydı”. (Papşu,2003:121) Pşiyi öldürenin ailesi öldürülür, çocukları köle olarak satılırdı. (Longwort,1996:132) Pşilerden sonra birinci derecede özden (soylu) sayılan, diğer bir üst sınıf Tlakotleş’lerdi. Hiyerarşide onları inci derecede özden Dijiniço izliyordu.Bazı araştırmacılar bu iki grubuaynı sınıf kabul etmişlerdir(Papşu,2003:121)

Alt sınıfı oluşturan bir diğer unsur olan Vorkler ‘ase-fase’leriyle (Çerkeska ve silah takımlarıyla) pşıye ve Tlakotleşlere silahları ile eşlik eden askeri sınıftı. İkinci sınıf olan Vorklerin (Özden) varlıkları ve güçleri,orta tabakaya mensup özgür halk kitlesi olarak kabul edilen sınıfa göre pek üstün değiller ama kendi şereflerine çok büyük önem verirler kendi derecelerinden düşük kadınlarla evlenerek kanlarını kirletmek istemezler (Longworth,1994:132)

Toplumun en alt sınıfını savaşlarda veya baskınlarda ele geçirilmiş olan köleler (pşitl ve vuneut) oluştururdu. Bunlar alınıp satılabilir veya azat edilebilirdi. Savaşta veya baskında düşmanını ele geçiren onu köle yapma hakkına sahipti Kuzeybatı Kafkasya’daki köleler ‘vuneut’, Çerkes diyalektiyle ‘wunav’ (kapıcı) esirlerden oluşuyordu ve çok kötü durumdaydılar. (Papşu,2003:121)

Kabartaylarda sınıf ayrımı keskin çizgilerle belirgin haldeydi sonunda buna dayanamayan Kabartey köylüleri ayaklanarak Pşı ve Vorklere karşı isyan etmişler, 1796 Bziyika vadilerinde yapılan savaşı köylüler kazanmışsa da Kabartay Pşilerinin isteğiyle Rusların gönderdiği kuvvetlere yenilerek geri çekilmişlerdir. (Bilge, 2005:160) 18.yüzyılın özellikle ikinci yarısında ayaklanmalar sürüp gitti. İnsanlar kaçıp Pşisi olmayan yerlere giderek aristokrasiden kaçarak kısmen demokratik olan Abzeh, Şapsığ ve Natuhaylara katılıyorlardı. Bu nedenle nüfusları hızla büyüyen bu üç kabile tüm Kafkasya’da ağırlığını göstermeye başladı. Pşisi olan kabilelere karşı koyabiliyorlardı.

Feodal düzenin artan baskısı sonucunda köylülerin buldukları yerleri terk etme süreci Kafkasya Çerkeslerinde de yaşanmıştır. 1790 tarihinden 1810 yılı sonlarına dek, Kuban havzasında yaşayan Çerkes köyleri ayaklanarak feodaliteyi devirdiler, pşı ve Vorkleri Ruslara ya da Kırım’a sığınmak zorunda bıraktılar. Kuban havzasında 1790’da

halk yönetimi ele alarak Pşı ve Vorkleri devre dışı bıraktı. Bunu isyan olarak değerlendirenler olmakla birlikte, gerçekte toplumsal bir hareketti. Bu hareket, bölgede yayılmış olan feodaliteyi ortan kaldırdı. (Tavkul,1998:43)

Bütün bu yaşananlara rağmen sınıfsal yapı kaldırılamamış etkilerini sürgün öncesi ve sonrasında da göstermiştir. Çerkeslerde ki aristokrasinin güçlü oluşunu Şeyh Şamil'in müridizm hareketine aldıkları tavırda da görmekteyiz. Şeyh Şamil 1849 yılında Batı Kafkasya'daki Çerkes ve Abazalar arasında da bir otorite ve birlik kurabilmek için Muhammed Emin'i "naib" olarak o bölgeye göndermişti. Ancak müridizmden çekinen Çerkes kabileleri İmam Şamil'e bağlanmaktan kaçındılar. (Tavkul,1998:45) Çerkesler aristokratik ve sınıflı bir toplum yapısına sahiptiler. Halbuki müridizm her şeyden önce eşitlik esasına, köleliğin kaldırılmasına, imamın ve Allah'ın önünde herkesin eşit olduğu prensiplerine dayalı idi. Çerkes prens ve soylularının bunları kabul etmeleri mümkün değildi. Ancak sosyal tabakalaşma sistemlerinde prens tabakası bulunmayan, soylu sınıftan bazı ailelerin yer aldığı ve çoğunluğu hür köylülerin oluşturduğu Abzeh, Natuhay ve Şapsığlar arasında müridizmin eşitlik düşüncesi aristokrasinin gevşemesine yol açtı. (Habiçoğlu 1993: 54)

Çerkes ailelerinde akrabalık ilişkileri de çok yaygın ve önemlidir. Akrabalık ilişkilerinde bir iç içelik söz konusudur. Genellikle thamade statüsündeki kişilerin aldığı kararlar bu akrabalık ilişkisi içerisinde bulunanların tümü için geçerlidir. Aynı zamanda olaylar, toplantılar dışındaki bir araya gelişlerin hepsinde bir Thamade'lik kurumu bulunur.(Huvaj,2001)

Çerkeslerde aile genellikle geniş aile olup, ana, baba, çocuklar ve torunlardan oluşmaktadır. Aile bireyleri arasında sert ve sıkı bir disiplin vardır, aile küçüklerinin alınacak kararlarda önemli bir katkısı ve etkisi yoktur fakat kararların uygulayıcısı durumundadırlar.(Kişisel Görüşme)¹

Yaşlılara ailede ve toplumda ayrı bir değer verilir, ailenin reisi babadır, kararları o alır, diğer üyeleri ise uygular. Aile reisinin kararları emir niteliğinde olup erkeğin ailedeki bu otoritesi yaşı ilerledikçe artar ve kabilelerde de etkili olmaya, şefi durumuna

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A'daki Yaşar BİR ile mülakat

geçmeye başlar. (Longworh, 1996) Çerkeslerde, çocuklar evlendikten sonra ayrı ev kursalar bile, “büyük ev yada ana ev “ dedikleri baba evi ile ilişkilerini koparmazlar

Büyük ailede yönetim ata-baba da olup her iş ondan sorulur, aileyi bir arada tutan, toparlayan odur. Kimse ona sormadan aileyi ilgilendiren önemli bir karar alamaz. Ata babanın yetkisi yalnızca çocukları üzerine değildir. Kendisinden küçük olan kardeşleri ve aileleri üzerinde de, kendi ailesi üzerindeki haklara sahiptir.(Kişisel Görüşme, 2006)²

Böyle bir aile büyüğü yaşamını yitirdiğinde, aile fertleri yine aynı hiyerarşiyi korumak koşuluyla, eş ve çocuklarını çevrelerine toplayıp yeni büyük aileler oluştururlar. Ancak yaşayacakları ev eski büyük evin yakınlarında olmak zorundadır. Kardeşlerin bu şekilde ayrılmasına rağmen, uzun süre mal ortaklıkları devam eder. Mallar bölüşüldüğünde baba miras sadece erkeklere düşer kızlar bu mirastan yararlanamaz.

Kızlar evlenene kadar baba ya da erkek kardeşlerinin evinde kalırlar. Sahip olabilecekleri mallar; giyimleri, takıları ve çeyizleridir. Kadının evindeki yaşamı çok rahattır, genç kızların baba evinde büyük özgürlüğe sahip olmalarına karşın evlendikten sonra bu rahatlıkları ortadan kalkar. (Longworh, 1996)

Kardeşler her ne kadar ailede bir arada oturuyor olsalar bile, evlenen kardeşlerinin ayrılması, işini ve malını ayırması da söz konusudur. Ancak eve bir konuk geldiğinde veya dışarıdan gelebilecek haksızlıklara karşı tek vücut olurlar.

Ailede bir iş bölümü vardır. Ailede kadın; yeme-içme, ev temizliği, çamaşır, çocuk bakımı gibi ev içi işlerle uğraşır. Dışarıda yaptığı işler ise, inek ve koyunları sağmak, kümes hayvanlarına bakmaktır. Genç kızlar annelerine, erkekler ise babalarına yardım ederler. Erkekler bir taraftan da ev dışındaki işlere bakarlar ve evi geçindirirler.

Ailede çocukların yetiştirilmesinde temel hareket noktası, saygı ve sevgidir. Çerkeslerde çocuk yetiştirme görevi sadece anne ve babanın görevi olmaktan öte daha çok toplumun ortak görevidir. Okul eğitimi dışında da aileler çocuklarına; insan sevgisi, dürüstlük, çalışkanlık, vatan ve millet sevgisi, büyüklere saygı duygusu aşırlarlar. Çocuk yetiştirmeyi toplum borcu olarak bilirler. Bu durum, “Çocuk iyi

² Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A'daki Yaşar BİR ile mülakat

yetişirse, hem ailesinin hem de toplumun çocuğudur; ama kötü yetişirse yalnızca ailesinin çocuğudur” şeklinde bir Çerkes atasözünde de görmek mümkündür.(Kanukova,2001)

Çerkeslerin sosyal yaşamını şekillendiren bir diğer unsurda kan davalarıdır. Kan davası Çerkesler için karakteristik bir anlamı ifade eder. Bu gelenek nesilden nesile aktarılmış ancak, son zamanlarda düşman aileden bir çocuk çalmak ve onu eğitip büyüttükten sonra tekrar babasına iade etmekle kan davası son bulmakta ve en azılı düşmanlık çok sıcak bir dostluğa dönüşebilmektedir. Bu geleneğin azılı düşman da olsa misafirine hizmet etmeyi ve güvenliğini sağlamayı öngören misafirperverliğiyle bağlantısı olabilir. Erkek çocuklar, savaş mahareti üzerine ve yakalandıklarında en ağır cezayı alacakları bilinciyle eğitilmektedirler

1.4. EKONOMİK FAALİYETLER

“Fiziki şartlardan dolayı Kırım da zirai hayat ve şehircilik gelişmişken bu Çerkeslerde alt seviye de kalmıştır.”(Saydam,1997:16) Kafkasya'da ferdi hâkimiyeti zayıflatacak ve fertleri birçok kayıt ve mükellefiyetler altına sokacak cemiyet tipi ve hayat standartlarından dolayı sıkı bir cemiyet çerçevesi içerisine girmekten kaçınılmıştır, Bunun sonucu olarak halk, kabile hayatını muhafaza etmiş, büyük şehirler, ticaret ve sanayi şebekeleri kuramamış ve daima köylü olarak kalmıştır.

Kafkasya'nın ekonomik yapısında köle ticaretinin de önemli bir yeri mevcuttu. Buradan İslam ülkelerine ve orta doğuya köle sevkıyatı yapılmaktaydı. Köle ve cariyeler ganimet olarak alınan veya kendi aileleri tarafından satılan kimselerdi ve kabileler arasında ki savaşlarda bu köle sistemi yüzünden çıkmaktaydı. (Saydam,1997:22)

Buralarda gezinen yabancılar, sınırsız bir bütünlük halinde yekpare gölgeler oluşturan kasvetli ormanlardan ve dar geçitlerden geçerken bütün bölge halkının soygunculukla geçindiği zannedilir.(Longworth,1996:164)

Yağmacılık faaliyetleri genel olarak Çerkes kabilelerinin geçim kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. “Bölgeye gelen ticaret kervanları soyulur, esir alınanlar köle olarak satılırdı.” (Kırzioğlu,1998:12) Mesela Çerkes boylarından Ubıhların soygunları gerçekleştirirken düşmanın gözüne biber sürerek eşyalarını çaldıkları ve bundan dolayı göz yaşartan manasına Ubıh denildiği bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.(Kırzioğlu,1998:13)

Kafkasya'da Abhazlarda diğer tüm Kafkas toplulukları gibi devamlı bir yağma hayatı sürdürüyorlardı.(Kırzioğlu,1998:23) Bu yadırganması doğal olan faaliyet değerlendirilirken dağlı yaşamının genel özellikleri de göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyim. Dağlı kültür, Kafkas Dağlıları'nın asırlar boyu kendi aralarında oluşturdukları ve onlara benlik ve şuur kazandıran karakterler bütünüdür. Dağlılar da örf ve adetler, eski devirlerden beri yazılı olmayan bir kanunlar manzumesi mevkiini muhafaza etmiştir. Sosyal yapının temeli olan aile içinde ve aileler arasında gelenekler, daima bir merasim halinde uygulanır. Bu durum milli benliğin devamını sağlayan kuvvetli bir disiplinin varlığını gösterir.Eskiden kan davası, adam veya kadın

kaçırma, hırsızlık gibi bazı kötü âdetler de bu Dağlı Kültürün bir parçası olarak bazı kavimler tarafından da teşvik ediliyordu. Meselâ Dağlı kültüre mensup Çeçenlerde, Çerkeslerde başkalarının sürülerini sürüp götürmek, yol kesmek, düşmanlarını öldürmek şerefli işler sayılıyordu ve durum genç kızlar tarafından teşvik ediliyordu

Çerkesler eski dönemlerden beri kabileler federasyonu biçiminde örgütlendiklerinden, çok sayıda kabileye bölünmüş olmalarına rağmen, ortak bir kültür ve aşağı yukarı ortak politik gelişim çizgisi gösteriyorlardı. Çerkesler’de ataerkil klan sistemi 15.-16. yüzyıllarda parçalanmaya ve feodalizm gelişmeye başladı. O sıralarda Çerkeslerin yaşamı çoğunlukla doğal ekonomi üzerine kuruluydu. Yani zanaat üretiminin olmadığı, mal mübadelesinin gelişmediği, tarıma dayalı, kendi kendine yeterli kapalı ekonomi üzerine kuruluydu. Kendi aralarındaki ticaret zayıf olduğundan ticarete para kullanılmayıp değiş-tokuş ticareti egemen idi. Görüldüğü gibi Kuzey Kafkasya halkları; sosyo-ekonomik ve coğrafi yapıları gereği üretimlerini, üretim ilişkilerini geliştirememiş, tarım, hayvancılık ve köleciliğe dayalı ticaret ve zanaatla yaşamalarını sürdürmüş, buna uygun olarak kabile sisteminden feodal bir yapıya geçişleri uzun süreli olmuştur

1.5 GÖÇLER

Göçleri tanımına göre iki ana gruba ayırabiliriz. Kişi veya grupların rızaları ile yapılan serbest göçler; yaşayabilmek için asgari şartların ortadan kalkması ile yapılan mecburi göçler. (Saydam,1997:4)

Mecburi göçlerde, göç kararı göç edenin iradesini dikkate almamaktadır. Zorunlu iskân politikaları yahut bir savaş veya doğal afet nedeniyle ortaya çıkan göçler mecburi göçlerdir. Göç edenin iradesine dayalı olmayan yer değiştirmeleri klasik anlamıyla göç saymama eğilimi de mevcuttur. Bu eğilimin nedeni "sürgün" kavramının göç kavramından ayrı bir kriterle incelemeye tabi tutulması gereğine dikkat çekmek olmalıdır (Uysal, 1996: 141) Bu tanımlardan açıkça anlaşılacağı üzere, Çerkeslerin Kafkasya'dan Anadolu'ya gelişi bir sürgün olup, bu kitlesel nüfus hareketinin göç olarak isimlendirilmiş olmakla birlikte sürgün ifadesinin de göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyim.

1.5.1. GÖÇLERİN GENEL SEBEPLERİ

1.5.2. RUSLARIN KAFKASYA SİYASETİ

Rus yayılması, Rusların Altın Ordu Devleti boyunduruğundan kurtulup yeniden özerklik kazanmaları döneminde, 14. yüzyılda başladı.15. yüzyılının sonunda, Rus Çarı III. İvan (1462–1505), İslam egemenliğinden kurtarılmış bir krallıkta hüküm sürüyordu. (McCarthy,1998:13). Onun ölümüyle Rus Çarlığı bir dönem iç karışıklıklarla uğraşmışsa da 1613'te Rus Çarlığına Mihail Ramanov getirilmesiyle 1917'ye kadar sürecek olan Romanov Hanedanlığı da başlamış oldu. (Armaoğlu,2003:4)

Bir kara ülkesi olan Rusya, kuruluşundan bu yana sürekli olarak sınırlarını genişletmek ve kendisine açık kapı sağlayabilecek denizlere ulaşmak ihtiyacı hissetmiştir. Öte yandan, başka ülkelerin kendisine karşı daimi sınırlama politikaları izlediği paranoyası içinde olan Rusya, bunları bertaraf edecek karşı manevralar uygulamıştır.

Hem yayılma isteği hem de Altın Ordu ve Kırım Tatarları gibi yayılmacılar tarafından yenilme fobisinin getirdiği bu isteklendirme ile Rusya 18. yüzyıl başında sınırlarını Baltık Denizi'ne kadar ulaştırmıştır. 1721 tarihinde ise "Rusya İmparatorluğu"nu ilan

ederek bir "kıta devleti"ne dönüşmüştür. Kurulan Rusya İmparatorluğu büyük stratejik önemi olan Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında hakimiyetini sağlamayı amaç edinmişti.(Papşu,2004:109)

Rusya, kıtaya egemen olacak stratejik bir bölgede kurulduktan sonra dış politikasını kıtanın tümünü ele geçirmek üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Bu politikasının bir gereği olarak sınırdaş devletleri etkisizleştirmeyi böylece görece bir güvenliğe ulaşana kadar genişleme arzusuna düşmüştü. Bundan sonra gelen aşama ise kıtaya en yakın bölgenin denetimi ya da en azından buralarda dost hükümetlerin işbaşına gelmesini sağlamaktır. Bu dış politika anlayışına göre Rusya kendi güvenliğini dört ana bölgeye nüfuz edebilme gücüyle eşdeğer tutmuştur. Bu bölgeler Balkanlar, Baltık Ülkeleri, Kafkaslar ve Orta Asya Havzası'dır (Mughissuddin,1995:446) Ruslar tarih boyunca bu bölgelerde karşı karşıya geldikleri ülkeler ile sürekli çatışma içinde olmuşlardır. Bu ülkelerin başında Osmanlı İmparatorluğu gelir. Ruslar ile Osmanlılar son üç yüz yıl içinde dokuz büyük savaş ve çok daha fazla sayıda çatışma yaşamışlardır. Bunun en önemli nedeni Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefinden kaynak bulan yayılmacı politikasıdır. Kafkaslar üzerinde ki nüfuz mücadelesinde Rusya devamlı surette Osmanlı Devletini karşısında bulmuştur. 1739'da imzalanan Belgrat anlaşmasına rağmen Ruslar, Kuzey Kafkasya içlerine girmeye ve girdikleri yerlere Kazak ve Rus köylülerini yerleştirmeye başladılar (Berzeg, 1996:29) 28 Kasım1741 de Rusya Kraliçesi Elizabet'in Osmanlı Vezir'i Azamına yazdığı mektupta "Bi-Lûtfi'l-lahi te'ala biz Elizabete-i evvele tamamen memalik-i Rusya'nın İmparatoriçesi ve eftokratoriçesi ve Mosakviya ve Kiyoviya veve Çerakise Beylerinin ve Dağlıların ve sair nice yerlerin irs ile hükümdarı ve ferman-fermasıyız" (Aktepe,1989:141) diyerek Kafkasya üzerinde kendi üstünlüğünü de belirtmiş oluyordu.

Kafkasya üzerindeki nüfuz mücadeleleri, Osmanlının Çerkesistan'daki güçlü Prenslüklerle işbirliği geliştirmesine yol açtı. Bu prensliklerle 1781 yılında İstanbul'da bir antlaşma yapıldı ve Ferah Ali Paşa yönetimindeki askeri kurul Batı Kafkasya'ya geldi. Böylece Osmanlı ilk büyük ve etkili müdahalesini gerçekleştirmiş oldu. 1781 yılında da Anapa, Soğucak ve Tsemez kaleleri yeniden yapıldı ve ilişkiler pekiştirildi. (Aydemir1988:15).

Osmanlı Devletinin buradaki nüfuzunu da arttırmaya çalıştı (Bice, 1991:11) Osmanlı Devleti nüfuz savaşından galip gelebilmek için Kafkasya da İslamı yaymaya çalıştı Osmanlı Devleti tarafından Anapa'ya vali olarak atanan Ferah Ali Paşa din adamlarını etrafında toplamış, mescitler yaptırmış ve Karadenize açılan Anapa şehrini İslâmi misyon faaliyetleri de icra eden bir merkez haline getirmiştir. Kafkasya'yı İslamla tanıştıran Emevî Araplar olmasına karşın bölgeye yerleştiren ve egemen din haline getirenlerin Osmanlılar olmuştur (Şogan, 2003:20) 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde bu süreç tamamlanmıştı. Özellikle Osmanlı Sultanları ve Kırım Hanlarının etkisiyle gerçekleşen bu süreç, İran devletinin Şii mezhebine karşı bir Sünni kordon kurma girişimi olarak gerçekleşmişti. (Kasumov ve Kasumov, 1995:2)

Rusya'nın Kafkasya üzerinde görünüşte ki amacı Müslümanların nüfus çokluğunu kırarak siyasal üstünlüğü ele geçirmek idi. Rusya bunu gerçekleştirmek için nüfus politikasını iki ana temele oturtmuştu: Müslümanların sürülmesi ve Hıristiyan halkların yani Slavların kuzey Kafkasya'ya, Ermenilerin de Doğu Anadolu'ya göç ettirilerek yerleştirilmesi.(McCarthy,1998:29)

Bu durum 1853'de yeni bir şekil kazanmıştır. Rusya'nın ilerlemesini durdurmak için İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti birleşerek Rusya'ya karşı Kırım'da savaşmışlar ve Rus ordularını yenmişlerdi. Bu sırada Avusturya'nın da savaşa katılımıyla Rusya savaştan tamamen ümidini kesmişti. (Uçarol,1995:203) Sonuçta Rusya, Paris Antlaşmasını imzalayarak artık batıya doğru ilerlemekten vazgeçmiştir Fakat Çerkesler, Kırım Savaşlarında Osmanlı-İngiliz ve Fransız kuvvetlerin yanında savaşa aktif olarak katılmalarına rağmen bu anlaşmanın en ufak bir yerinde dahi onlardan bahsedilmedi. (Berzeg,1996:43)

Rusya Avrupa'dan ümidini kestiğinden Kafkasya'ya yönelmek zorunda kalmıştı. Ayrıca imzaladığı Paris Antlaşmasından sonra Batı Hıristiyanlığına dayanamayacağını anlamıştır. Çünkü, bu ilk defa yakın tarihte Hıristiyan Avrupa'nın yani Katolik, Protestan Avrupa'nın Ortodoks Hıristiyanlığına karşı cephe almasını gösteriyordu. Buna karşılık Rusya da Balkanlar da yaşayan Ortodoks Hıristiyanlığını hedef alarak hem dine hem de dile dayalı Ortodoks ve Slav Birliği hedefi ile Panslavizmi ortaya çıkarmıştır. Rusya bu hayalinin gerçekleşmesinin engellerinden biri olarak Kafkas halkı ve onların her şeye rağmen hürriyetini, istiklalini korumak

arzularını görmekteydi.. (Karpat,2004:12) Kafkas halkları her ne kadar zaman zaman Osmanlının ya da İran'ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte, bağımsızlıklarından asla vazgeçmemişlerdi. Osmanlının ya da İran'ın egemenliği gerçekte kıyı bölgelerinin ve güney yandaki Hanlıkların, Emirliklerin (örneğin Gürcistandaki ya da Erivan yöresindekilerin) ötesinde kalan iç bölgelere hiçbir zaman sızamamışlardır.(McCarthy,1998:32).

Balkanlarda ve Orta Doğuda bir Osmanlı idaresi kurulmuş olmasına karşılık Kafkaslarda böyle bir idare mevcut değildir Osmanlı, daima Kafkaslıların ihtiyaç, karakter ve geçmişlerini göz önünde tutarak onlara tam manasıyla otonomi vermişti.

1.5.3. ASİMİLASYON FAALİYETLERİ

Siyasî, idarî, iktisadî ve hatta askeri kolonizasyon hareketlerinin hedefi, öncelikle demografik üstünlük sağlamağa yöneliktir. Burada söz konusu göç ve iskan faaliyetleri sırasında tatbik edilen politikaların niteliğinin, milletlerin kültürleri ve hayat anlayışlarıyla bağlantılı olduğunu hatırd tutmak gerekir. (Gurbanov, 2001:14) Rusya, ülkesinde tüm yaşayan insanları tek bir millet, tek bir devlet ve tek bir görüş, yani Panslavizm, Çarlık ve Ortodoksluk çatısı altında toplamayı amaç edinmişti. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu olarak da toplumu kendi öz değerlerinden, dinlerinden, dillerinden uzaklaştırarak kimliklerini kaybetmelerini sağlamayı ve onları Ruslaştırmayı görüyordu..

Şeyh Şamil'in yakalanmasından sonra Çerkeslerin, Çar ile barış istemelerine karşın Çar bunları sürgüne mecbur kılması, yani henüz işgal edilmeyen bir ülkenin halkına benzeri görülmeyen tehcir uygulaması, Rusların hedefinin bölgeyi işgalle beraber Ruslaştırmak olduğunu göstermektedir.

Aslında bu toplumların Ruslaştırılmasının kolay olmayacağını Rus yetkililer de biliyordu. Çünkü Kafkasyalılar birçok medeniyetin işgaline girmelerine rağmen toplumlarda ki kapalılık kültürlerini olduğu gibi korumalarını sağlamıştır. (Baddaley,1995: 22) Ruslar, Kafkasyalıların kültürlerini muhafaza etmelerinde en önemli faktörün de İslam Dini olduğunu fark etmişlerdi. Rus yayılmasına karşın Kafkasyalılar direnme azmini İslamiyet'te bulmuşlar. Bu din duygusu dağınık bölünmüş ve teşkilatlanmamış enerjiyi yegâne kaynak oldu. Bu felsefeden doğan müridizm hareketi Rusya'ya karşın 1859 tarihine kadar şanlı bir direnişte bulunmuştur.(Saydam,1997:47)

Nitekim, bu konuda Kafkas Orduları Komutanı ve Çar Naibi Mareşal Prens Baryatinsk'nin Şeyh Şamil'in isyanının bastırılmasıyla ilgili olarak Çar II. Alexandr'a göndermiş olduğu raporda şu görüşlere yer verilmektedir. Aristokrasinin düşmesiyle o zamana kadar kabilelere ayrılmış olarak yaşayan ve bu haliyle tarafımızdan kolayca yönetilmesi mümkün olan halk, bir tek dinî ülkü ile birleşti. (Erkan,1996:20) demektedir.

Bu, aynı zamanda halkı imtiyazsız, sınıfsız kaynaştıran ve bir kitle haline getiren bir kanundur. Müridlik, İslam'ın hukukunu içeren bir hükümetten başkasına boyun eğmiyordu. İslamiyet Kafkasya halklarının toplumsal yapıları üzerinde çok çeşitli

tesirler bırakmış ve değişmeye sebep olmuştur. Batı Kafkasya'da aristokrasinin zayıflamasına ve toplumsal tabakalar arasında eşitlik düşüncesinin gelişmesine sebep olan İslamiyet, 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini de yıllarca geciktirmiş ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanışma oluşturulmasına vesile olmuştur.(Tavkul,1998:45)

Çarlık yönetimi Müslüman ahaliyi Ruslaştırmak amacıyla eğitime büyük önem verdi. Böylece yeni eğitim sistemi ve açılacak okullar sayesinde dinden ve kültürden uzaklaştırılacak toplumların Ruslaştırılması da kolaylaşacaktı. Bu amaç doğrultusunda soylu ailelerin çocukları eğitmek üzere Petersburg'a götürülüyor, böylece Çerkesler içindeki etkin soyluların çocukları, bu kişileri kontrol altında tutmak için rehin tutuluyordu. (Papşu,2003:114)

Rusya'nın topraklarında yaşayan Müslümanlara karşı başlattığı bu planlı eritme faaliyetlerinde, Nikolay İl'minskiy'nin ayrı bir yeri vardır. İl'minskiy, Rusya idaresinde yaşayan ve Rus olmayan milletlerin Ruslaştırılmasının bir tek yolu olduğuna inanıyordu. Bu yol Rus dilinin ve Hıristiyanlığın (bilhassa Ortodoksluğun) tüm Kafkas halkalarına öğretilmesi idi. (Erkan,1996:22)

Bu düşüncelerini gerçekleştirmek ümidiyle İl'minskiy, bir taraftan Rus Hükümet çevrelerinde meseleyi kabul ettirmek diğer taraftan da bir öğretmen ve bir Ortodoks papazı gibi, Müslüman Türk toplulukları arasında bizzat çalışmak yolunu seçmiştir.(Erkan,1996:23) Çarlık yönetimi Ruslaştırma faaliyetleri ile Çerkes çocuklarını iyi bir askeri eğitimden geçirerek “barışçı olmayan” Çerkeslere karşı savaşı hale getiriyordu. (Papşu,2003:114)

Çarlık Rusya'nın bu faaliyetleri Kafkas topluluklarının Ruslaştırılması bir yana onlar da ki Rus düşmanlığını daha da arttırmıştır. Bunun üzerine Çarlık Rusya, Kafkasyalıları Ruslaştırmak için yeni bir yola başvurdu. Anarşik Kozak (kossak) cemaatini, bazı Rus topluluklarını ve hatta bazı Almanları bölgeye yerleştirerek, Çerkes kavimleri ile Çeçenleri baskı altında tutmaya çalıştı.(Saydam,1997:33) Rusya özellikle kozakları baskı unsuru olarak kullanarak Kuzey Kafkasya'da elde ettikleri araziyi korumak için Kafkasları takiben Hazar'dan Azak'a uzanan hatta kaleler inşa etmişlerdi. Bölgeye Kozakları yerleştiren Ruslar böylece Azak Denizinden Hazar Denizine uzanan 700 km.lik “kozak hattı” denilen hattı oluşturdular. (Türkmen,2001:13)

Çarlık Rusya Kafkasyalılara karşı yapılan savaşlarda kullanmak ve Kafkasya'yı kolonileştirmek için amacıyla Rusya ve Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinden buraya getirilip yerleştirilen kozaklar zamanla bir etnik unsur olarak ortaya çıkmışlardır. Rus kökenli bu Hıristiyan unsurları Türk kökenli kazaklardan ayırmak için Türkçe Kozak veya kossak denilmiştir.

Çarlık Rusya'nın uyguladığı sömürgecilik faaliyeti, istila ettiği toprakların hiçbir yerinde Kuzey Kafkasya'da yaptığı tahribatı yapmamıştır. 1838'de Petersburg'ta kurulan Kafkasya Komitesi'nin planı uygulanmaya başlanarak Kuzey Kafkasya halklarının üçte biri anayurtlarından göç ettirilmiş bunlardan boşalan topraklar Rus-Kozak köylülerine verilerek bölgeye Çarlık idari ve askeri personeli iskan edilmeye başlandı. (Bice,1991: 46)

Kafkas Rus savaşları sırasında ve sonrasında bilhassa batı Kafkasya da ki Çerkes kabilelerin kitle halinde Osmanlı Devletine göç etmeleri ile boşalan yerlere yerleştirilen kozaklar buraların Ruslaşmasında ve Hıristiyanlaşmasında oldukça etkili oldular. “Kozak kolonileşme ve yıldırma hareketi sonucunda 1912'ye gelindiğinde Kozaklara ait toprak miktarı 17 milyon hektarı bulmuştu.1890'da Kuban eyaletine 9.800 kişi yerleştirilirken 1895'te bu sayı 131.000 kişiyi bulmuştu.” (Tavkul,2004:34)

Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar üzerinde ki hakimiyetinin sona ermesinden sonra Kuzey Kafkasya Hattını güçlendirmek için Don Kazaklarını bölgeye getirip yerleştirmeye başladılar. “1795'te 1000 kadar kozak aileyi, yeni kurulan altı stanistaya³ yerleştirdi.” (Tavkul.2004:12) Bu stanistalar ile Kafkasya yerleşen Ruslar, etnik kimlikleri yok etme gayretiyle yoğun propaganda yapıyordu. Avrupa'nın Rusları hor görmesinden ve onları Asyalı kabul etmesinden dolayı kırgınlık duyan Panislavist Ruslar, Asya'da batı taklitçiliğini değil, batı medeniyetçiliğini temsil ettiklerini iddia etmekteydiler. Bu düşünceyle beraber üstünlük iddiasına kutsiyet kazandırılması yolu seçildi. Rus siyaseti doğulu milletler üzerinde hakimiyet kurmasının kendisine yüklenilmiş ilahi bir yükümlülük olduğu iddiasındaydı. Dolayısıyla gayri Rus olanları Ruslaştırmak bu görevin gereği gibi algılanıyordu. Tatbik edilen sömürge politikaları da ilahi hakkın tezahürü sayılmaktaydı.

³ Stanista: Kafkasya'da kolonizasyon amacıyla yerleştirilen Rusların yaşadıkları köylere verilen ad

1816 yılı sonbaharında Rus ordusu komutanlığına getirilen Yermelov Kafkas dağlarında yaşayan herkes ister barışçı olsun ister savaşçı olsun herkesi Rus devletinin tebası sayıyordu. (Baddaley,1995:116)

Yine Yermolov'a göre "bütün Kafkasya eninde sonunda Rusya'nın bir parçası haline getirilmeli Müslüman, Hristiyan veya pagan olsun bağımsız veya yarı bağımsız toplulukların burada bulunması, efendisinin şanına ve şerefine yakışmazdı." (Baddaley,1995:117) Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Rus sömürgeciliği bölgede Rus tabiiyetinde olmayan topluluklara hayat hakkı tanımıyordu. Ve böylece Ruslaşmayı reddeden Kafkasyalılar için tek bir yol kalıyordu göç etmek.

Zaten Ruslar da bu aşamadan sonra ele geçirdikleri bölgelerde ki Kuzey Kafkasyalılara ya kuzeyde ki Stavropol Bölgesi ya da Osmanlı topraklarına göç etmekten başka bir çareleri olmadığını söylüyordu. Diğer yandan halk arasında işletilen dedikodu mekanizmasıyla kuzeye göç edenlerin hristiyanlaştırılacaklarını ve 25 yıl süreyle askere alınıp hilafet ordusu karşısında savaşılacakları söylentileri yayılıyordu. Bu propagandalar en zor yöntemler kadar etkin olarak Kuzey Kafkasya'dan göçü yönlendirmiştir.(Bice,1991:47)

Müslüman halk çoğunluğunun Rus fethine ve egemenliğine güçlü bir direniş gösterdiği her yerde, bu Müslümanlar, Rus devletinin baskısıyla ve ibret örneği olması istenen bir hışımla, ülke dışına gitmeğe zorlandılar. "Rusların fethettiği yerlerde, cami yapıları kamulaştırıldı ve Müslümanların dinsel hizmetlerine, hayır hasenat işlerine, okullarına parasal kaynak sağlayacak vakıflar dahi ellerinden alındı." (McCarthy,1998:29)

1.5.4.RUSLARIN EKONOMİK BASKILARI

Rusya'dan Müslümanları göçe zorlayan etkenlerden biri de ekonomik baskılar olmuştur. Çarlığın kültürel sahada olduğu gibi, ekonomik sahada da uyguladığı plânlı yoksullaştırma politikası, bu insanların sonunda tükenme noktasına gelmelerine yol açmıştır. Bu nedenle Müslüman ahali, dinî serbestliğe kavuşmanın yanı sıra, ekonomik refaha da ulaşmak amacıyla göç etmişlerdir.(Erkan,1996:24)

Ruslar, Kafkasyalıları göçe zorlamak için ekonomik kaynaklarına el koymuş, temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı yok etmek için topraklar hazineye aktarımıştı.(Saydam,1997:66) Bununla beraber Rusya, ele geçirdiği Müslüman ülkelerdeki vakıflara da el koymuş ve Müslümanlara ait yüz binlerce müşterek veya hususi araziye müsadere etmiş ya da Çarlık aristokrasisinin mülkiyetine vermiştir Kırım'da, aristokrasinin şahsi mülkiyetine devredilen toprakların büyük miktarı Müslümanlardan müsadere edilen alanlardı.(Saydam,1997:48)

Vakıflara ait toprakların miktarında da büyük azalmalar olmuş, 1783'teki 457.800 hektar, 1918'de 95.499 hektara gerilemiştir.1891 yılına kadar buradaki toprakların üçte ikisi hazineye veya Rusların istedikleri kişilere verilmişti. Genellikle şu yollarla topraklara el konuluyordu: Hanedan mensuplarına ait topraklar ile mîrî araziler hazine malı sayıldı. Dinî, sosyal, hayır amaçlı kurumlara gelir getiren bütün topraklar, sahipsiz kaldıkları gerekçesiyle devletleştirildi. Bir kısım özel mülklere tapusuz olmaları ya da senetlerinin yetersizliği ileri sürülerek el konuldu.(Erkan,1996:35)

Müslümanlar, ellerindeki arazilerin alınmasıyla verimsiz topraklara ve ekseriyetle dağlık, kırsal kesimlere mahkûm edilmişlerdir. Buralarda bile rahat bırakılmamışlar ve çoğu defa Rus muhacirler veya aristokratlarla arazi anlaşmazlığına itilmişlerdir.

Böyle durumlarda bile Rus kanunlarının Kafkasyalıları tanıdığı hakların verilmediği ve göçe zorlandıkları bütün delilleriyle ortadadır. Meselâ, “1872 yılında Kefe kazasında Gramatçikof adlı bir çiftlik sahibi ile Müslümanlar arasında çıkan bir dava, 124 köylü ailesinin yerlerinden çıkarılarak perişan bir halde kovulmalarıyla sonuçlanmıştır.”(Erkan,1996:35)

Müslümanlarla Ruslar arasındaki toprak mülkiyeti oranlarında yaratılan uçurumlar göçte etkili olan en önemli hususlardan biriydi. Bir misal olarak, “Kafkasya'da Kozak (Rus Kazakları) ve Ruslara kişi başına 33 hektar toprak verilirken, burada kalan

Dağlılara en kötü yerlerden ve aile başına 7,5 dönüm bırakıldığı” zikredilebilir.(Erkan,1996:37)

Böylece, Müslümanlar, göç etmeye veya az miktardaki verimsiz kırsal arazilere sürülmeye başlanarak yerlerine Rus muhacirlerle, gayri Müslim ahalinin yerleştirilmesine geçildi. Yerli halk yurtlarından mahrum edilerek, verimli arazilerin 2/3'üne Rus muhacirler yerleştirilince, bölgede ekseriyet temin edilmişti.

Bu uygulamalar sonundadır ki, Kırım'dan 1890'da Türkiye'ye yeni bir göç baş göstermiş ve 1891'de bu göç son haddine varmıştır. Hükümet göçü önceden olduğu gibi, önlemeye çalışmamış ve göç edenlerin sayısı 18-20 bin civarında olmuştur. Bu da Müslüman nüfusun gittikçe azalmasına yol açmıştır. Nitekim, “1897 sayımına göre, Tavrida vilâyetindeki Rusların sayısı 1.477.790'a ulaşarak nüfusun %70'ini oluştururken, Tatarların oranı %13'e inmiştir.” (Erkan,1997:37)

Rusların, Müslüman vatandaşları göçe zorlayarak, yerlerine Rus muhacirleri iskân etme politikası, Kafkasya'da da yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Kafkasya savaşları sırasında gösterdikleri başarılar nedeniyle Rus Kazaklarının subay ve memurlarına dağıtılmak üzere Kuzey Kafkasya toprakları geniş ölçüde müsadere edilmiştir. Kuzey Kafkasya'nın geniş ormanlık sahaları Rus hazinesine devredilmiştir.

1.5.5.SÜRGÜNLER VE KATLIAMLAR

Rusların Kafkas halklarını göçe zorlamak için uygulamış olduğu yöntemlerden biri de sürgün ve katliamlar yaparak yaşam alanı bırakmamaktı. Ruslar iki yüzyıl boyunca hem dini hem de soy bakımından farklı olan Altın Ordu Devleti'nin egemenliğinde kaldıklarından kendilerinin yapmış olduğu başkaldırı hareketinin kendilerine de yapılmaması ve Altın Ordu Devleti'nin yazgısı kendi başlarına da gelmesin diye izlediği yöntem pek acımasızca olmuştu.(McCarthy, 1998:14) Rusların uyguladığı zulüm politikası Çerkeslerin psikolojisini olumsuz yönde etkileyerek Hıristiyanlara karşı nefretle dolmasına sebep olmuştur.

Çerkesler, özellikle yurtlarını ve ailelerini korumada, savaşçılık yeteneklerinde oldukça başarılı bir topluluktur ve bunda kadın erkek ayrımı da söz konusu değildir. Rusların asıl göz diktiği, Çerkeslerin bereketli arazileri idi. Çerkeslerin Ruslara karşı savaşması ve büyük başarılar göstermesi üzerine Ruslar, Çerkesler için kendi köylerinde yaşam sürdürmeyi olanaksız kılacak bir saldırı ve zulüm dizisine başvurdular Köyler önce talan ediliyor, arkasından yakılıp yıkılıyordu. Sürü hayvanları ve yaşam sürdürebilmek için gerekli başka her şey, halkın elinden alınıyordu (McCarthy,1998:35)

Daha 1804'te General Titsianov'un Çerkeslere hitaben "benim süngü, gülle ve kan nehri metodumla nehirlerinizin akan suyu bulanık akmayacak, ailelerinizin kanıyla boyanmış olarak kıpkırmızı akacak" (Papşu,2003:106) sözü yapılacak katliamların habercisi idi.

Ruslar, gece karanlığında aniden Avul'lara (köylere) girerek kadınlara ve çocuklara kaçacak zaman bırakmıyorlardı. Rus askerlerin, ikişer üçer, evlere girmesini izleyen dehşet sahneleri öylesineydi ki bunları hiçbir resmî rapor görevlisi raporunda aktarmağa cesaret edemezdi (Baddaley, 1995:446). Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da uyguladığı katliamı anlatırken Jan Carol şöyle demektedir: "Rusya'nın Kafkasya'yı işgali, çağdaş dünyamızdaki en iğrenç vahşet tablolarını oluşturmaktadır. Rusya Kafkasyalıların mukavemetini kırıp onlara boyun eğdirebilmek için dehşet ve vahşet dolu 60 askeri yıla ihtiyaç duymuştur."(Berzeg, 1986:79.)

Rusların benimsediği yöntem, daha sonra Kafkasya'da ve Balkanlarda tekrar tekrar uygulanacak olan, göçe zorlamanın klâsik yöntemi idi: evleri, tarlaları yak, yık;

kaçmaktan ya da aç kalıp ölmekten başka seçenek bırakma. Kafkasya Genel Valisi Grand Dük Michael yapılan katliamların amacını şu sözlerle belirtiyordu “Dağlılar teslim olmuyor diye biz görevimizi yarıda bırakamazdık. Yarısının temizlenebilmesi için öbür yarısının yok edilmesi gerekiyordu” (Özdemir, 2001:43)

Bir Rus birliğinin, Subaşı Çayı kıyısında Abzehlerin köylerinden Tuba'yı ele geçirmesi üzerine, köylülerin kendilerine teslim olmasından sonra Rus askerleri tümünü öldürdüler. Kurbanlar arasında gebeliği ilerlemiş iki kadın ve beş çocuk da bulunmakta idi.(McCarthy,1998:34) Rusların yaptıkları katliamların boyutlarını anlamak için Rus Tarihçi Sulujiyen'in “Dağlılar teslim olmuyor diye biz davamızdan vazgeçemezdik. Silahlarını alabilmek için yarısının kırılması gerekti. Kanlı savaşta birçok kabile tümüyle yok oldu. Ayrıca, çoğu anneler bize vermemek için kendi çocuklarını öldürüyorlardı.” (Özdemir, 2001:43)ifadesi yeterli olacaktır.

Kimi zaman katliamların yerini vahşet alıyordu Ruslar sadece öldürmekle yetinmiyor, aklın alamayacağı barbarlıklara başvuruyordu. Bunlardan birinde “General Zass'ın emriyle savaş meydanında kalan Çerkes ölülerinin kafaları kesilerek mızraklara geçiriliyordu.”(Papşu,2003:109) General Zass topladığı kafaları kaynatıp temizleyerek antropolojik araştırmalar için Berlin'de ki profesör arkadaşlarına gönderiyordu. (Papşu,2003:110)

1864'te Abzehlerin oturduğu Hodz köyünde Ruslar son büyük katliamını yaptılar Hodz'da Çerkeslerle birlikte yaşayan Karaçaylı aileler de vardı. Rus ordusunun saldırısı sonucunda Hodz köyü yerle bir edilirken, büyük bir katliam da yapıldı. Öksüz kalan pek çok Çerkes çocuğuna Karaçaylılar sahip çıkarak dağ köylerine götürüp yetiştirdiler (Tavkul,2004:496-499). Bu köyün düşmesiyle Çerkes direnişi son bulmuş oldu. 14 Nisan 1864'de Muzaffer Prens Mikhael Soçi'de Adıge kabileleri liderleriyle görüştü ve onlara dağları terk edip ovalara yerleşmelerini söyledi. Buna karşı çıkanların bir ay içinde Rus İmparatorluğunu terk etmesi, aksi taktirde savaş esiri muamelesi görecekları belirtildi (Wesselink, 1998)

Artık 1864 Mayısında, Rus denetimi Kafkasya'nın tümünü kapsıyordu. Sıra zaferi tamamlamak üzere acımasız yöntemlerle, Rusların göçe zorlama politikasının uygulanmasına geldi. Her ne kadar Çeçenlerin bir bölümü de Osmanlı imparatorluğuna göç etmiş idiyse de, batı ve kuzey Kafkasya'yı imparatorluğa sadık bir Hıristiyan ülkesi

hâline getirmeğe kararlı olan Çarlık Rusya bunu uygulayabilmek için çeşitli metotlara başvuruyordu. Mesela “Rus birlikleri kıyıda arazi işgal ettikçe, yerli halkın orada kalmasına hiçbir biçimde izin verilmiyor ve hepsi ya Kuban ovalarına göçmek ya da Türkiye’ye gitmek zorunda bırakılıyordu.” (McCarthy,1998:35) Kafkasyalı Müslümanlarda kendilerine sunulan iki seçenektan birini tercih etmek zorunda kalarak ya Rus egemenliğinde, Rusya İmparatorluğunun başka bir yerine göç etmeyi yahut da Osmanlı imparatorluğuna gitmeyi kabul etmek zorunda kalıyordu.

Çerkeslerin 1864 Mayısında ki ana göçünden üç yıl sonra, merkezinde Sohum kalenin bulunduğu yörede yerleşik Abazaların kendi yurtlarından sürülmesine sıra geldi. 1867’de Abazaları göçe zorlamak için onların başına musallat edilen yöntemler, öz olarak, daha önce başka Müslüman halklara karşı kullanılmış olunanlarla aynı idi. Rus askerleri Abaza köylerine geliyor, evleri yakıyor, sürü hayvanlarını ve öteki malları gasp edip götürüyor, Abazaların elinde ancak ölmeyecek kadar bir şeyler bırakıyorlardı. Bu yöntemi desteklercesine Rus tarihçi Y.D. Felisin Rus harekâtını anlatırken şu ifadelere yer veriyordu. “Bu, gerçek ve acımasız bir savaştı. Yüzlerce Çerkes köyü ateşe verildi. Ekin ve bahçelerini imha için atlara çığnettik, sonuçta bir harabeye dönüştü” (Özdemir,2001)

Ruslar, yalnızca değerli arazilerdeki Müslüman halkı oralardan söküp atmak amacını değil, bir yandan da “Ülkesinin kıyı bölümlerine, açlıktan kıvranan ve tek meteliği olmayan bir dindaşlar yığını fırlatılıp atılacak böylece Osmanlı Devleti’ni güç durumda bırakacaktı.”(McCarthy,1998:37) Bu karardan sonra 100.000 civarında Çerkes dağlardan indirilerek bölgeye getirilen Ruslarla birlikte iskan edilmiş ve Kafkaslardan yaklaşık 1.500.000 Çerkes Osmanlı ülkesine zorunlu olarak göç ettirilmiştir.1864’de yoğunlaşan bu göçte Rus kaynakları 400.000 Çerkes’in göç ettiğini söyleseler de bu rakamın sağ salim Osmanlı ülkesine yerleşenlerin miktarı olduğu, yollarda ve limanlarda büyük kısmı ölen Çerkesleri kapsamadığı Çerkes kaynaklarında belirtilir. Farklı kaynaklarda göçe tabi olan Çerkesleri 1.750.000’e kadar çıkmaktaydı. (Yalçınkaya,2005)

1.5.6. GÖÇLERİN SEYRİ

Günümüzde Kafkas muhacirleri 21 Mayıs 1864’ü sürgün günü olarak anmaktadır. Halbuki Kafkasya'nın boşaltılmasına yönelik hareketler, Çerkeslerin göç

hareketlerinden çok önce 1846'da Osmanlı'ya savaş mağduru Kafkasyalıların sığınmasında göze çarpmaktadır. 1850'li yılların sonunda gayri muayyen aralıklarla ve oranlarla insanlar Osmanlı kıyılarına yığılmaya başlamıştı. 21 Mayıs'ı bu nedenle daha çok Kuzey Batı Kafkasya'da Çerkesya adıyla bir siyasi güç kurma gayreti gösteren ve büyük ölçüde örgütlenen kabilelerin direnişin sona erdiği tarih olarak kabul etmek daha doğru olabilir

Şu an Anadolu'da yaşayan Çerkesler üç ana göçe tabi tutulmuşlardır. 1850'li yılların ilk yarısında bazı Kafkasyalı ailelerin gönüllü olarak Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. "Kırım Savaşı sırasında mecburi bir hareket haline gelen göç olayı, 1862-1865 yılları arasındaki üç yılda zirveye ulaşmış ve 1877-1878, 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar süregelmiştir."(Bice,1991:45)

Daha öncede ifade edildiği gibi Rusya, İran ve Osmanlı Devleti yanında Kafkasya mücadelesine girmesiyle resmi olarak işgal hareketine başlamadan önce Çerkesleri psikolojik açıdan yıpratarak göçe zorluyordu. Bu amaçla anarşik kozak(kossak) cemaatini, bazı Rus topluluklarını Çerkesler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıyordu.(Saydam, 1997:33)

Ruslar, 1830'larda, aşiretlere ait arazilerin kuzey sınır bölümlerini zaptetmişlerdi, ama pek zorlu Çerkes direnişiyile baş edemiyor ve iç bölümleri ele geçiremiyorlardı. Kafkasya'daki Rus varlığı, 1836'dan başlayarak, şanlı önder Şeyh Şamil'in ve ona körü körüne bağlı Çeçen ve Dağıstanlı izleyicilerinin oluşturduğu tehlikeyle karşılaştı. (McCarthy,1998:31)

1840'lı yıllar boyunca, Müslüman dağlılar, ara sıra savaşlarda yenilmekle birlikte, kendi ellerindeki bölgelere Rusları sokmadılar. Şeyh Şamil'in müridizm hareketi ile aralıklı olarak mücadeleye devam edilmiş, bu şanlı direniş "İmam Şamil'in 6 Eylül 1859 da teslim oluşu, Abaza Ubih ve Şapsığların ve diğer küçük kabilelerin 21 Mayıs 1864'te Kbaad Yaylasında yenilmesiyle Rus-Kafkas mücadelesi de şimdilik sona ermiş oldu. (Saydam,1997:62) Bu arada 1863'te bölgede yerleşimini tamamlayan Rus-Kossaklar, Kuban nehrinin doğduğu vadilere ilerlemeye başladılar ve 1863'te dağ kalelerine ulaşarak silah ve teçhizat bakımından kendilerinden zayıf durumda olan Kafkasyalıları Karadeniz kıyılarına ve Kafkasya'nın güney bölgelerine gitmeye zorladılar. Rus kaynaklarına göre "1858-1859-1862-1863 yazı periyodunda resmi

kayıtlara geçmiş muhacir sayısı 80.000'e ulaşmıştı.(Bice1991:47)Göçler genellikle deniz yolu ile ve çok meşakkatli geçmekteydi.

1863-1864 kışından itibaren göç hareketi bir çığ gibi büyüdü, 1864 baharında göçün sayısı 400.000'e ulaşmıştı. Çerkeslere yapılan zulüm o kadar şiddetliydi ki İngiltere, sürgün için “Çerkesya gitti, Çerkesleri kurtaralım” demiştir. (Saydam,1997:88) Gerçektende, Kafkasyalılar, Karadeniz limanlarına sürüler hâlinde yığılmışlardı.

1863 tarihli Takvimi Vekayi'ye göre iskan olanların sayısı 311.333 ,1864te gelen muhacirlerin sayısı ise 283.000den fazlasıdır. Böylece Haziran 1864 e kadar gelen muhacirlerin miktarı 595.000 i aşmaktadır. 1865 yılında ise padişaha takdim edilen mazbataya göre 87000den fazla muhacir gelmiştir. Böylece 700000e ulaşan bu muhacirlere %25-30 civarındaki ölü sayısı ile 1865ten sonra gelenlerin sayısı eklendikten sonra incelendiğinde sayının 1000000ile 1200000 arasında olduğu tahmin edilebilir.(Saydam,1997:91)

Rumeli ve Anadolu'ya yerleşen Kafkas Muhacirleri'nin farklı alın yazıları olmuştur. 93 Harbi öncesinde Osmanlı Devletinin Rumeli'de ki topraklarında 300.000 kişiye yakın bir kitle oluşturan Çerkes muhacirleri, önce Köstence ve Varna'ya çıktılar. Bazıları doğrudan Kafkasya'dan bazıları da Anadolu'da ki limanlardan gönderilmişti. (Papşu,2003:124) Özellikle, Osmanlı Hükümetinin sosyal stratejik beklentileri Çerkes muhacirlerden yararlanabileceği fikrine kapılmasına neden oldu. Örneğin İngiliz Hükümetinin de önerilerini dikkate alan Osmanlı İmparatorluğu Balkan eyaletlerinde yaklaşık 350-400 bin nüfusu belli yerlere, özellikle Hıristiyan köyleri arasında Tuna ve Balkan dağları boyunca bir hat oluşturarak köy yerleşimi şeklinde iskan etti. Yerleşim yerlerinin özellikle büyük yol kıyılarında ve önemli dağ geçitlerinde bulunuyordu.(Kasumov ve Kasumov, 1995: 261) Çerkesler 1876 yılındaki Osmanlı-Sırp Savaşına ve 1876 Bulgar ayaklanmalarının bastırılmasına, Osmanlı Devleti lehine ve aktif olarak katılmak durumunda kalmışlardır.

Rumeli'de iskan edilen Çerkesler, Çarlık Rusya'sının körüklediği Panslavizm propagandasının doğrudan etkisi altında bulunan Sırp ve Bulgarları, kendilerini yurtlarından süren Çarlık Rusya'sı ile özdeşleştirdikleri için, katıldıkları savaşlar ve bastırma olaylarında onlara karşı acımasız davranmışlardı. Bu savaşta Çerkeslerin zulüm ve gadri hakkında söylenen ve yazılan sözlerin hepsi bunların, elinde silahlı olarak rastladıkları düşmanı asla affetmeyerek öldürmelerinden meydana gelmiştir. (Kutay,1957,5471) Bunların neticesinde 1876-77 yıllarında tüm Avrupa basınında, Panslavist Çarlık propagandasının oluşturduğu, genellikle haksız bir Türk ve Çerkes

düşmanlığı göze çarpmaktadır. Bu durum, savaş sonunda, Balkanlar'a yerleşeli daha yirmi yılı bulmamış olan bu muhacirleri çok olumsuz yönde etkileyecek ve Osmanlı Devletinin yenilmesi, onların buradan da ikinci bir sürgüne tâbi tutulmalarına yol açacaktır. “Osmanlı Devleti'nin 1878 yılında imzalamak zorunda kaldığı Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları ile, Rus elçisi İgnatief'in daha savaştan önce 18 Aralık 1876 da, Avrupalı devletlerin temsilcilerine kabul ettirmiş bulunduğu Çerkes muhacirlerinin Rumeli'den Asya'ya sürülmeleri önerisi” (Şimşir, 1970:CLIII) böylece gerçekleştirildi. Antlaşma Müslümanların geri dönüşüne imkan verirken Çerkesler bunun dışında tutuldu. (Papşu,2003:124) On binlerce Çerkes ailesi daha doğru dürüst yerleşmek olanağını bulamadıkları Rumeli topraklarından tekrar sürülerek Anadolu'nun çeşitli yörelerine ve Arap ülkelerine dağıtıldılar. Savaş sonunda sığınmacı durumuna düşenlerin bile yardımına Çerkes çeteciler yetişmişler hatta Rus ve Bulgar zulmüne uğrayan Yahudileri dahi kurtarmışlardır.(McCarthy,1998:103)

Berlin Kararları yüzünden, 1878-1879 ve 1880 yıllarında, göç periyodik olarak devam etti. Tekrar göçe tabi tutulan Çerkesler ardı-arkası kesilmeyen büyük konvoylar oluşturarak, Ege ve Marmara sahillerine doğru yürüdüler. Çerkesler ve tatarların 500000'den fazlası sürekli sığınmacı olarak buradan da sürülmüşler ve Osmanlının elinde kalan topraklara sığınmışlardı.

TABLO 1

1879'da BULGARİSTAN'DAN OSMANLI'NIN ELİNDE KALAN TOPRAKLARA YERLEŞEN SIĞINMACILARIN HESAPLANMIŞ SAYILARI	
KALDIĞI YER	SAYI
Edirne Vilayeti	105.000
Selanik Vilayeti	60.000
Kosav ve Manastır Vilayetleri	140.000
İstanbul	120.000
Osmanlı'nın Asya Ülkesi	90.000
Toplam	515.000

(McCarthy, 1998:109)

Savaş sonrası başlayan göç hareketi Rumeli ile sınırlı kalmamış, Kafkasya'yı da etkilemiştir. Rusya'ya karşı devamlı olarak bir intikam ve nefret duygusuyla dolu bulunan bu insanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında da benzer hareketlere girişmekten geri kalmamışlar, savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar çıkartmışlardır. (Erkan.1996:18) 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında Ruslar Anadolu'da ki Kafkasyalıların savaşta yaptıklarının ve Kafkasya da ki isyanların hesabını sorarcasına bütün güçleri ile Kafkasya'ya yüklenmişler ve henüz anayurtlarını terk etmemiş olan Kuzey Kafkasyalıları karşı bir ezme hareketine başlayarak yeni ve büyük göç dalgasına sebep olmuşlardır.(Bice,1991:50) Muhacirlerin büyük bir bölümü de, savaş sırasında geri çekilen ordu birlikleri ile hareket etmişlerdir. Mesela 1877 yılının Eylül ayında, Osmanlı Ordusunda görev yapan Abaza Albayı Maan Kamlat, Abhazya'nın Bızıp bölgesi halkını sahilde toplayarak, topluca gemilere bindirip göç etmelerini sağlamıştır. Bu savaşla birlikte başlayan göç hareketiye yeni sınırın batısına göç edenlerin sayısı da 1882'ye kadar 82000'e ulaşmıştır.(Erkan,1996:58)

TABLO 2: 1880'de Rusya Topraklarından Samsun'da Karaya Çıkan Muhacirler.

Muhacirlerin kimlikleri	Samsun'da Karaya Çıkan	Samsun veya Canik Sancağında iskan edilen	Ankara veya Sivas'a gönderilen	Samsun'da ölen
Çerkes-Abazalar (Rusya'dan)	12.116	4.668	7.028	420
Çerkes (Rumeli'den)	6.252	964	4.838	450
Tatarlar (Kafkasya)	14.824	881	13.472	471
Gürcüler (Kafkasya)	1.594	25	1.535	34
Türk (Batum)	91	--	--	--
TOPLAM	34.877	6.538	26.964	1375

(Karpat,2003:111)

93 harbi sonunda Kafkasya'dan başlayan göç hareketi fasılalarla 1905 yılına kadar devam etmiş 1905'ten 1908'e kadarki dönemde, Kırım ve Kafkasya'dan önemli bir göç olayı meydana gelmemiştir. 1905'te Rusya'nın Japonya'ya yenilgisinin ve ülkede ihtilâl meydana gelmesiyle ufak çapta göçler yaşanmıştır. Böylece 1878-1908 döneminde, Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin sayısı önemli bir yekun teşkil etmiştir. Muhacirlerin kesin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Ancak tahmini rakamlarla bu sayının 500.000 düzeyinde olduğu söylenebilir.(Erkan,1996:76)

1.5.7.GÖÇ GÜZERGAHLARI

1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkesler deniz yoluyla, Kafkasya'da, Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vd. limanlardan bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indiriliyordu. 1865-1866 sürgünü ile Osmanlı-Rus harbinden sonraki 1878 tehciri kara yoluyla gerçekleştirildi. Doğu yolundan genellikle Çeçen, Dağıstan, Asetin, Kabardey muhacirleri göçürülmüştür. Daha sonraki tehcir de kara yoluyla yapılmıştır (Berzeg, 1986: 114).

Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirler, kara ve deniz yolunu kullanmışlardır. Kara yolu ile gelenler, genelde 1877-1878 Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Kars, Ardahan ve Artvin dolaylarından göç edenlerdir. Gerek savaşın kaybedildiği 1878 yılında, gerekse onu izleyen dönemde bu yörelerden başlayan göçlerde, Erzurum Vilâyeti ilk varış merkezi olmuştur. Göçler sırasında karayolunun kullanılması, göçün aylarca süren bir yolculuk şeklinde geçmesini gerektirmiştir. Ancak, bu yöre muhacirleri bir vasıta sınırlaması olmadığı için at, katır, merkep, inek ve koyun-keçi gibi bütün hayvanlarını da beraberlerinde getirebilmişlerdir.

Erzurum'dan itibaren muhacirler iskan edilecekleri illere doğru dağılmışlardır. Bu yöre muhacirleri Bayburt, Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Hakkâri gibi illere sevk edilmişlerdir. Bunlar arasında Sivas, Diyarbakır ve Hakkari illerine göç edenler 700-800 km gibi uzunca bir mesafe kat etmek zorunda kalmışlardır.

Kafkasya'nın diğer kesimleriyle, Kırım'dan göç edenlerin yolculuğu genelde üç safhada geçmiştir. Önce Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki liman kentlerinde toplanılmıştır. Toplanan limanlar arasında Batum, Sohumkale, Novoroski ve Kırım başta gelmektedir. İkinci safhada, muhacirler için deniz yolculuğu başlamaktadır. Göçlerin yoğun olduğu zamanlarda vapurlarda büyük izdihamlar yaşanmıştır. Çoğu zaman muhacirler, hayvanlarını ya memleketlerin-de terk etmek ya da yok pahasına satmak zorunda kalmışlardır. Rusya limanlarından vapurlarla ayrılan muhacirler, genelde iskan mahallerine yakın limanlara çıkarılmışlardır. Kastamonu, Sinop, Samsun, Trabzon,

Çorum, Sivas gibi yerlere iskan edilecekler Trabzon, Sinop ve Samsun iskelelerine ulaştırılmıştır. Buradan iskan yerlerine kadar yeni bir kara yolculuğu başlamıştır.

Anadolu'nun batı ve güney kesimlerine ve Suriye, Halep, Beyrut'a iskanı kararlaştırılanlar ise, uzun bir deniz yolculuğundan sonra önce İstanbul'a varmışlardır. Konya, Adana, Antalya, Halep, Suriye ve Beyrut'a gidecekler, ya geldikleri vapurlarla ya da aktarma suretiyle yollarına Mersin, Antalya, İskenderun ve Beyrut limanlarına kadar devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu limanlardan itibaren, tekrar başlayan kara yolculuğu muhacirleri iskan mahallerine ulaştırmıştır.

Kafkas muhacirlerin bir bölümü kara yolu ile Erzurum istikametinden Anadolu'ya girerken, çok büyük bölümü ise, deniz yoluyla İstanbul'a gelmişti. gelen ilk muhacirlerini İstanbul'da kamplarda toplama girişimi hükümetin, iskanı kontrollü yapma arzusundan kaynaklanıyordu. Ancak Kafkas muhacirleri İstanbul'da uzun süre bekletilince, sorunlar yaşanmaya başladı. "İstanbul'da biriken muhacir sayısı da 200 bini aşınca, bu muhacirlerden 50 bini hemen Anadolu'ya taşınmıştır." (Şimşir, 1989:426-430) Muhacir yoğunluğu İstanbul'da sorunlara sebep olunca İstanbul'a yakın olan Hüdavendigar ili ve İzmit taraflarına yönlendirilmiştir. Muhacirler, Ocak 1878 tarihinden itibaren Bursa'ya gönderilmeye başlanarak gemilerle Gemlik, Mudanya, Edremit, Yalova ve İzmit gibi sahil iskelelerine sevk edilmiştir. Buradan da iç kesimlere yollanıyordu. 7 Römorkör ve İdare-i Mahsusa'ya ait Şerefresan adlı vapur Bandırma ve Gemlik iskelelerine sürekli muhacir taşımaktaydı. "10 Eylül 1879 tarihe kadar Anadolu'ya sadece Rumeli'den 275 bin nüfus gönderildi. Bunlardan en büyük rpyda 54.898 kişi ile Hüdavendigar Vilayetine düşmüştü." (İpek,85, 109) Bursa, Çanakkale, Balıkesir, Afyon, Eskişehir gibi bölgelere gönderilen muhacirler Mudanya, Bandırma ve Çanakkale iskelelerinde karaya çıkarak yine iskan mahallerine kadar karadan yollarına devam etmişlerdir. İzmit ve Adapazarı civarına iskân edilenler de doğrudan vapurla İzmit'e sevk edilmişlerdir. (Erkan,1996:78)

Ankara'ya ve Konya'nın kuzey kesimlerine iskânı düşünülen muhacirler vapurla İstanbul'a geldikten sonra kara yoluyla ve trenle iskân bölgelerine gönderilmişlerdir. Genel olarak toparlayacak olursak bugün Anadolu'da Kafkasya kökenli yurttaşların bulunmadığı hiçbir il yoktur. Bununla birlikte onların asıl ve ilk yerleşim yerlerini oluşturan Kafkas muhacir köyleri esas itibarıyla şöyle bir çizgi izlemektedir.

1- Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgesi, Hatay'da Türkiye Cumhuriyet'i topraklarından çıkarak bugünkü Suriye ve Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenli yerleşim yerleri bulunmaktadır.

2- İkinci bir hat ise yine kabaca Güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Adapazarı, Düzce illeri boyunca uzanmaktadır. Bu ana hattın dışında Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de yer yer küçük Kafkas muhacir köylerine rastlanmaktadır. (Polatkan, 1987)

HARİTA 1: Göç Yolları

<http://www.circassianworld.com/exilemap.html>'den alınmıştır.

HARİTA 2: Gç Yolları

<http://www.circassianworld.com/exilemap.html>'den alınmıştır.

1.5.8.GÖÇ SIRASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

1.5.9.YOLLARDA ÇEKİLEN ÇİLELER

Göç, belki de insanlık tarihinin yaşadığı en sıkıntılı olayların başında geliyor. Kimi göçler, bu eylemi gerçekleştiren topluluklar için yeni bir umut ya da tasarlanan hayallere ulaşabilmek için altın bir vesile demektir. İklim değişikliği, kıtlık ve hastalık sebebiyle meydana gelenlerde olduğu gibi kimi göçler ise her yönüyle dram, trajedi, acı, ezilmişlik ve çaresizlik demektir. Zaten bu tür göçlerin adına göç değil; sürgün denir. Arka planında vahşet, katliam, hüznün ve zorlama var. “Bazıları da, her ne kadar içinde kendine göre çok ciddi sıkıntılar barındırsa da, (anlaşmalar sonucunda yapılan nüfus mübadeleleri gibi) bu iki türe göre daha farklı ve insanlık onurunu sürgünlerde olduğu gibi fazla zedelemiyor”. (Akdağ ve Söylemez,2004:494)

Dünya tarihinin en geniş kapsamlı sürgünlerinden biri olan Kafkas Sürgününde çekilen eziyetler muhacirlerde çok derin yaralar açmış muhacirler, daha Türkiye’ye ulaşmadan binlerce yakını kendi elleriyle ölüme terk etmişlerdir. Bu acıların Çerkesler üzerinde doğuracağı olumsuz etkiler daha sonraki yaşamlarında kendini bir takım olumsuz davranışlar olarak göstermiştir. Reva görülen eziyet ve çileler Çerkeslerin özellikle de gayri Müslim unsurlara karşı kin ve nefret duymalarına sebep olmuş, bunun olumsuz tezahürleri hem Anadolu’da hem de Rumeli’de görülmüştür. Çekilen sıkıntı ve çilelere örnekler verecek olursak Çerkes muhacirlerin ruh halinde ki değişikliklerin sebeplerini daha iyi anlayacağımız kanaatindeyim.

Çerkes muhacirler, sağlıksız şartlarda Karadeniz limanlarına sürüler halinde yığılmışlar, çok acıklı koşullarda, sapır sapır ölümler, onları Trabzon'a ya da Samsun'a geçirecek Osmanlı gemilerini beklemekte idiler (McCarthy,1998:35). Limanlarda Osmanlıya gitmeyi bekleyen Çerkesler yiyeceksiz, parasız hatta giyeceksiz bazen 3-4 ay açık havada beklediler. Daha Osmanlı’ya ulaşmadan limanlarda hastalık ve açlıktan toplu ölümler başlamıştı. Mesela Tsemez’de bekleyen Abzeh, Şapsığ ve Bjeduğların sayısı 25.000 iken açlık, hastalık ve sefaletten bunlardan sadece 15.000’i yola çıkabilmişti.(Papşu,2003:123)

Yolculukların çoğunda öylesine acı olaylar yaşanıyordu ki herhalde hiçbir göçte bu kadar yaşanmamıştır. İşte bu sahnelerin birinde gemide küçük bebeği dışında kimsesi

kalmamış bir annenin dramı çekilen çilelere küçük bir örnektir. Annenin hasta olan bebeği kendisini sımsıkı saran kolları arasında can vermiş, çevresindekiler çocuğun öldüğünü anlamış, ancak annesini üzmemek için susmayı uygun bulmuşlardı. Günler geçmiş, bebeğin ölüsü iyice kokmaya başlamış, gemiciler bu kokunun kaynağını araştırırken zavallı kadınla karşılaşmışlar. Hiç beklemeden annesinin kucağından söküp aldıkları ölü bebeği denize fırlatınca anne bir an bebeğinin ardından bakmış, sonra izleyenlerin şaşkın bakışları arasında kendini denize attı.(Akdağ ve Söylemez,2004:494)

Çerkesler göçürülürken tamahkar bazı kaptanlar ve iş bilmez görevliler yüzünden teknelere haddinden fazla alınmışlardı. Bu sebeple sıkıştırıldıkları teknelerde havasızlıktan, ezilerek, yiyecek ve su yokluğundan, hastalıktan ve sık sık da aşırı yükten teknelerin çoğunun batmasıyla boğularak can vermişlerdir. (Papşu,2003:123)

Tahminen yarım milyon kişinin beşte biri aşırı yükleme ve tifüs sonucu teknelerde ölmüştü. O yüzden bu teknelere o dönemde ‘yüzen mezarlar’ adı verilmişti. Yukarıda zikir edilen örnek gibi yolculuk esnasında birçok kişi yakınlarını Karadeniz’e kurban verdiği için balıkların yakınlarını yediği düşüncesi ile balık yemekten imtina etmişlerdir. Mesela “o yolculukta sağ kurtulup yüz yaşına kadar Anadolu’nun bir dağ köyünde yaşayan bir Çerkes ninenin yaşamı boyunca bir kez bile olsun balık yemediği” (Öner, 2000:72) anlatıla gelmiştir..

Yine Çerkes mültecilerle tıka basa dolu bir buharlı gemi de hastalık taşıdığı söylentisi ile Larnaka’ya yaklaştırılmamış, yüzen bir tabut gibi Akdeniz’de gözden yitip gitmişti. O gemideki 2100 Çerkes’in akıbetinin ne olduğu ise bugüne kadar öğrenilememiştir (Öner, 2000:70)

Yolda telef olanların feci durumları Trabzon’daki Rus konsolosu, tehcir işlerini idare etmekte olan General Katraçef’e yazdığı raporda şöyle anlatılır:

“Türkiye’ye gitmek üzere Batum’a 70.000 Çerkes geldi. Trabzon’a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul’a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım.” (Berkok, 1958: 529).

Bazen de Çerkesler kandırılarak Türkiye’ye götüreceği bahanesiyle ve zorla Rus gemilerine bindirildikten sonra, Türkiye yerine Kerç’e ya da Novorusiska’ya

götürülmüşler ve sonra da oralardan Rusya'nın iç bölgelerine sürülmüşlerdir. (McCarthy,1998:36) Bu bölgelerde her türlü zulüm altında yok olup gitmişlerdir.

Göçürülen Çerkeslerin karşılaştığı dayanılmaz zorluklara şahit olan bazı Rus komutanlar bile bu dehşete dayanamıyorlardı. Bir Rus yetkili Osmanlı'ya göç etmeden önce Rus ordusunda 'da görev yapmış olan Musa Kundukov Paşa 'ya... 'Ekselans, ne acıklı manzaradır? Bu topraklar Çerkeslerin yerleridir. Ne hakla onları bir bilinmezine sürüyoruz? Nereye gittiklerini sorduğumda, Osmanlı Devleti'ne diyorlar. Ama nasıl ve ne zaman? Onları neler bekliyor, belli değil. Bu konularda hiç bir bilgileri yok. (Kundukov,1978: 62-63) demiştir. Gerçekten de Kafkas muhacirleri ancak limanlara çıktıklarında nereye geldiklerinin farkına varıyorlardı ve oluşturulan kamplara imkanlar dahilinde yerleştirilmeye çalışılıyordu. Mesela bu amaçla Trabzon çevresinde büyük bir muhacir kampı oluşturulmuştu. Bu kamplar çileden kurulacaklarını düşünen Çerkes muhacirleri için başka bir çilenin başlangıcı olmaktadır.

Nisan 1864'te buraya 18 bin Çerkes taşıyan 34 tekne yanaştı. Zaten o sırada limanda 20 bin muhacir bulunuyordu. Bu durum üzerine Vali Emin Paşa, sadece 6 bin Çerkes'e kıyıya inme izni verince izdiham yaşanmış ve 100 kadar insan ezilerek ölmüştü. Buna rağmen, yeni gelen teknelerin çoğunda belirlenen sınırın iki misli yolcu vardı. Bu yüzden yolda yer darlığından havasız kalarak ya da ezilerek 134 kişi ölmüştü.1864 Mayıs ayında 27 bin kişi daha Trabzon'a geldi.(Papşu,2004:56)

Sürgün edilenlerin yabancı topraklarda düştüğü zor duruma değinen Vsemirnuy Puteşesntvennik Gazetesi 1871 yılın "Bir yıl içinde muhacirlerin üçte ikisi öldü. Batum yakınlarına yerleşen 22.000 muhacirden sadece 7.000 kişi kaldı. Samsun civarına yerleşen 30.000 kişiden 1800 kişi kaldı.Binlerce insan ölüyor, çocuklara gelince bu zavallılar mal gibi satılıyorlar.Gençler hizmet için orduya giriyor."(Avagyan,2004:21) diyerek yazmıştır.

Bu sırada ortaya çıkan tifo ve suçiçeği nedeniyle muhacirler arasında ölüm oranı çok yükselmişti. Trabzon'daki Rus konsolosu, 1864 yılında gönderdiği raporda, sürgünün başında Trabzon ve civarına 247 bin canın ulaştığını, ancak 19 bininin öldüğünü, günde ortalama 180–250 kişinin ölmekte olduğunu, şimdilerde ise 63 bin 290 kişinin kaldığını bildiriyordu. Trabzon'a ulaşabilenler kara yoluyla Samsun ya da Erzincan'a yönlendiriliyorlardı.(Avagyan,2004:60)

1864 yılında Trabzon'a gelen bir gemideki 600 yolcudan sadece 370 kişi canlıydı. Alman gazetesi Allgemeine Zeitung'te şunlar yazılıyordu: “Ölümler, sadece Çerkesler arasında değil, yerli halk arasında da duyulmamış boyutlardaydı ve 50.000'e yakın ceset gömülmüştü.” (Papşu,2004:58) salgın Hastalıktan çekinen liman bölgesinde ki yerli ahalide gemilerin kendi bölgelerine yaklaşmalarına müsaade etmeyerek problemler çıkarıyordu. 17 Ekim1864 tarihli Levant Herald gazetesinin haberine göre muhacir gemisi Kıbrıs'a yanaşmış halkın engellemelerine rağmen muhacirler cebren limana çıkmışlar gemide, 2700 kişiden sadece 1344'ü karaya inmişti, kalanı ise ya ölmüştü . Ölümlerin sebebi de hastalık değil açlıkmiş.(Papşu,2004:71)

Fransız asıllı Kafkasolog Adolf Berje de muhacirlerin acıklı durumları için şunları ifade etmiştir: “Gerçekten şu manzarayla kimin yüreği parçalanmaz ki; açık havada, ıslak toprakta iki yavrusuyla paçavralar içinde yatan genç bir Çerkes kadının yavrularından biri ölüm öncesi titremelerle yaşamla mücadele ediyor, diğeri de artık son nefesini vermiş annesinin katılmış göğsünde açlığını gidermeye çalışıyor.” Böyle sahnelere sık rastlanıyordu (Papşu,2004:76)

1.5.10. AÇLIK SEFALET VE HASTALIKLAR

Çerkes muhacirlerin iskan sonrası yaşamın şekillenmesinde önemli rol oynayan unsurlardan biri de göç sırasında çekmiş oldukları açlık,sefalet ve hastalıklardır. Muhacirler Osmanlıya ulaştıklarında perişan bir durumda olup Rusların yaptığı zulümler yüzünden kin ve nefret duyguları kabarmış herkese şüphe ile bakmaktaydılar

Yurtlarından çıkıp gitmeğe zorlanmış Çerkeslerin ve diğer Kafkasyalıların en kötü düşmanı, beslenme eksikliği yüzünden gelişen hastalıklardı. Çerkesler Rus denetimindeki limanlarda, gemilere gerçek anlamda istif edilmişlerdi. Bu nedenle hastalıklar bütün muhacirlere kısa zamanda bulaşyordu (McCarthy,1998: 45)

Muhacirler zor şartlarda göçe ve iskana tabi olduğundan tifüs kolera gibi salgın hastalıklara maruz kalmışlardı. İstanbul Hükümetinin tüm çabalarına rağmen göçün yoğunluğundan salgın hatalıklardan büyük bir nüfus telef olmuştur.(Saydam,1997:179)

Dağlıların Türkiye'ye nakledilmesinde başlıca engel, taşımak için yeterince tekne bulunmamasıydı. Bundan dolayı Çerkes muhacirler, aylar boyunca Rusya'nın Karadeniz sahillerinde açık havada beklemek zorunda kaldıklarından hastalıkların

yayılmasına neden olmuşlar bu hastalıklar özellikle de kadın ve çocukları etkilediğinden çok sayıda ölüme sebebiyet vermiştir. Bir milyon sekiz yüz bine yakın Çerkes muhacirinin Türkiye'ye göç etmesine rağmen göç esnasında ki zor şartlardan ve salgın hastalıklar nedeniyle bu sayı 1875–76 yıllarında bir milyon civarında kalmıştır. (Avagyan,2004:55)

Bu göç edenlerden ilk muhacir kabileleri çeşitli köylerde iskan edilmiş ve şehirlere yalnızca memur ve ilmiye sınıfından olan muhacirler alınmışken, 1877-1878 savaşıdan sonra şehirlerin kapılarına muhacirlerin yığılması üzerine, büyük şehirlerin etrafında muhacir mahalleleri oluşturulmuştur. Kısa zamanda iskan edilme olanağı olamadığı için bir kısım muhacir camilere yerleştirilip aylarca yersiz yurtsuz kalmışlardır. (Babuş,2006:47)

Çerkes muhacirlerinin daha ilk uğranılan Osmanlı limanı olan Trabzon'da yığılmaları ciddi bir sorun haline gelmişti. Buraya ulaşabilenlerin yüzlercesi, daha önce çektikleri sefalet ve açlığa ek olarak hastalıklarla boğuşmuşlardı.Trabzon'da muhacirlerin temizlik kurallarına uymamaları hastalığın bastırılmasını engellediğinde salgınlara neden olmaktadır. Sıkışık düzende buldukları için de hastalıkları hızla birbirini bulaştırarak ölüm oranlarını arttırmışlardır. 1864 yılının bahar ve yaz aylarında günde yaklaşık 200 kişi öldüğünden Trabzon'da ölenlerin sayısı 53.000'e ulaşmıştı.(Papşu,2003:123) Hastalık gerek Çerkes muhacirler, gerekse yerli halk arasında korkutucu biçimde yayıldığından çiçekten, tifüsten ve iskorbüt'ten büyük sayılarda telef olup ölmekteydiler. Bu sebeple Trabzon'a şiddetli panik hakim olmuş ve herkes kenti terk etme hazırlığı içine girmişlerdi. (McCarthy,1998:50) Elde edilen bilgilere göre 1 Aralık 1863-17 Şubat 1864 aralığında sadece Trabzonda ölenlerin sayısı 3.500'ü geçmekteydi ki bunlardan 3000'i Muhacir, 470'i yerli Türk, 36'sı Rum, 17'si Ermeni, 9'u Katolik ve 6'sı Avrupalıdır.”(Tutum.1990:83) Durum Samsun'da da pek farklı değildi. Buraya da 35-40.000 arasında muhacir indirilmiş beraberinde getirdikleri salgın hastalılar etkisini göstermiş iki gün içinde Samsun'da 500 kadar Çerkes muhaciri ölmüştür. Ticaret yaşamı tümüyle felce uğramıştı ve ekmek kıtlığı baş göstermişti. Samsunda bile olağan zamanlara göre daha az ekmek bulunabiliyordu, çünkü bu kentte bütün fırıncılar fırınlarını kapamış, Çerkeslerin getirdiği tifüs ve çiçek hastalıklarına yakalanmamak için kentten kaçmışlardı.(McCarthy,1998:42) Trabzon ve

Samsun'da sefalet soğuk o derece artmıştı ki muhacirler yerel makamlarca dağıtılan yiyecek ve giyecek istihkaklarını ve çocuklarını bir kaç kuruş karşılığı satıyorlardı. Hatta şiddetli soğuktan donmamak için geceleri ölümlerini mezardan çıkararak kefen bezlerini alıp cesetleri açıkta bırakıyorlardı. Hatta bazı muhacirler ölenlerin istihkaklarını almaya devam edebilmek için ölüm olaylarını, yerel makamlardan saklama yoluna gitmişti. (Tutum,1990:83)

Göç esnasında ve geçici iskanlarda Çerkeslerin ölümleri ile ilgili kayıtlar, taşıma gemilerinde, hastalıktan ileri gelen ölümlerde üç kişiden birinin hatta bazen daha fazlasının öldüğünü göstermektedir. Başka bir kayıttta Çerkeslerden 2.718 kişilik bir grup Kıbrıs'a gitmek için yola çıkmış,daha İstanbul'a varmadan 202'i öldüğünü 526 kişinin İstanbul'a inebildiğini ve bunlardan ancak 637 kişinin yolculuğu tamamlaya bildiğini yazmaktadır. (McCarthy,1998:41)

Vak'a Nüvis Ahmet Lütfi Efendi de Çerkes muhacirlerin yaşadığı sıkıntıları şöyle anlatmaktadır:

O esnada Kafkasya tarafları Ahali-yi Müslimesinden ve Çerkes ve Abaza ve Nogay taifesinden bir çok aileler fevç fevç Memalik-i Mahrusa'ya dökülmeye başladılar. Bunların bir takımı mevsim-i şitada Çerkezistan sevahilinden çırıl-çıplak can atarak ve iskele kenarlarına kar yağışta dökülüp kaldılar. Bunların ahval-i müteallimelerine yürekler dayanmak kabil değildi. İskan edilecek mahallere sevk olunmalarına ise, şiddet-i şita mani olduğundan, havaların müsaadesine kadar barınmaları esbabının istihsaline devletçe fevkalade olunan himmet ve gayret pek büyük inayet idi.(Aktepe,1988:156)

Yine muhaceret günlerini yaşayan Çerkes aydınlarından Mehmet Fetgery Bey'de "Gelip çatan kışın bütün şedaidine, her manasıyla çıplak bir halde maruz, fec'i bir akıbet bekleyen binlerce bi-çarenin bütün kabahati, cürüm ve günahı Çerkes ismini taşımaktan ibaret binlerle masum Allah'ın semasının altında gündüzlerin güneşi, gecelerin ayazıyla dertleşe dertleşe ölüm yolculuğu ediyor, ölüme kucak açıyor" (Şoenu,1993:55) ifadeleri ile çekilen sıkıntıları belirtmiştir.

Yukarıda ki bilgilere bakarak gelen nüfusun üçte birinin iskan edilemeden öldüğünü söyleyebiliriz. Göç esnasında yaşanan olaylar, tanımı olanaksız bir dram olup Çerkes muhacirler, korku, umutsuzluk, açlık, sefalet, hastalık ve ölüm karşısında hayatlarını idame etmeye çalışmışlardır Yukarda ki alıntılar da yaşanan dramın iç karartıcı görüntülerini bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. Bu yaşananlar muhakkaktır ki

muhacirlerin, gelecek endişesi ile devamlı tedirgin, güvensiz yaşamalarına sebep olmuştur.

BÖLÜM 2:MUHACİRLERİN İSKANI VE UYUM PROBLEMLERİ

2.1.OSMANLI DEVLETİNİN MUHACİRLERİ İSKANI

Osmanlı Devleti varlığını idame ettirdiği süre içerisinde her zaman mazlumların, baskı altında ezilenlerin, daha rahat yaşam sürmek isteyenlerin ilticahgahı olmuştur. Kapılarını mültecilere ve muhacirlere açarken din, dil, ırk ayrımı yapmamıştır. Bu özelliğini 1492’te İspanya’dan kaçan Yahudileri, Avusturya ve Rus baskısından kaçan Macar mültecilerini kabul etmesiyle bütün dünyaya göstermiştir.

Rus zulmü altında ezilen Çerkes muhacirleri içinde tek sığınacak liman olarak Osmanlı Devleti görülmüştür. Çerkes muhacirlerinin Osmanlı Devletini sığınacak liman olarak görmesinin nedenlerinin başında Osmanlı Sultanının tüm Müslümanların lideri olması, muhaceretten çok önce sarayla kurulan akrabalık ilişkileri, coğrafi yakınlık ve Osmanlı Devleti’nin göçü teşvik etmesi gelmektedir.

Osmanlı Devleti de Çerkes muhacirlerinin ülkeye yaptıkları göçü tüm imkansızlıklarına rağmen kabul etmiş hatta desteklemiştir. Osmanlı Devleti’nin muhacirleri kabul etmesinin sebepleri, muhacirlerin Osmanlı Devleti’ni seçme sebepleriyle paralel gösterir. Bunun yanında Osmanlı Devleti Çerkes muhacirlerini, gayr-i Müslim topluluklar karşısında dengeleyici unsur olarak gördüğünden bu göçe destek vermiştir.

2.1.1.OSMANLILARIN ÇERKESLERLE AKRABALIK İLİŞKİLERİ

Göçe yol açan faktörlerden biri de, Kafkasyalıların Osmanlı İmparatorluğu ile asırlardır var olan ilişkiydi. Türkler Müslüman’dı ve diğer Müslüman topluluklara da aynı hukuktan istifade hakkını sunuyorlardı. Hepsinden fazla olarak Türklerle Çerkesler pek eski zamandan beri akraba olmuşlardı. Gerek sarayların gerekse ricalin yüzde yetmiş beşinin haremi daireleri, hanımefendileri Çerkes’ti. Türklerin Kafkasya ile özel ekonomik ilişkileri ve İstanbul saraylarındaki pek çok kişinin kan bağıının dağlılar üzerindeki etkisinde şüphe götürmez bir gerçektir. (Widerszal,2002:24) Bu sebep dahi Çerkeslerin Türklere muhabbet beslemelerine kafi gelmişti. Çerkesler, 1533’ten sonra

artık Türkiye'nin, hayatla canla ve başla çalışan ve vefakar bir unsuru olup kalmışlardır. "O zamandan beri hiçbir hadise tasavvur edilemez ki Türkler Çerkes ayrı düşünmüş, ayrı hareket etmiş olsun." (Şoenu,1993:36)

Başlangıcı tarihin derinliklerine uzanan köle ticareti, Çerkeslere, Türkiye'de sadece sıradan kişilerle değil Babiâli'nin ileri gelenleriyle de bağlantı kurma imkanı sağlamıştır. Kafkasyalılar tarafından satılan erkek çocuklarının yüksek makamlara yükselmeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek düzeyde devlet adamı olmaları sağlanarak saraya nüfuz edilmişti.

1544'den Çerkes muhaceretine kadar geçen süre zarfında Devlet-i Aliye'de paşalık vazifesi alan Çerkes sayısı 250'nin üzerinde idi. Bunlardan on ikisi sadrazam, bir Şeyhülislam, on-onbeş vezir-i sani, sadaret kaymakamı, kaptan-ı Derya, yüz kadar müşir, vezir, ferik olarak seraskerlik, serdarlık, valilik, sefirlik görevleri sayılabilir.(şoenu,1993:37)

1584–85 yıllarında sadrazam mevkiinde bulunan ordusu iki kez 1578 ve 1585 yıllarında Kafkas ötesine saldırıda bulunmuş ve hatta Tebriz'i ele geçirmiş olan sadrazamlıkta yapmış olan Özdemiroğlu Osman Paşa (Uzunçarşılı,1995:60-62) Mısır'da doğmuş olup Kafkas asıllı Kabartaydır. (Kırzioğlu,1998:76) XIX. yüzyılın ilk yarısında ordu ve devlet çarkındaki pek çok yüksek görevi Çerkesler doldürmüştü. On yedinci yüzyılda Çerkes Mehmet Paşa, Melek Ahmet Paşa, Siyavuş Paşa Kafkas kökenlidir.(Ersoy,1993.204) Hatta II. Mahmut'un ölümünden sonra, kısa bir süreyle ülke yönetimi Çerkes ordu komutanlarının eline geçti. Abdülmecit döneminin ünlü mareşallerinden ikisi, Çerkes Hafız Mehmet Paşa (ölümü 1866) ve Çerkes İsmail Paşa (Ölümü 1861) Kafkas kökenliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda ünlü siyasî kişiliği Hüsrev Mehmet Paşa, Abaza kökenli olup II. Mahmut döneminde Osmanlı Ordusu Başkomutanlığına getirilmiş,(Avagyan,2004:36) Abdülmecit döneminde ise 1855'te ölümüne dek sadrazamlık yapmıştı.(Karal,1988:252)

Çerkeslerin Osmanlı sarayında sözlerinin o kadar geçmesinde etkili bir başka özel neden de Çerkes kadınlarının haremdeki üstünlüğü idi. Sultan Abdülmecit Han zamanında da saraya umumiyetle Çerkes kızları alınmıştı. II. Abdülhamit Han'da da bu ekseriyet Çerkes kızlarından yana olmuştu.(Açba,2005:89) Sultan Abdülmecit'in hanımları Servetseza Başkadın Efendi, Şevkefza Valide Sultan, Tir-i Müjgan Valide

Sultan, v.d, Sultan II. Abdülhamit'in hanımları Sazkarbaş Hanım, Behice Sultan, Bidar Kadın Efendi v.d, Sultan Vahideddin'in hanımları,Emine Nazikedâ Başkadın Efendi, İnşirah Hanım v.d. hep Çerkes kökenlilerdir.(Açba:2005:73)

II. Abdülhamit'in annesi de Abdülmecid'den sonraki bütün Osmanlı Padişahlarının hanımları gibi bir Çerkes kıızıydı. Sarayda Çerkeslere de önemli mevkiler vermişti. Ahmet Hamdi Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa gibi sadrazamlık makamında bulunanlar bunların en önde gelenleriydi. Hatta Padişahın Çerkes dilini de bu nedenle öğrendiği ileri sürülür. Bununla birlikte Kafkasya'dan gelecek muhacirlerden söz edilirken, "Rusya'ca din ve diyanetimize olan taarruz ve halelden dolayı Hazret-i Peygamber (S.A.V)'in sünnet-i seniyesine baş eğerek Kafkasya'dan hicret eden" ifadesinin kullanılmış olmasında (Erkan,1996:48), bu akrabalığın yanında dini sebeplerinde çok etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Çerkeslerin saraya girmeleri ile güçlü akrabalık ilişkileri diğer bir deyimle kabilecilik anlayışlarını da sarayda sürdürmüş olduklarını görmekteyiz. Çerkeslerde kan bağlarının güçlü olması, sarayda saygın bir mevki sahibi olmayı başaran bir Çerkes'in akrabalarını etrafına toplayıp, onlara olabildiğince iyi bir yaşam düzeyi sağlamaya gayret etmesini gerektiriyordu. Yeni gelen akrabalar da, yaşam şartları düzeliş sıra kendilerine geldiğinde, geride kalan akrabalarını yanlarına çekiyorlardı (Avagyan,2004:38) Hareme giren her Kafkas kökenli hanım hiç zaman kaybetmeden akrabalarını da saraya almaya çalışıyordu. Bir de kadın efendiliğe veya ikballiğe yükselmişse nedimeleri mutlaka eski akraba çevresinden oluyordu. Bu nedimelerde saraya gelin olurken, Padişahın yakını olan kızlarda saraya gelen Kafkas kızların erkek akrabalarına gelin oluyordu Bu da akrabalık ilişkilerini daha da güçlendiriyordu.

Bu güçlü ilişkiye en iyi örneklerden biride Çerkes Hasan Paşa vakasıdır. 15 Haziran 1876'da Abdülaziz Han'ın ikinci eşinin kardeşi olan Çerkes Hasan Paşa, Mithat Paşa'nın evindeki bir bakanlar kurulu toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa ile Dışişleri Bakanı Raşit Paşa'yı öldürmüş ve birkaç kişiyi de yaralamıştı. Bunun nedeni olarak da Seraskerin eniştesi Abdülaziz Han'ın ölümünden sorumlu olmasını göstermişti.(Shaw,1983:208)

Osmanlı Sultanlarıyla kurdukları akrabalık ilişkileri Çerkeslerin Osmanlı sarayında önemli makamları ele geçirmelerinde, devlet çarkında ve orduda, göçe olumlu bakılmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur.

2.1.2. HALİFE-İ RUYU ZEMİN OLARAK MAZLUMLARA YARDIM ETME MECBURİYETİ

Kafkas muhacirlerinin göç hareketi, yüzyıl öncesinin şartlarında milyonlarca insan göç ettikten sonra iskan edilmeleri, muhacirlerin yeni çevrelerine uyum sağlamaları, birbirleriyle ilişkileri tamamen inanç bazına dayalı kolektif bir şuurun yönlendirdiği muazzam bir sosyal hareket dizisidir. Bu göç hareketinde başta bulunan Halife-i Ruy-i Zemin unvanını taşıyan padişahın da büyük bir yeri vardı. Göç yıllarında Abdülaziz Han ve Abdülhamit Han Kafkas muhacirlerinin “Dar’ül İslam’a” göçüne devamlı sempati ile bakmışlardır. Özellikle Abdülhamit Han göç hareketi etrafında gelişen panislamist ve pantürkist bir politikayı fiilen desteklemiştir. (Bice,1997: 61) Panislamizm siyaseti Osmanlı Devleti’nin en kudretli İslam Devleti oluşu ve İslam’ın mukaddes şehirlerine (Mekke, Medine) sahip bulunuşu gibi esaslara dayanıyordu.(Pomiankowski, 1997:28)

İnsanları anayurtlarından göç ettiren etkenlerin başında din gelir. İslami bir olgu olan hicret konusunun dini önderler tarafından işlenmesi ile Çerkesler, bu zamanın şartlarında dahi ne kadar riskli olacağı bugün bile aşikar olan bir göçü kabul etmiştir. Din faktörünün ne denli önemli olduğunu “muhacir-ül fi sebilillah” olmayı başaran insanların, “mücahid-ül fi sebilillah” olmaları gerektiğinde hiç tereddütsüz cephelere koşmalar göstermiştir.(Bice,1997:62)

Kafkasyalı Müslümanlar özellikle müridizm hareketiyle İslami anlamda daha fazla bilinç kazanmıştı. İslam akaidi gereğince bir Müslüman baskı ve zulüm altında ise hicret etmelidir inancı ile Müslüman muhacirleri halifenin bayrağı altında yaşayarak dini vecibelerini dış müdahale olmadan yerine getirmek için Osmanlı Devleti’ne başvuruyorlardı. Bu düşünce ile birlikte önceden göç eden Kırım Tatar ve Nogayları, Kuzey Kafkas boyları arasında göç için ateşli propaganda da bulunmaları ile Kafkas muhacirlerinin çoğu İslâm halifesinin ülkesinde mutlu bir yaşam arzusu ile hareket geçmişlerdir. Meselâ, 1864 göçü sırasında pek çok mahrumiyete katlanan Çerkeslerin çoğu, kendilerini, “İslâm halifesinin ülkesinde hepimizi bir tas pirinç bekliyor” (Avagyan,2004:25) düşüncesiyle teselli ediyorlardı.

Gerçekten de muhacirlerin en büyük istekleri, huzur ve refah içerisinde Osmanlı halifesinin koruyucu kanatları altında yaşamaktı. O yüzden muhacirler Osmanlı

Devleti'ni iltica edilebilecek yegane ülke olarak görmekteydiler ve Osmanlı Devleti'de bütün iyi niyetiyle tüm muhacirlere dil, din ırk mezhep ayrımı yapmadan kapılarını açmış bunda II. Abdülhamit Han'ın etkisi oldukça büyük olmuştur. Göçlerin başladığı dönemde kaybedilen topraklarla nüfustaki dağılımın Müslümanlar lehine değişimi ve II. Abdülhamit Han'ın dindar kişiliği devlette İslam'a yönelik faaliyetlerin yükselmesine sebep olmuştu. Ortada her geçen gün farklı etnik unsurları nedeni ile dağılmakta olan bir devlet vardı. Milliyetçilik akımları, dinsel ve etnik farklılıklar devletten kopuşu oluştururken, devletin eski tebaaları, Avrupalı güçlerin elinde Osmanlıya karşı bir silah haline gelebiliyordu (Eraslan,1992:28) Böyle bir ortamda II. Abdülhamit Kafkas muhacirlerini İslam birliği politikasının bir parçası görerek onlara kucak açmıştır. İslam birliği fikri aslında bir iç politika gereği idi. Çünkü Abdülhamit tüm dünya Müslümanlarının halifesi olmakla birlikte bunların hepsini kendi tarafında birleştiremeyeceğini kendi de biliyordu. Yapmaya çalıştığı devletin sınırları içindeki Müslümanları halife temasıyla seferber edebilmektir. Yani kullandığı halifelik bir tür milliyetçilik virüsüne karşı panzehirdir. (Eraslan, 1992:180) II. Abdülhamit "Halife-i Müminun vel Mü'minat" sıfatıyla inisiyatif elden bırakmayarak hem muhacirlerin hem de Osmanlı Müslümanlarının gözünde mümtaz bir mevkiye yükselmiştir. Sultan II. Abdülhamit Kafkasya muhacirleri için nasıl çaba sarf ettiğini kendi ifadesiyle şöyle belirtmiştir:

‘...Rusya’ca din ve diyanetimize olan taarruz ve halelden dolayı Hazret-i Peygamber (S.A.V)’in sünnet-i seniyyesi’ sine baş eğerek Kafkasya’dan hicret eden Kafkasyalılara yakın ilgi ve güzel muamelede II. Abdülhamit annesinin Kafkasyalı oluşu etkili olduğu söylenebilir. 1899’da muhacir komisyonunun bizzat başına geçen II. Abdulhamid Han bu meseleyle bizzat ilgilenmiş ve hamiliği üstlenmiştir. (Bice,1997:52)

Göç akını, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlara ilave olarak yeni sıkıntıları beraberinde getirirse de devlet göçleri kontrol altına alarak uygunsuzlukları önlemeye çalışmıştır. Devlet'i Aliye hiçbir zaman Çerkes muhaceretini kesin bir şekilde yasaklama yoluna gitmemiştir. Çünkü böyle davranmak insanlığa, devletin şanına ve halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşerdi. (Habiçoğlu,,1993:106).

II. Abdülhamit, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Hristiyanları lehinde müdâhalelerde bulunmaları ve Rusya'nın izlediği "Panslavist" politika nedeniyle, Halifelik unvanından yararlanarak, "Panislâmist" ya da "İttihad-ı İslâm" fikrini hayata geçirmek için

çalışmakla tanınır. Bu nedenle, onun Müslüman muhacirleri kabul etmemesi diye bir şey düşünülemezdi. Aynı zamanda onları kabul etmemek İslâm'ın Halifesi'ne yakışmazdı.(Erkan,1996:48) Halifenin bunu ret etmesi mümkün değildi. Çünkü İslamın lideri konumunda ki halifenin kendine yapılan müracaatları ret emesi halifeye olan ümitlerin kesilmesine, ona olan bağlılığın ve itimadın sarsılmasına sebep olabilirdi (Saydam,1997: 96)

II. Abdülhamit Han'ın panislamist politikayı benimsemesinde, Rus ve Hıristiyan devletlerinin Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan göçe mecbur ettiği ve böylece İstanbul'da hilafet merkezinde yığılan Müslümanların çektiği sefalet ve eziyetler etkili olmuştur. Aynı etkinin Osmanlı aydınları arasında İslami duyarlılığı arttırdığı da ileri sürülebilir. II. Abdülhamit panislamist politikaları uygularken bazı tarikatlarla da devamlı istişareler yaparak ırki farklılığı ortadan kaldırarak kardeşlik duygusundan yararlanmak istemiştir. (Bice,1994:63) Bu bağlamda İttihad-ı İslamın savunucusu olarak II. Abdülhamit'in İslam akaidi mucibince kendi isteği ile gelenleri kabul edip de ecnebi ülkeler tarafından baskı altında bulunanları kabul etmemesi zımnen bunların telefine rıza göstermek olacağından ve İslam'ında buna cevaz vermemesinden gelen her kesin kabulünü sağlamaya çalışmıştır.(Saydam,1997:98)

II. Abdülhamid, aynı zamanda muhacirler konusundaki düşünceleriyle ilgili olarak bizzat kendisi, "O savaşın sürüklediği felaketler altında ezilenlerin yardımına yetiştim. O muhacir dindaşları kondurmak ve yaşatmak için mümkün olan her şeyi yaptım. İstanbul'dan Sivas'a, Halep'e kadar bir uçtan bir uca muhacir köyleri kurdum. Bunların bir çoğundaki camilerin masraflarını, Ulu Tanrımın bana emanet buyurduğu kullarına âcizâne bir yadigâr olmak üzere kendi kesemden verdim." (Erkan,1996:48) demektedir

Osmanlı Devleti Sultanlarının Halife-i Ruyu Zemin olarak Kafkasya Müslümanlarına kucak açması, onlarla sürekli ilgilenmesi ve muhacirlere özel bir ilgi göstermesi Rusya'nın dikkatini çekmiş ve endişelenmesine sebep olmuştur. Nitekim, Rus Hükümetinin resmi açıklamasında

“Şu son zamanlarda Memâlik-i Şâhâne'de İslâmiyet'i tevhid ve ahali-i Müslimeyi Hıristiyanlık aleyhine sevk ve imale için bazı mertebede temayülât mevcut olduğu görülüyor. Şiiiler ve Sünniler beynini te'lif ve ıslah için tedâbir-i muhtelifeye teşebbüs olunmuştur. Ermenilerin Rusya'ya muhaceretleri sebebiyle elyevm hâlî

kalmış olan Vilâyât-ı Şâhâneyi iskân etmek maksadıyla ahali-i İslâmiyeyi hicrete sevk ve imale için Hükûmet-i Seniye canibinden icra edilen teşvikat üzerine Maveray-ı Kafkasya İslâmları beyninde bir heyecan müşahede olunmaktadır...” (Erkan,1996:51) ifadeleri yer almıştır.

2.1.3 GAYR-İ MÜSLİMLER LEHİNE DEĞİŞEN NÜFUS DENGESİNİ SAĞLAMAK

Osmanlı Devletinin Çerkes muhacirleri iskan ederken göz önünde bulundurduğu diğer bir husus da gayr-i Müslimler lehine değişen nüfus dengesini sağlamaktı. Bu sebeple Çerkes muhacirler Rumeli ve Anadolu bölgesindeki Hıristiyan halkının yoğun olduğu bölgelerde yerleştirilerek dengeleyici unsur olarak kullanılmıştır.

Çerkeslerin kitleler halinde anayurtları Kafkasya'dan sürülmesi ve Anadolu ile Balkan ülkelerine yerleşmelerini izleyen yıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Hıristiyan uyruklar arasında milliyetçilik ve bağımsızlık akımlarının da yükseldiği yıllardır. (Berzeg, 1990:3) Bir diğer gerçek de, göçlerin bastırmasıyla iskâna açılan Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun ağırlığı idi. Özellikle Ege, Marmara ve İstanbul'daki durum Osmanlı bürokratlarını endişeye sevk etmiş ve konu hakkında sarayın dikkatini çekmeye zorlamıştır. Nüfus dengesini yeniden kurmak isteyen Osmanlı Devleti, gelen muhacirleri hem tarım arazilerindeki boşalma, hem de gayrimüslim nüfus gerçeklerine göre iskan etti.(Akdağ ve Söylemez,2004:294)

Henüz kapsamlı göçler başlamadan hazırlanan Osmanlı Devletinin 1844 nüfus istatistiğine bakıldığında ülkenin toplam nüfusu 35.350.000 kişi olup, bunun 21.000.000 Müslümanlar, 14.350.000 gayrimüslimler oluşturmaktaydı. (Karpas,2003:156)

Osmanlı Devleti Kafkasyalıların Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmesine çok sıcak bakıyordu çünkü bu göçle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halklarının içindeki Müslüman nüfus artacak ve nüfus dengesi Devlet'i Aliye lehine gerçekleştirecekti. Göçlerin yoğun olarak yaşandığı 1863-1864 yıllarında Trabzon'da Rusya konsolosluğunu yapan Moşnin bu gerçeği şöyle ifade ediyordu:”Çerkesler, Osmanlı Devleti'nce nüfusun Müslüman unsur lehine artırılması istenen her yere dağıtıldılar.” (Kasumov ve Kasumov,1999:96)

İskan politikası gereği Çerkes muhacirlerin ana kitlesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarına, Hıristiyan nüfusun (Ermeni, Rum v.d.) arasına yerleştirmiştir. Mesela” II. Abdülhamit 93 harbinden sonra Ermenilerin Rusya'ya göçü ile boşalan yerlere Kafkas muhacirlerini iskan ederek Ermeni faaliyetlerini kontrol altına almak ve

etnik dengeyi sağlamaya çalışmıştır”.(Ağanoğlu,2001:102) Muhacirler stratejik açıdan Rusya yakınlarına ve etnik açıdan sorunlu bölgelere yerleştirilmesinde devamlı olarak Rus müdahalesi ile karşılaşmıştır. “Rusya Kafkasyalılarda ki Rus düşmanlığını bildiğinden Kafkasyalı muhacirlerin Rus sınırlarından önemli bir uzaklıkta Erzincan, Tokat, Amasya, Samsun hattının da batısına yerleştirilmesini talep etmişlerdi” (Bice,1997:54) Kafkas muhacirlerinden Anadolu’ya yerleştirilmeyen önemli bir bölümü ise 50 bin kadar aile, yani 400 bin kişi İngiliz Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa bölümüne, Balkan Yarımadası'na, özellikle de Bulgaristan'a (200 bin kişi kadar) yerleştirildi. Varna'daki Rusya konsolosunun ifadesine göre Osmanlı Hükümeti muhacirleri Bulgaristan'a bu şekilde yerleştirmekle, bir yandan karşılarına Osmanlı yanlısı bir unsur koyarak Slavların her türlü özgürlük ve bağımsızlık hareketini felce uğratmayı, diğer yandan da büyük devletlerin Avrupa topraklarındaki Hıristiyan nüfus için özerklik hakkı talep etmesi durumunda, Hıristiyanlara karşı Müslüman nüfusun oylarının eşitliğini veya mümkün olduğunca çoğunluğunu sağlamaya çalışmıştı.(Meoti,1999:38) Bu şekilde Çerkes muhacirler güvenlik açısından Balkanlar, Rumeli , Edirne, İstanbul arasında ki boş arazilere iskan olunarak Müslüman unsurlardan oluşan bir kordan oluşturulmaya çalışılmıştır. (Ağanoğlu,2001:101) Çerkes muhacirlerin Rumeli bölgesindeki Hıristiyan halkının yoğun olduğu bölgelerde yerleştirilmesiyle politize olmaları sağlanmış ve dengeleyici unsur olarak kullanılmıştır (Saydam,1997:100) Gerçektende Osmanlı Devleti, dış ülkelerin desteğiyle Rumeli'deki Hıristiyan toplumların bağımsızlık amacıyla çıkarabilecekleri isyanları önlemek için buraya muhacir iskân edilmesini bir tedbir olarak görüyordu. (Erkan,1996:91)

Çerkeslerin Balkanlara yerleştirilmesi Devlet-i Aliye'nin Bulgaristan'daki valisi Mithat Paşa'nın projesine göre yapılmıştı. Çerkes yerleşimleri bütün Bulgaristan'a Bulgar köyleriyle karışık olarak küçük gruplar halinde dağıtılmış, birbirlerinden belli mesafelerde bulunan bu köyler, yerleşimleri itibariyle Bulgaristan'ı çeşitli yönlerde kesen bir hat oluşturmuşlardı.(Meoti,1999:32).

Çerkes yerleşimleri ağı Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Avrupa kısmını kaplıyordu. Bunlar, sınır hattını korumak için Rusların Kazak stanitsaları gibi askeri koloniler olarak kurulmuşlardı. Bununla birlikte, Balkan halklarının özgürlük hareketleriyle

mücadele için Çerkeslerden düzensiz birlikler de kurulmuştu. Bu faaliyetlerin doğrudan yöneticisi ve uygulayıcısı, kendisi de Çerkes olan ve Osmanlı hizmetinde bulunan Nusret Paşa idi. Bir kaynakta şu bilgiler yer alıyor:

“Nusret Paşa, Hükümetini memnun edecek şekilde, kendisine verilen görevi o kadar iyi yerine getiriyordu ki, Çerkeslerin kolonizasyonu hükümetin, ülkede Müslüman unsuru güçlendirmeyi ve Hıristiyanların isyanı halinde bu hareketi bastırmaya yönelik bir aracı elinde bulundurma amacına cevap veriyordu. Hükümet çevrelerinde, İstanbul'da artık bu şekilde bir hareketin çıkabileceğini tahmin edebiliyorlardı, bunu seziyor ve arzu ediyorlardı; buna karşı da tedbirler hazırlıyorlardı.”(Meoti,1999:35)

Osmanlı Devleti 1864 yılında ki ilk büyük göç dalgasında gelen Çerkes muhacirleri Anadolu'da ve özellikle Rumeli'de gayri Müslim nüfusun yoğun olduğu yerlere sistemli bir şekilde yerleştirerek nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Aşağıdaki tabloda muhacirlerin iskanı ile Anadolu'da Müslüman ve gayri Müslimler arasında ki nüfus dengesinde meydana gelen değişimler görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu değişimler yansıtılmıştır.

TABLO 3: 1844-1906 Tarihleri Arasındaki Nüfusun Dağılımı

	1844	1867	1881/82	1894	1905/06
Müslümanlar	21.000.000	24.376.000		21.507.000	15.508.753
Gayri Müslim	14.350.000	15.624.000		5.701.379	5.375.877
Toplam	35.350.000	40.000.000	39.109.601	27.208.683	20.884.630
Anadolu'daki Müslümanlar	11.805.000	12.813.000	9.678.798.	10.085.680	11.363.210

1867 nüfus sayımında 40.000.000 nüfusun 24.376.000'nin Müslümanlar, 15.624.000'nini gayri Müslimler oluşturuyordu. Anadolu'daki Müslüman nüfus ise 12.813.000'e ulaşmıştı. Halbuki 1844'te Anadolu'daki Müslüman sayısı 11.805.000'dir. Burada ki artış muhacirlerden kaynaklanmaktadır. (Karpat,2003:64))

93 harbi sonucunda muhacirlerin, Balkanlardan tekrar göçe tabi tutulması ile Osmanlı toplumunun etnik ve sosyal coğrafyasını derinden etkilenmiştir. (Bice,1991: 55) 1882 sonrası Anadolu nüfusunun %20-25'lik dilimini muhacirler oluşturmaktaydı. 1893'te

toplam Müslüman sayısı 12.202.227 iken Anadolu’da ki Müslüman sayısı 10.085.680’e ulaşmıştı Gayrimüslim yoğunluklu topraklar kaybedildiğinden Anadolu ağırlıklı sayıları 5.701.379’a düşmüştü.(Karpaz,2003:188)

1908 sonrası Balkanların büyük bir kısmının Osmanlı’dan kopmasıyla Anadolu merkezli devam eden göç hareketi öncekilerden daha etkili ve yoğun olmuştur. Savaş nedeniyle sağlıklı istatistikî, verileri elde etme güçlüğü aşikârdır.

20. yüzyılın başlarına kadar süren Anadolu merkezli Osmanlı topraklarına göçler, demografik tesirleri oluştururken sosyal yapıyı da değiştiriyordu. 93 harbinden sonra II. Abdülhamit Han döneminde nispeten huzurlu ortamında ekonomik yönden güçlenmeye ve nüfus olarak da yeni vatanlarında artmaya başlamışlardı. “1905-1906 nüfus sayımında Osmanlı nüfusu 15.508.753’ü Müslüman 5.375.877’si gayri Müslim olmak üzere 20.884.630 kişiden oluşmaktaydı. Anadolu’da ki Müslüman sayısı da 11.363.210’a ulaşmıştı.” (Karpaz,2003:206)

Osmanlı Devleti Balkan savaşları sonunda imzaladığı Londra Antlaşmasıyla 167.312 km² ’lik bir toprakla beraber 6.581.000 kişilik nüfus kaybına uğramıştı.

1914 teki nüfus sayıma bakıldığında ise; 15.044.846 Müslüman, 3.475.170 gayrimüslimden oluşan 18.520.016 kişiden ibarettir. Bunlardan Anadolu’nun güneyinde bulunan 2.348.030 kişilik Müslümanları çıkarırsak Anadolu’daki Müslüman sayısının 12.696.816. kişi olduğu görülür. (Karpaz,2003:226) Bu nüfusun 5 milyonunun muhacirlerden müteşekkil olduğu düşünülürse bu toplam nüfusun %40’na tekabül ettiği görülür.

19.yüzyılda ve 20. yüzyıl başında muhacirlerin hemen tamamının iskan sahası olduğu için Osmanlı nüfusunda ki göç hareketinin son durağı olan, Anadolu’daki nüfus dalgalanmaları göç ile paralellik arz eder. Aşağıdaki tabloda ki dini yapılanma bu durumu göstermektedir.

TABLO 4: Osmanlı toplumunun yıllar içinde dini yapılanması

	Avrupa		Asya		Toplam	
Yıllar	Nüfus	%Müslüman	Nüfus	%Müslüman	Nüfus	%Müslüman

1820	10.200.000 %32	11.100.000 %80-90	21.300.000%59,6
1870	10.150.000 %43	16.500.000 %80-90	26.650.000 %68
1890	6.337.000 %47,5	16.000.000 %87,5	22.337.000 %76,2

(Karpat, 2003:115)

Görüldüğü üzere 1820 ile 1870 arasında Avrupa topraklarında 1860'tan sonra başlayan Kafkas göçünün etkisiyle %11'lik bir artış söz konusudur. Asya topraklarında ise 4.400.000'lik bir artış söz konusudur. 1890'da ise 93 harbi sonucunda Osmanlı Devleti batıda hem gayrimüslim nüfus kaybına hem toprak kaybına uğrarken Asya'da Müslüman unsurlar %87'5'luk bir orana sahiptir. Yine tabloya bakıldığında 1870-1890 yılları arasında genel nüfus içindeki Müslümanların oranında %8.2'lik bir artış söz konusudur. Bu artışın temel sebebinin 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra meydana gelen toprak kaybından ve Rusya'dan zorunlu göçe tabi tutulan Çerkes muhacirlerinde kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2.1.4.OSMANLININ İSKAN POLİTİKASI

Osmanlı Devleti tüm zamanlarda dini siyasi ve ekonomik baskılardan bunalan toplulukların, Avrupa ve Asya'nın mazlum milletlerinin sığınağı olmuştur. Bu konumundan dolayı Osmanlı Devleti, kendine sığınan insanları korumak ve kendi ülkesinde yerleştirmek amacıyla belirli bir politika izlemek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, batı ülkelerinde olduğu gibi egemenliği altındaki insanları yerlerinden koparmak ve başka ülkelere zorla göç ettirmek şeklinde bir yöntemi asla izlememiştir. “Bilakis, başka ülkelerde baskılara dayanamayan Müslüman olsun, gayr-i Müslim olsun mazlum milletlerin bir iltica memleketi olmuştur. İspanya'da Hıristiyanların zulmünden kaçan Yahudilere 1492'de kucak açılması bunun en güzel delilidir.” (Erkan 1996:89) Yine Osmanlı Devleti, 1849'da Avusturya İmparatorunu tanımayarak isyan eden, Rus ve Avusturya tazyikiyle kaçmak zorunda kalan Macar mültecilerine de kapılarına açmış hatta Rus ve Avusturya'nın mültecileri eşkıya olarak niteleyip iadesi için ultimatom göndermesine rağmen mültecileri iadeye yanaşmamıştır. (Karal,1998:216) Bu örneklerde olduğu gibi “Göç ve muhacir meselesine ilgisiz kalınan bir çağda Bab-ı Ali'nin bütçe imkanlarını zorlayarak kendi tebaasından olmayanları dahi ülkeye kabul etmesi meseleye yatkınlığını gösterir.” (Saydam,1997:95)

Osmanlı Devleti, muhacir hareketleriyle yoğun olarak gerileme dönemine girdikten sonra karşılaşmıştır. “Savaşlarda elden çıkan topraklardaki Müslüman toplulukların 1774'ten itibaren kitlesel göçleri başlamış bundan sonra Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında çıkan her savaş sonunda göçler biraz daha hareketlilik kazanmıştır. Özellikle, 1853' deki Kırım Savaşı'ndan sonra göçler büyük boyutlara ulaşmıştır.” (Erkan,1996:90)

Tanzimat döneminin sonunda ortaya çıkan Genç Osmanlılar milliyet isyanlarını durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak için devletin sınırları içinde yaşayan bütün milletleri Osmanlılık düşüncesi etrafında toplamak fikrini geliştirmişlerdi. Ancak bu politikanın başarısızlığı II.Abdülhamid dönemine geldiğinde kabul edilmeye başlanmıştır. Panislam, bu dönemde yeni bir politik uygulamadır. Genel olarak uygulanan denge politikası terk edilmemekle birlikte, en az onun kadar ağırlıklı olmak

üzere İslami unsurları ön plana çıkaran bir politika uygulanmaya başlamıştır.(Eraslan, 1992:28) Kafkas muhacirlerde bu politika gereği özellikle Hristiyan uyruklarının yaşadığı sorunlu bölgelere kendisine içtenlikle bağlı bir unsur olarak yerleştiren devlet bundan önemli yararlar sağlamıştır. Kafkas muhacirleri iskan olundukları yeri “yurt” olarak görmeye başlamış, aidiyet duyguları gelişerek yeni vatanlarını sonuna kadar savunmuşlardır.(Babuş,2006:20)

Osmanlı Devleti iskan politikasının bir gereği olarak muhacir meselesinde muhacir ve mültecileri birbirinden ayırmaktadır. Devletin iskan politikasında muhacirlere verilen haklar mültecilere tanınmıyordu. Bunun temel sebebi mültecilerin eski memleketleri ile alakalarını tamamen kesmemeleri, geri dönmelerinin görülmesi ve hazinenin bu suretle zarara düşmesi idi. (Ağanoğlu,2001:143) Osmanlı Devletine bağlı olmayı kabul eden muhacirlerden, iskanla birlikte pasaportlarıyla beraber hayatlarını idame ettirmeleri için verilen her türlü yardıma karşılık senetler alınmıyordu. Bu uygulamayla burada yerleşmekten vazgeçip asıl memleketlerine dönmek isteyenlerden verilen malzemenin bedeli geri istenerek muhacirlerin anavatanlarına dönmelerinin de önüne geçmeye çalışılıyordu. (Saydam,1997:98)

Muhacirlerin Rumeli’de işgal edilmeyen bölgelere yerleştirilmelerinin diğer bir sebebi de hem muhacirlerin daha az problemlerle karşılaşmaları hem de yakın bölgelere iskan edilmeleri ile masrafların azalması gerçeğidir. Devlet takip ettiği siyaset gereği muhacirleri jeostratejik konum açısından önemli gördüğü yerlere iskan etmeye çalışılıyordu. (Ağanoğlu.2001:101)

Osmanlı Devleti muhacirlerin iskanını aynı zamanda bir prestij meselesi de yapmaktaydı. Devletin iç ve dış itibarının sarsılmaması için olağan üstü gayret gösteriliyordu. Osmanlı Devleti bu dönemde Avrupa kamuoyundaki lehine olan havayı bozmaktan kaçınmaktaydı. Dolayısıyla sefalet içinde limanlarda toplanan muhacirlerin acınacak durumu yabancılar üzerinde olumsuz etki bıraktığından iskan işinin bir an evvel bitirilmesi gerekiyordu. Muhacirlerin iskanlarında ki düzensizliklerin sebeplerinden biride Rusya Devleti idi. “Rusya kış ortasında muhacirleri tehciye yolladığından Bab-ı Aliyi zor duruma düşürürken gelenlerin karşılaştığı güçlükler geride kalanların Osmanlı Devletine bağlılıklarını zayıflatmak için kullanılıyordu.” (Saydam,1997:98)

Özellikle Rumeli'deki illere yerleştirilen Kafkasyalı muhacirler, milliyetçilik akımlarıyla çalkalanan Balkanların karışık durumu nedeniyle yerleştikleri günden başlayarak nizami ya da başıbozuk olarak asker konumundaydılar. “1876'da patlayan Osmanlı-Sırp savaşına ve bunu izleyen Bulgar ayaklanmalarının bastırılmasına çok aktif bir biçimde katıldılar.” (Berzeg,1990:3) Muhacirlerin yerleştirildikleri bölgelerdeki gayri Müslim ahali muhacirleri yurdunu kaybetmiş siyasi sığınmacılar olarak değil de Osmanlı Devleti tarafından kendi topraklarına yerleştirilen askeri, siyasi kolonizatörler olarak görüyorlardı. Muhacirlerde kendilerine karşı olan olumsuz davranışları karşısında yerli ahalinin anladığı şekilde davranıyorlardı..

Kitlesel Kafkas Çerkes sürgününden on yıl kadar sonra patlayan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarında da Kafkasyalı muhacirlerin gönüllü askerliği bu kez çok daha geniş çapta tekrarlandı. Kuruluşu daha on yılı bile bulmamış olan Kafkas muhacir köylerinden aşırı oranda asker ve gönüllü toplandı. Anayurtlarını Rus bağımlılığından kurtarmak ve oraya dönmek gayesini güden ve Rusya'ya karşı kinle dolu olan bu muhacirler de birçoğu yasal olarak askerlik görevinden muaf oldukları halde kendi atları, silahları ve donanımlarıyla akın akın Anadolu ve Rumeli'ndeki cephelere koştular. (Berzeg,1990:21)

1877-1878 Savaşı'nın ve I.Balkan savaşının kaybedilmesinden sonra, Kafkasya'da elden çıkan topraklardan başka, Doğu Anadolu'nun kuzey kısmının, Rumeli topraklarının çoğunluğunun düşman eline geçmesi, Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfusa duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Müslüman nüfusun işgal altında kalan topraklarda terk edilmesi, bu ülkelerden orduya katılan asker sayısını da alıp götürmüştür. Bu nedenle, “Osmanlı Devleti, göç olayını Kırım Savaşı sonrasında olduğu gibi, sadece ziraat erbabı kişileri çoğaltmak için değil, orduya katılacak asker sayısını artırmak için de teşvik etmiştir.” (Erkan,1996:32)

O yıllarda arazi tahsisi ile ilgili talimatların bir kısmında muhacirler için tahsis edilecek arazilerin verimli ve düzayak yerlerde olması istenmekteydi. 1864 yıllarında Düzce'deki iskanda bu nitelikteki araziler önemli ölçüde dolmuştu. “1864'de ve 1867 yıllarında gelen Abaza muhacirleri daha önce yer kalmadığı bildirilmiş olan İzmit Sancağı'na bağlı Adapazarı kazası ile merkez kazasında iskan edilmişlerdi.” (Habiçoğlu, 1993: 155)

O dönemde Muhacir köylerinin isimlendirilmesinde ya Padişah adına izafeten Mahmudiye,(B.O.A.,Y.MT,33/12) Hamidiye, Reşadiye, Aziziye, Mecidiye gibi isimler, ya da rahata ve huzura kavuşmaları umuduyla Refahiye, Kemaliye, İhsaniye gibi isimler kullanılmıştır. (Ağanoğlu,2001:176)

2.2.MUHACİRLERİN İSKANI

Muhacirlerin anavatanından ayrımlarıyla başlayan iskan süreci ilkin geçici daha sonrada sürekli olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmiştir. İskan gerçekleştirilirken şartlar göz önünde bulundurularak hem Anadolu'ya hem de Balkanlara yapılıyordu. Göç ile birlikte Çerkesler Anadolu coğrafyasının hemen hemen her yanına gönderildi. Özellikle, Samsun-Hatay hattında o zamanki nüfus yapısı onlarla dengelendi. İstanbul, Düzce, Adapazarı, Hendek, Samsun (Çarşamba) Çorum, Tokat, Amasya, Kayseri (Pınarbaşı), Sivas, Kahramanmaraş (Göksun), Osmaniye, Adana, Mersin, Balıkesir (Gönen, Manyas, Bandırma), Çanakkale, Van (Ahlat) ve Bingöl Kafkas muhacirlerin yoğun olarak yerleştirildikleri bölgelerdir. (Akdağ ve Söylemez,2004:494) Anadolu dışındaki bölgelere de yoğun bir şekilde Kafkas muhaciri yerleştirilmiştir

1857–66 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Çerkeslerden 200 ile 400 bini Balkanlara, 1 milyonu Anadolu'ya, 25 bini Suriye ve Ürdün'e, 10 bin kadarı da (aslında Cihetler, biraz da Ubih) Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdi. (Polatkan,1987)

Kafkasya'nın farklı Müslüman halklarının Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleştirilişleri etnik açıdan ele alındığında ortaya çıkan tablo şöyledir.(Aydemir,1988:109)

TABLO 5: Kafkasya'daki Müslüman Halkın Osmanlı Devletinde Yerleştirildikleri Bölgeler

Abazalar	Samsun, Tokat, Sinop, Balıkesir
Şapsuglar	Samsun, Balıkesir, Bolu, Aydın, Sakarya
Ubihlar	Balıkesir, Bolu, Sakarya , Samsun
Biceduhlar	Çanakkale (Biga)
Natuhaylar	Kayseri
Temirgoyevler	Bolu (Düzce)
Kabardinler	Kayseri, Tokat, Sivas
Beslenevler	Çorum, Amasya
Mahoşevler	Samsun (Alaçam)

Muhacir meselesinde 1878'deki Berlin Konferansı'nın anlamı büyüktür. Bu konferansta padişah hükümeti, Rusya'nın baskısıyla, daha önce Balkanlara yerleştirdiği Çerkeslerin yerini değiştirmek ve imparatorluğun iç bölgelerine, Anadolu'ya ve Yakın Doğu'ya çekmek zorunda kalmıştı. Çerkesler de, bir kitlesel içgöç dönemi olarak tanımlanabilecek olan 1879 yılını "Göç Yılı" olarak kabul etmektedirler.(Şimşir,1989:XXIII) 1879 tarihi itibariyle Balkanlardan nakledilen Çerkeslerin sayısı genel olarak 300 bin kişiydi.(Avagyan,2004:69) Bunlar aşağıdaki vilayetlere ve bölgelere yerleştirilmişlerdi:

TABLO 6: Balkanlardan Nakledilen Çerkeslerin Sayıları ve Yerleşim Yerleri

Aile Sayısı	İnsan Sayısı	Yerleşim Yeri
10000	50000	Halep, Deyr-Zor
5000	25000	Şam Vilayeti
5000	25000	Adana Vilayeti
2000	10 000	Konya Vilayeti
2000	10000	Kıbrıs
1000	5000	Kastamonu
1000	5000	Ankara Vilayeti
900	4500	Samsun ve Amasya
100	500	Cezayir

(Avagyan,2004:69)

Balkanlardan göçen Çerkesler, bu yerlerin dışında ayrıca gayr-i Müslim unsurlar arasına özellikle Ermeni ahalinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yerleştirilmişlerdi.(Avagyan:2004:71)

Aşağıda 1857–66 ve 1879 yılındaki göçlerinden sonra Kuzey Kafkasyalıların Anadolu yerleştirilmelerine ilişkin tablo verilmektedir.(Polatkan,1987:71)

TABLO 7: Kuzey Kafkasyalıların Anadolu'da Yerleştirilmeleri

Bölge	Sayı	Bölge	Sayı
Kars	500	Ankara	60000
Bitlis	2500	Konya	12000
Muş	2500	Bolu	32000
Erzurum	3000	Antakya	1500
Mardin	1 000	Afyon	5000
Gümüşhane	1 000	Eskişehir	14000
Gaziantep	17000	Sakarya	35000
Sivas	49000	Kütahya	3000
Samsun	60000	Bilecik	1000
Amasya	6000	Kocaeli	15000
Tokat	33000	Burdur	10000
Hatay	1 500	İstanbul	100 000
Adana	13000	Denizli	1 500
Kayseri	35000	Balıkesir	35000
Sinop	10 000	Manisa	2000
Çorum	16000	Aydın	9000
Yozgat	7000	Çanakkale	10000
Mersin	1 000	İzmir	30000
Kırşehir	2000	Kastamonu	50000

2.2.3. Muhacirlerin İzmit Adapazarı Ve Hendek Bölgesine İskanı

Adapazarı'nda göçler, nüfusun zaman içindeki gelişimi üzerinde çok önemli bir etki yapmıştır. İlin günümüzde nüfus bakımından ağırlık merkezini oluşturan kent merkezi XIX. yüzyıl ortalarında başlayarak, yoğun göçler alan bir yöredir. Adapazarı ve Sakarya çevresi, ülkemizin etnik teşekkülü en karışık, en heterojen beldelerimizin başında gelmektedir.(Eröz ve Alpan,1968:12) Bunun da temel sebebi Kafkas ve Balkanlardan gelen muhacirlerdir.

Bölgeye ilk göçlerin, Kırım'ın kaybindan sonra olduğu anlaşılmaktadır. 1855-1864 yılları arasında Rumeli'den; Kafkas mücahidi Şeyh Şâmil'in yenilgisi ve Rusların sürgünü ile “1864-1866 yılları arasında Kafkasya'dan gelen Çerkes muhacirler; 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sırasında ve sonrasında Rumeli ve Balkanlar'dan, doğuda ise Kafkaslardan göç etmek zorunda kalan muhacirlerden bir kısmı, İzmit ve İzmit'in bir kazası olan Adapazarı ve dolaylarında yerleştirildiler”. (Erendil,1982:32) Bunu, XX. yy. başlarında Balkan Savaşları neticesinde dalgalar halinde gelen mülteci yığılmaları izleyecektir. Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgelerine yerleştirilen Kırım, Kafkas ve Balkan muhacirlerinin büyük bir bölümü de kendilerine Marmara Bölgesi'nde Biga Yarımadası ile Bursa'dan başka, Adapazarı yöresinde sığınmak bulmuşlardır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul Hükümeti, Adapazarı'nda 40.000 Çerkes muhaciri yerleştirmişti. Adapazarı Yöresinin XIX. yüzyıl sonlarına ilişkin nüfus verileri de Müslüman nüfus içinde muhacirlerin giderek artmaya başladığını göstermektedir. “1890 başlarında Adapazarı'nda 7329, Sapanca'da 1000,Akyazı'da 1000, Hendek'te 2000 ve Geyve'de 710 muhacir yaşamaktaydı.” (Bayraktar,1998:27) Adapazarı'ndaki Ermeni ve Rum cemaatlerinin temsilcileri, kente 40 bin Çerkes'in yerleştirilmesinin önünün alınması için, Haziran 1879'da İstanbul'daki İngiliz Elçisi Layard'a müracaat etmişlerdi. Gene o sıralarda Muş'a 4 bin Kuzey Kafkasyalının yerleştirilmesini protesto etmek için Ermeni Patriği Nerses de Layard'a başvurmuştu.(Avagyan,2004:70) Elçi Layard Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 20 gün arayla iki kez resmi yazı göndererek Adapazarı'na Çerkeslerin yerleştirilmesinin önlenmesini istedi fakat bunda başarılı olamadı.(www.kafkas.org.tr/ajans/2003/aralik/04.12.2003_duzce)

1831 ‘de henüz kapsamlı göçler başlamadan Adapazarı Müslüman nüfusu 5337 iken 1881–1893 aralığında Müslüman nüfusu 40.686’e çıkmış, 1906’da 73.048’e ulaşmıştı.(Karpata,2003:154) Bu kayıtlar bize muhacirlerin bölgeye yoğun olarak yerleştirildiğini göstermektedir. Aşağıda ki tablolar bu durumu göstermektedir.

TABLO 8:1831 Kocaeli Sancağı Nüfus Dağılımı

	Müslim	Reaya	Toplam
Taraklı	1.998		1 998
Adapazarı ve sapanca	5.337	4.274	9.611
Hendek ve Akyazı	2.107		2.107
Karasu	1.302		1.302
Akabad	1.236		1.236
Geyve	2.679	1.108	3.786

(Karpata,2003:154)

TABLO 9: 1881-1893 Adapazarı –Geyve Nüfus Dağılımı

	Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Protestan	Yabancı	TOPLAM
Adapazarı	40.318	2.517	10.072	6	314	67	53.924
Geyve	22.133	4.520	5.873	1	36	43	32.606

(Karpata,2003:168)

TABLO 10: 1906 Adapazarı –Geyve Nüfus Dağılımı

	Müslim	Rum	Ermeni	Protestan	Yahudi	Yabancı	Toplam
Adapazarı	73.048	7.695	15.869	628	101	84	97.425
Geyve	31.303	6.394	8.182	184			46.063

(Karpat,2003:204)

Ahmet Şerif Bey Tanîn Gazetesi'ndeki gezi notlarında muhacirlerin bölgeye gelmesinin Adapazarı'nda heterojen bir toplum yapısı oluşturduğunu şu şekilde ifade etmektedir. “Daha Adapazarı'na ayak basar basmaz Rumelili ile Kafkasyalıyı, Bosnalı ile Kırımliyi, Türk ile Kürdü, Laz ile Yörüğü, yan yana görür, hayretten hayrete düşersiniz. Her şeyden evvel, işte bunun içindir ki, bu kaza diğer yerlerden ayrılır.” (Börekçi,1999:348) Ahmet Şerif Bey gezi notlarında 1913'te Adapazarı'nın nahiye ve köylerinin tasnifi şöyle yapmaktadır.

“Kaza; merkez nahiyesiyle, Akyazı, Karasu, Sapanca ve Hendek Nahiyelerine bölünmüştür. Bunlardan, merkezin, mahalleleriyle beraber, 154, Akyazı'nın 60, Karasu'nun 50, Sapanca'nın 35, Hendek'in 69, toplam, 368 köyü vardır.” (Börekçi,1999:352) Kazanın 1913'teki nüfusu, 13-14 gruba ayrılabilir. Resmi kayıtlar, bu nüfusun sayısı, dağıldıkları köyleri, şöyle göstermektedir.

TABLO 11: Adapazarı Kazasının 1913'teki Nüfus Dağılımı

CİNSLER	KÖY VE MAHALLE	NÜFUS
Eski İslam halkı	147	42.836
Rumeli muhacirleri	30	6.650
Laz ve Gürcü	56	9.458
Çerkes ve Abaza	73	16.455
Yörük Aşireti	1	73

Ermeni	36	16.650
Rûm	19	6.761
Musevi	1	113
Kürd	5	1.072
Toplam	368	99.718

(Börekçi,1999:352)

Yukarıda Ahmet Şerif Bey'in verdiği nüfus sayısı gerçekleri göstermemektedir. Zira bu sayıya yeni kurulmuş olan köyler dahil edilmediği gibi bazı muhacirlerde kayda geçirilmemişti. Bununla birlikte kazanın gerçek nüfusunun 120.000 dolaylarında olduğunu belirtilmiştir., (Börekçi 1999:353) Börekçi'nin bu ifadesine rağmen Kemal Karpat, 1914 Osmanlı nüfus istatistiki verilerinde de Adapazarı'nda Müslümanların sayısı 76.864, Rumların sayısı 7.957, Ermenilerin sayısı 16.461 olarak vermektedir. Yukarıda ki tablodan farklı olarak 655 kişilik bir Protestan nüfus verilerek toplam nüfus 102.051 olarak tespit edilmiştir.(Karpat,2003:222) Bu rakamlarla Ahmet Şerif Bey'in vermiş olduğu nüfusla ilgili bilgiler birbirine yakındır.

Bu nüfus hareketleri sonucunda transit merkezi olan Adapazarı ve yöresine bir canlılık gelmiş, nüfus artınca ihtiyaçlar, ihtiyaçlar artınca da sosyal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda hareketlilik ve imar faaliyetleri çoğalmıştı. Bunun sonucu olarak bölge, yeni yeni mesleklerle tanıştı.

Osmanlı Devleti Payitahta yakın yerlere genellikle demokratik yapıya sahip Çerkeslerle Sarayla akrabalıkları olan Abhazları yerleştirmiştir. Osmanlı Hükümeti İzmit Livası'nı, özellikle Adapazarı Kazası'nı, başka bölgelerden gelen muhacirlere adeta depo kabul etmiştir. 1890'larda Adapazarı nüfusuna bakıldığında bölgedeki muhacirlerin büyük bir çoğunluğunun 1860'dan sonra Anadolu'ya gelen Çerkesler olduğu görülür. Osmanlı, Çerkeslerin Adıge koluna ait boyları özelliklerine göre farklı farklı yerlere yerleştirmişti. Saray ile akrabalık ilişkileri olan boylar genellikle İstanbul'a yakın bölgelere konuşlandırılmıştı. Osmanlı Devleti bu şekilde Çerkes muhacirleri bir emniyet duvarı olarak görerek kendini azınlıkların isyanlarına karşı emniyete almak

istemmiş olmalıdır. Çünkü Adapazarı ve civarı Ermeni ve Rum azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdi. Bunun bir delili olarak padişaha ve hilafete bağlı Çerkes boylarının Milli Mücadele zamanında Düzce, Adapazarı ve Hendek'te çıkardıkları isyanları gösterebiliriz. Aşağıdaki tabloda Çerkes muhacirlerinin Sakarya'da yerleştirildikleri ilçe ve köylerle tahmini sayıları verilmektedir.

TABLO 12: Sakarya'ya Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Nüfusları

İlçesi	Köy Abhazca	Köy Türkçe	Nüfusu	Açıklama
Karasu	Açarkıta	Caferiye	344	Kafkas Kültür Der.
Karasu	Bgınaa	Kobaşlar	229	1945 sayımı
Karasu	Çjlaw	Karapınar	433	Kafkas Kültür Der.
Karasu		Adatepe		
Karasu		Koyunağılı		
Hendek	Apsara	Nüfren-Hacımbey	58	1935 Sayımı
Hendek	Çıwaa	Hüseyinşeyh	186	Tahmini
Hendek		Karadere	361	1945 Sayımı
Hendek		Sünbüllü	273	1945 Sayımı
Hendek	Koraçgöa	Yarıca	614	1945 Sayımı
Hendek	Adzagoa-Tagorek	Zorbekbey		
Hendek	Kazlataa	Çakallık	245	1945 Sayımı
Hendek	Tapşaa	Uzuncaorman	465	1945 Sayımı
Hendek	Lakraa	Sarıyer	272	1945 Sayımı
Hendek		Aktefek-Karadere	280	Tahmini
Hendek	Awublaa	Sivritepe	342	Kafkas Kültür Der.
Hendek		Kurtköy	50	Tahmini

Hendek	Cgerda	Soğuksu	850	1935 Tahmini
Hendek	Çvijbaa	Karaçökek	535	Tahmini
Hendek	Afdzucaa	Kalayık	702	1935 Sayımı
Akyazı	Tsikhinara	İrfanevvel	345	1950 Sayımı
Akyazı	Açbakıt	Akbalık		
Akyazı	Psırdzkha	İrfanısanı	334	1950 Sayımı
Akyazı	Talıstanbey	Kanlıçay	30	
Akyazı	Tsankıt	Mesudiye		
Akyazı	Kaldakhara	Bıçkıdere	233	1935 Sayımı
Akyazı		Taşburun	80	Kafkas Kültür Der.
Akyazı		Yongalık	134	Kafkas Kültür Der.
Akyazı		Kuzuluk	756	Kafkas Kültür Der.
Akyazı		Beynevit	146	Kafkas Kültür Der.
Akyazı		Hasanbey	134	Tahmini
Akyazı		Pazarköy	100	Tahmini
Akyazı		Alağaç	200	Tahmini
Akyazı		Yeniköy	100	Tahmini
Akyazı		Ormanköy	398	Kafkas Kültür Der.
Akyazı		Kepekli	200	Tahmini
Akyazı		Bedil-Tahirbey	488	1950
Akyazı		Bedil-Kadirbey	264	Kafkas Kültür Der
Geyve	Arımaa	Doğançay	210	
Geyve		Boğazköy	245	1935 Sayımı

Sapanca	Waçıkıt	Yanık	134	Abhaz-Ubıh
Sapanca		Kırkpınar	245	Kafkas Kültür Der.
Merkez		Kemaliye	312	Kafkas Kültür Der.
Merkez		Şükriye	32	Kafkas Kültür Der
Merkez		Çaybaşı	360	Tahmini
Merkez	Lıknaa	Reşitbey	387	Kafkas Kültür Der
Merkez		Kayalar-Memd	841	1935 Sayımı
Merkez		Karapınar	96	Tahmini
Merkez	Abjakuva	Acıelmalık	140	Tahmini
Merkez		Harmantepe	230	1935 Sayımı

(Ersoy,1993:58-60)

Osmanlı Devleti Adapazarı'nı Kafkas muhacirler için bir depo kabul etmekle birlikte iskan edilen dönemde Adapazarı Kazası'nın bağlı olduğu İzmit Sancağı'na da yoğun iskanda bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda muhacirlerin yerleştirildikleri ilçeler ve tahmini sayıları verilmektedir.

TABLO 13: Kocaeli'ne Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Nüfusları

İlçesi	Abhazca	Türkçe	Nüfusu	Açıklama
Merkez		Akmeşe	250	1935 Sayımı
Merkez		Maşukiye	156	1935 Sayımı
Merkez		Hikmetiye	331	1935 Sayımı
Merkez		Derbent	150	Tahmini
Kandıra		Kuzca	100	Tahmini
Kandıra		Koyunağılı	100	Tahmini

Kandıra		Fethiye	123	Tahmini
Kandıra		Karaağaç	100	Tahmini
Gölcük		Beyoğlu	50	Tahmini
		Selimiye	50	Tahmini

(Ersoy,1993:60)

Osmanlı Devleti yukarda da belirtildiği gibi Çerkes muhacirlerini bölgeye iskan ederken Sarayla akrabalık ilişkisi olan ve daha demokratik yapıya sahip Çerkes boylarını tercih etmiştir. Aşağıdaki tabloda Çerkes muhacirlerin iskan edildikleri yerler ve buldukları boylar verilmiştir.

TABLO 14: Sakarya'ya Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Boyları

AKYAZI	
Akbağlık, Akbalık	Abhaz
Alağaç, Mahmutsabit	
Batakköy	
Bedilkadirbey	
BedilKazana	
Bediltahirbey, Balballı	
Beynevit, Yenikonak	
Bıçkıdere	
Buğdaylı	
Harmanlı	Abhaz
Hasanbey	Abhaz
Kazancı	
Kepekli	
Kızılcıkormanı	Abhaz
Kuzuluk	Abhaz
Mesudiye, Tahirbey	Abhaz
Pazarköy	Abhaz, Abzeh

Salihli, Salihye	Abhaz, Ubih
Taşburun	Abzeh
Tektabanlı, Teketapanlı	Abhaz
Yağcılar	
Yeniormanköy, Osmanşevkiye	Abhaz
Yongalık	Abhaz
GEYVE	
Çınardibi	Sapsığ
Doğançay	Abhaz
İhsaniye	
Köprübaşı	Temguy
HENDEK	
Akçayır (Şabatbey)	Abhaz
Aktefek	Abhaz, Abzeh
Beyköy (Punabey)	Abhaz
Beylice (Hacıbetbey)	Abhaz
Çakallık	Abhaz
Eskibiçki (Bıçkıatik)	Abhaz
Hendek, Zörbek Mahallesi	Abhaz
Hüseyinşeyh	Abhaz
Kalaylık (Kayalık)	Abhaz
Karaçökek	
Karadere (Çığdere)	Abhaz
Kargalıhanbaba	Abhaz, Besleney
Ortaköy (Punaortu)	Abhaz
Sarıyer	
Sivritepe	Abhaz
Uzuncaorman	Abhaz, Ubih
Yarıca	Abhaz
Soğuksu	Abhaz
KARASU	

Adatepe	Abhaz
Caferiye (Melen)	Abhaz
Karapınar	Abhaz
Melen	Abhaz
Sinanoğlu	Abhaz
MERKEZ	
Acıelmalık	Abzeh, Şapsığ
Adapazarı	Abzeh
Adliye	Şapsığ
Ahmediye	Abhaz, Ubih
Akarca, İcadiye	Abzeh, Şapsığ
Alancuma	Şapsığ
Çaybaşı, Fuadiye	Şapsığ
Çaybaşıyeniköy, Açarkta	Abhaz
Çaykışla	Abhaz
Emirler	Şapsığ
Harmantepe	Abhaz
İkizce	Şapsığ
Kayalarmenduhiye, Maan Yıkıta	Abhaz
Kayalarreşitbeşakrıl Yıkıta	Abhaz
Kemaliye	Abhaz
Koyunağılı	Abhaz
Kurudil	Şapsığ
Mağara	Şapsığ
Maksudiye, Çerkezbeylik Kışlası	Şapsığ
Orta	Abhaz
Şükriye	Abhaz
SAPANCA	
Akçay	Ubih, Laz, Gürcü
Kırkpınar (Şadiye)	Ubih
Kurtköy	Ubih, Abhaz, Abzeh

Yanık	Ubih

Osmanlı Devleti muhacirleri Sakarya kazasına yerleştirirken dikkate aldığı kriterleri kazanın bağlı olduğu İzmit Sancağı'nda da uygulamıştır. Aşağıdaki tabloda İzmit Sancağı'na yerleştirilen muhacirlerin boyları ve iskan edildikleri yerler belirtilmiştir.

TABLO 15: Kocaeli'ne Yerleşen Çerkeslerin Yerleştikleri Bölgeler Ve Boyları

KANDIRA	
Karaağaç	
KARAMÜRSEL	
Aktoprak	Abzeh
Fevziye	Abzeh, Şapsığ
Karadere	Abzeh
Mahmudiye, Karapınar	
Örencik, Hamidiye	Abzeh
Selimiye, Ayvalıca	
Tevfikiye, Çavuşköy	
MERKEZ	
Acısu	Abhaz
Balaban	Abhaz, Gürcü
Hikmetiye, Büyükderbent	Abhaz, Abzeh
Ketenciler	Chem'guy, Abzeh
Maşukiye	Abhaz, Ubih, Şapsığ, Gürcü
Uzuntarla	Abzeh, Şapsığ

(http://www.circassiancanada.com/tr/turizm/cerkes_koyleri/sakarya.htm)

2.4. Meşrutiyet'in Çerkesler Üzerindeki Etkisi

II. Abdülhamit'in siyasetini yetersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker üyeleri, 1908 yılının Temmuz ayı içinde saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda, II. Abdülhamid kapalı bulunan parlamentoyu yeniden toplama kararı aldı. Mebus seçimlerinin yeniden yapılması kararlaştırıldı. "Seçimler yapıldı ve Parlamento 17 Aralık 1908'de açıldı. 31 Mart Olayı üzerine II. Abdülhamit tahttan indirildi. Anayasada önemli değişiklikler yapılarak parlamenter sisteme yönelindi. Hükümet meclise karşı sorumlu kılındı." (Olgun, 2001)

"1908-1909 İnkılabı ile iktidar, Jön Türklerin eline geçmiş imparatorluk içinde tek teşkilatlı parti olarak parlamento da mutlak çoğunluğa sahip bulunmaları, komitenin gücünün bir göstergesiydi." (Pomiankowski,1997:31) Bu komite Adapazarı'nda da etkisini göstererek şubeler açmış. İlk zamanlar Ermeni Taşnak Sütyun örgütü ile işbirliğine gitmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin genelinde "hürriyet" her Osmanlı kentinde olduğu gibi İzmit Mutasarrıflığını ve kazası Adapazarı'nı da etkisi altına almıştı. Bu etki altında muhacirlerin iskanı, Osmanlı Devletinin çok köklü bir değişme geçirdiği zamana tesadüf etmiştir. Bu da "Osmanlı toplumunun eski geleneksel ekonomiden kapitalist ekonomiye geçişine, büyük bir sosyo-ekonomik devrime tesadüf etmektedir." (Karpas,2004:14)

Kafkas-Rus savaşlarının bir uzantısı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda ortaya çıkan Kuzey Kafkasya muhacirleri ilk şekli yapılanışını II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında gerçekleştirdi. Bu, bir kültürel çoğulcu yapıyı, etnisite açısından farklılık taşıyan, ama, Müslümanlık ölçütünde birleşen bir kitleyi ifade eden "Osmanlılık" olgusunda(Öğün,1995:80.) buluyordu

Meşrutiyetin ilanı ile devletin iskanla ilgili bireylere yaptırım yapması güçleşmişti. Anayasal haklar kabul edildiğine göre artık bireyin iskanı, kendi isteğine bağlı olmalıydı. Aslında genellikle Osmanlı yönetiminin ıslahat adı altında verdiği haklar Avrupa kapitalizminin dayatmaları olduğu için, bireyin ne isteyeceği dış

yönlendirmelerle belirleniyor ve Osmanlılar olanları kabullenmek zorunda kalıyordu.(Babuş,2006:39)

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Anayasada meydana gelen değişiklikler İttihatçıların iç ve dış siyasette, Hem de Çerkeslere yönelik uygulanmakta olan siyasi çizgide köklü değişiklikler yapma niyetinde oldukları ortaya çıktı. İttihatçılar ilk zamanlarda “İttihadı Osmani fikriyle eşitlik ilkesini savunarak Ermenilerin elinden alınıp özellikle Çerkeslere verilen toprakların iadesine olumlu bakıyorlardı.” (Avgyan,2004:123)

Çerkesler Meşrutiyetten önce Jön Türk teşkilatı içinde yer aldıkları gibi sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de üyeleri arasında yer alacaklardır. Çerkesler İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli örgütü durumunda ki “Fedai Cemiyeti” olarak adlandırılan cemiyette etkin rol almışlardır.(Ünal,1996:51)

İttihatçıların iktidar dönemi Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin en dinamik gelişme dönemi olmuştur. Bu dönemde bir dizi sosyal ve siyasi Kuzey Kafkasya örgütü kurulmuştur. Bunların en önemlisi ‘Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti’ idi. Bu cemiyetin başkanlığını da Mareşal Fuad Paşa yapıyordu. Cemiyetin kuruluşu Meclisin açılışıyla aynı zamanda gerçekleşmişti.(Avagyan,2004:132)

Cemiyetin tüzüğüne ilk maddesi cemiyetin amacını belirtiyordu. “Çerkeslere kültür ve bilgi vermek, Çerkesler arasında ticareti desteklemek ve işlenecek toprak tahsisini sağlamak gibi amaçlara, aynı zamanda da anayasal yönetimin, danışma ilkesi ve temel yasaların korunmasına hizmet için kurulmuştur.” (Tunaya,1998:607)

Cemiyetin ilk gazetesi olan Ğuaze’yi Türkçe ve Kabartay dilinde yazılmıştı. Cemiyet gazetesi aracılığıyla İttihat ve Terakki kararlarını Çerkesler arasında yaymaya çalışıyordu.(Aydemir,1993:56)

“Kurulan Çerkes cemiyetlerinin tümü bağımsızlık ya da özyönetim taraftarı olmayıp sadece Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Çerkeslerin refahlarını iyileştirme amacını güdüyordu.” (Tunaya,1998:607)

Pantürkist fikirlerin propagandasında Kuzey Kafkasyalıların etkisi de yüksektir. Özellikle bu konuda iki yazar öne çıkmaktadır. Ömer Seyfettin ve Türk Derneği

kurucularından Ahmet Mithat Efendi. Ahmet Mithat Efendi aynı zamanda 31 Mayıs 1911'de Türk Yurdu Cemiyetlerini kurmuştur.(Avagyan,2004:134)

2.5.İskan Sırasında ve Sonrasında Karşılaşılan Zorluklar

Çerkes muhacirler, iskan edildikleri bölgelerde hem iskan sırasında hem de iskan sonrasında birçok sorunla karşılaşmışlardır. Bu sorunların başında Osmanlı Devleti'nin, göçün aniden ve düzensiz olarak yapılmasından dolayı gerekli hazırlığı yapamaması, iskana açılan yerlerin genellikle bataklık olması ve bunların muhacirlerin yaşam koşullarına uygun olmaması, yerel ahaliyle kültürel farklar, görevlilerin sorumluluklarını tam olarak yerine getirmemesi ve iskan edilen mahal de ki yerli ahalinin iskandan rahatsızlık duyması gibi sebepler gelmekteydi.

2.5.1. Muhacirlerin İskân Bölgelerinin Fiziki Şartlarının Muhacirler İçin Uygunsuzluğu

İskân mahallerine sevk edilen bazı muhacirler, bu yerleri gördükten sonra orada yerleşmeyi kabul etmeyerek hükümet yetkililerine zorluklar çıkarmışlardır. Muhacirlerin geldikleri yerlerin fiziki şartları ile iskan mahallerinin fiziki şartları birbirinden tamamen farklılık gösteriyordu. Muhacirlerin geldikleri bölgeler genellikle yüksek yaylalar ve derin vadilerden oluşuyordu. Bölgenin karakteristik özelliği olan yüksek dağ silsilesi insanların yaşayışlarını ve kültürel yapılarını başkalarından farklı kılmıştı. Bu bağlamda “Kafkasyalıları düşmanlarına karşı koruyan engebeli ve yüksek dağlar, dik ve derin vadiler ve ilkçağlardan kalan gür ormanlar onların hayatlarını da şekillendirmiştir” (Baddaley,1989:19) şeklinde ki görüş muhacirlerin yaşadığı bölgelerin fiziki şartları hakkında bilgi vermektedir.

Kafkas muhacirleri, atalarının binlerce yıldır yaşadığı yerleri terk ederek kendilerine çok yabancı ve uzak olan bir memlekette, memleketindeki gibi bir yer arama çabasına girmeleri sonucunda Kafkas muhacirlerinin bu tavrı yerli halk ve hükümet arasında bazı sorunlara neden oldu. Bu bağlamda kendilerine verilen toprakları beğenmeyen birçok muhacir yerlerini terk etmiştir. “Bu arada Kafkas muhacirlerin bazıları komşularıyla anlaşamayıp, çatışmakta hatta Kafkasya'ya geri dönmek için yollara düşmekteydiler”. (Habiçoğlu,1993:137)

1860'lı yıllardan başlayarak Anadolu'ya yerleştirilen Çerkes muhacirleri için genellikle 19. yüzyıla kadar insanların sıtma salgınları nedeniyle oturamadığı ovaların tabanları ve

diğer alüvyon birikim alanları yerleşime açılmıştı. Bu nedenledir ki, bugün Türkiye'nin en zengin ve verimli toprakları haline gelmiş bulunan Çukurova, Düzce, Adapazarı, Çarşamba, Bafra ovaları gibi bataklık alanlara yerleştirilmiş bulunan Çerkes muhacirlerinin çoğu buralarda sıtma ve diğer bulaşıcı salgın hastalıklar sonucunda kitleler halinde yok oldular. Çerkes muhacir köylerinin birçoğu Çerkes mezarlıklarına dönüştü. Adapazarı gibi şimdinin bereketli geçmişin bataklık arazilerine uyum sağlayamayanlar sefalet ve sıtma gibi hastalıklarla mücadele ettiler.(B.O.A.Y.A.RES.,108/87)

Özellikle Adapazarı Kazası yukarıda sayılan olumsuz şartlardan dolayı Kafkasyalılara pek de uygun değildi. 1913'te Ahmet Şerif Bey'in Tanin Gazetesinde ki gezi notlarında Adapazarı'nın bu özelliğini şöyle belirtmektedir.

Pek düz ve çukur bir arazide bulunan şehrin kenarından, Sapanca Gölü'nün ayağı geçerken, bundan başka, Sakarya nehri, Mudurnu Çayı ve diğer dereler kazanın etrafını bataklık ve sulak hale getirdiğinden halkın genel sağlığına olumsuz etki etmektedir. Her tarafı, koyu bir sis tabakası istila ederken ve bu sis her tarafa nezle ve benzeri hastalıklarla, sıtma yayar ve dağıtırdı.(Börekçi,1999:353)

Osmanlı Devleti Adapazarı'nda muhacirlerin iskanında bataklık alanların kurutulması için gerekli tedbirleri alarak hastalıkların önüne geçmeye, ölüm oranlarını azaltmaya çalışmaktaydı. Mesela Adapazarı civarında onbeş bin dönüm arazinin kurutulması için gerekli düzenlemeleri yapmış kurtulan arazileri muhacirlerin ve iskandan dolayı sıkıntı çeken yerli ahalinin kullanımına açmıştır.(B.O.A.Y.A.RES.,108/87)

Çerkesler ağırlıklı olarak tarım işçisi kimliğinde değillerdi. Onların çoğu, özellikle de kendilerine Balkanlarda, Anadolu da ve Adapazarı'nda olduğu gibi şimdinin bereketli o dönemin bataklık alanları verilmişti. Muhacirler hayatlarını idame ettirebilmek için yerleşik yaşama geçmişler, bunda muvaffak olamayanlar ise yerlerini terk etmişlerdir.(McCarthy,1998:44) Bu gibi sebeplerden dolayı muhacirler Türkiye'ye gelir gelmez terk ettikleri dağlara, ormanlara benzer yerler aramışlar ve bulur bulmaz hemen yerleşmişlerdir. Aynı yöre ve aynı yaşam koşulları sayesinde muhacirliğin ve bakımsızlığın verdiği yoksulluğu hafifletmeye çalışmışlardır.(Butbay,1990:112) Çerkes muhacirlerin bu terk edişleri kanun dışı olduğundan Devleti Aliye bundan zarar görmekte aynı zamanda muhacirler devlet görevlileriyle karşı karşıya gelmekteydiler.

2.5.2. İskan Edilen Yerlerin Ekonomik Faaliyetlerine Uyum Sağlayamama, Sosyo-Ekonomik Yoksulluk

Muhacirlerin göç öncesi ekonomik faaliyetleri ile göç sonrası hayatlarını idame ettirmek için uğraşmak zorunda kaldıkları ekonomik faaliyetlerin farklılıklarına bakarsak karşılaştıkları zorlukların daha iyi görüleceği kanaatindeyim.

Kafkasya zengin ekonomik kaynaklara sahipti ve bundan dolayı da madenciliğin geliştiği, tarım ve hayvan ürünleri bakımından hem kendine yeten hem de dışarı ihraç eden konumdaydı. Ayrıca Kafkas sıradağlarının kuzeyinden ve güneyinden geçen tarihi ticaret yolları ülkenin mallarının değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Tüccarların güney-kuzey istikametinde, takip ettikleri yol Derbent üzerinden ve Hazar Denizi'nin Batı kıyılarından geçmekteydi. (Saydam,1997:24)

Çerkesler, Kafkasya'da tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklardı. Göç yoluyla gelip bu ülkeye yerleşirken de köy yaşamına dayalı yerleşimler kurmaları bununla açıklanabilir. O dönemde sahip oldukları feodal toplumsal ilişkiler köylü yaşamına uygun düşüyordu. Çerkesler sahip oldukları toplumsal ilişkileri en iyi bu tip yaşam biçimlerinde gerçekleştirebilirlerdi. Bu yaşam biçimi ile ifade etmek istediğimiz şey tabi ki sahip oldukları değerler ve kurallardır.

Çerkesler bölgeye geldiklerinde bütün maddi imkanlardan yoksun sefalet içinde idiler. Çerkeslerin sefalet içinde oldukları bölgelerin başında da devletin muhacirler için depo olarak gördüğü Sakarya gelmekteydi. Mesela Sakarya'ya iskan için gönderilen 40 hanelik bir muhacir grubu, hükümete ilettikleri bir şikayet dilekçesinde, iskan edildikleri bölgede kendilerine hiçbir arsa, zirai alet verilmediğini, günlük yiyeceklerini dahi yerli ahalinin karşıladığını belirterek en kısa zamanda uygun mahallere iskan edilmek istediklerini belirtiyorlardı.(B.O.A.,A.MKT.UM.,467/57)

Çerkes muhacirlerinin önemli bir kültürel sorunu da aralarında ki sosyal sınıfçılıktı. Çerkesler bu anlayışlarından dolayı göçün ilk evrelerinde, feodal yapılarını ve birbirine bağlılıklarını muhafaza etmişlerdi.(Karpas,2003:119) Sosyal sınıfçılığın sonucu olarak beylerinin emri altında yaşadıklarından devletin verdiği yardımlarda kendileri değil bu beyler alıyordu. Bunun yanında yerleştikleri yerlerin ahalesinin maddi imkanları geniş olduğundan sefalet içerisindeki bu insanları yöre ahalesinin zenginlikleri cezbediyordu.

Ekonominin, iş ve çalışma biçimlerinin şartların değişimine rağmen gelenekselliğin uzun süre toplumsal yaşamda sürmesinde törelerin payı büyüktür. İş, alışveriş, evlenme gibi toplumsal ilişkilerde Çerkes muhacirlerin içe dönük yapısını koruması da töresel değerlerin ildeki etkisini göstermektedir. Kentleşme sürecinde çeşitli nüfus grupları arasındaki ilişkilerinin yoğunlaştığı görülmesine rağmen muhacirlerin töresel değerleri belirleyici olmasından dolayı toplumsal ve ekonomik yapıda kaynaşmayı uzun süre engellemiştir.

Bunun yanında ülkenin her yanında olduğu gibi İzmit ve Adapazarı civarında da gayrimüslimlerin ekonomik durumları hem Çerkes muhacirlerden hem de yerli ahalden çok daha iyi idi Müslüman unsurların aksine kaynaşmış sosyal bir grup olarak ekonomik gelişmişliğin yanında özel eğitim kurumları, kendilerine yönelik sağlık hizmetlerine sahiptiler.(Bice,1991:57) Çerkes muhacirler ise tam bir sefalet içerisinde barınma imkanlarında da yoksun durumdaydılar. Hatta bir barakaları dahi olmadığından ya dışarıda açık havada kendi imkanları “metruk” yerlerde veya yerli ahalinin evlerinde misafir olarak barınma ihtiyaçlarını gideriyorlardı.(B.O.A.,AMKT.UM,467/57).Özellikle çetin kış şartlarında hastalık ve ölümle yüz yüze idiler.

Çerkes muhacirlerinden bazı gruplar yerleştikleri bölgelerde kısa sürede uyum sağlayarak, tarım ve askeri hizmetlerde başarı gösterdiler. Bazıları ise özellikle ilk başlarda tarımdan pek anlamadıklarından dolayı geçimlerini sağlamak için çalışıp para kazanamadıklarından uzun süre tedirgin oldular. Bu sebeple Çerkes muhacirlere verilen topraklar ilk önceleri doğru dürüst işlenmeden kaldı, işleyenlerde çok az ürün aldılar.(Bayraktar,1998:19)

Yine muhacirler ya cehaletten ya zaruretten kendilerine verilen hayvanları, zirai aletleri ve tohumluk zahireleri yerli halka satıyorlardı bu durumda hem devlet hem de muhacirler zarar görmekteydi. Devlet buna tedbirler düşünmüş mesela muhacirlerin elinde bulunan hayvanların satımını engellemek için hayvanların muhacir kelimesinin ilk harfi olan “M” ile damgalanmasına dışarıda kimin elinde muhacirlerden alınan hayvan varsa geri alınması, hayvanları elinden çıkaran kişilere bir daha hayvan verilmeyerek buldukları yerleri terk etmelerine izin verilmemesine karar vermiştir. Yine muhacirine karşılıksız verilen arazilerin ve diğer malların kesinlikle satılmaması satanların cezaya tabi tutulacağı alınan tedbirlerden bazılarıdır (Ağanoğlu,2001)

2.5.3. Kültür Özelliklerinden Dolayı Yerel Halkla Uyum Sağlama Problemleri

Değişik kültürlere sahip farklı coğrafyalardan insanların bir araya gelmeleriyle aralarında çeşitli anlaşmazlıkların çıkması normal karşılanması gereken bir durumdur..

Bir toplum içerisinde bulunan ve aynı kaderi yaşayan insanlar yaşantı olarak birbirlerine yakınlık taşırlar. Bu yakınlık dil, kültür, inanç, değer, norm vb. şeklinde oluşur. Ortaya çıkan bu yakınlık sayesinde bireyler kendilerini bir topluma ait hissederler. Toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde aidiyet duygusunun önemi büyüktür. Yani birey kendisini ait olduğu topluluk ve diğer topluluklar olarak konumlandırarak bir biz ve öteki kavramlarını yaratır, yaşar, korur ve geliştirir. Güvenebileceği kişileri de kendisine benzeyen, kendisi gibi düşünen ve kendisi gibi yaşayan insanlar arasından seçer. Bu şekilde birey dâhil olduğu topluluğa göre yaşamını şekillendirir ve kurgular. Bu kapalı yaşam biçimi sosyal ilişkiler üzerinde belirgin tesirler yapmakta, farklı fert ve sosyal grupların toplum içinde sosyalleşmelerinin önünde bir engel olarak da ortaya çıkmaktadır.

Göç etmek suretiyle yer değiştiren ve yeni toprağa yerleşen Kafkas muhacirleri ile yeni yerleştikleri topraklarda yaşayan halk arasında belirgin kültürel farklar mevcuttu. Dolayısıyla gelenek, görenek ve kültürdeki bu farklılıklar bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Muhacirlerle yerleşik topluluklar bütünleşme sürecinde bu farklılıklardan dolayı önemli sorunlar yaşamışlardır.

Eskiden kan davası, adam veya kadın kaçıırma, hırsızlık gibi bazı kötü âdetler de Çerkes kültürünün bir parçası olarak bazı boylar tarafından da teşvik ediliyordu.

Meselâ Çerkes kültüre mensup toplumlarda başkalarının sürülerini sürüp götürmek, yol kesmek, düşmanlarını öldürmek şerefli işler sayılıyordu ve durum genç kızlar tarafından teşvik ediliyordu. Öyle ki, böyle bir işle kendisini ispatlamadan genç bir kıza talip olan kimse hakir görülüyordu.(Kırzioğlu,1998:8)

Bölgeye yerleşen insanların yerli ahaliyle uyum problemleri yaşaması, nüfusun bu şekilde yoğunlaşması, kazanın genel hayatına da etki ettiği gibi idare üzerinde de etkisini göstermiştir Çünkü bütün bu çeşitli kültürlere mensup insanlar, hala, eski memleketlerindeki hayat biçimlerini, kendi lisanlarını korumakta ve alışkanlıklarıyla

yaşamaktaydılar. Bundan dolayı, bunun idare ve yerel ahali üzerinde etkisinin olmaması mümkün değildir.(Börekçi,1999:349)

Kırım Tatarları, Osmanlı imparatorluğunda yerleştikten sonra olağan yaşama çabucak geçmişlerdi. Başlangıçta duydukları iç sızısı geçince, “Osmanlı hükümetinin sağladığı çiftliklere gittiler ve yeniden tarımsal üretim emekçisi kimliklerine döndüler. Dilleri ve gelenekleri, çevrelerindeki yerli Türklerden pek az farklı idi, sonuçta kolayca özümşendiler.” (McCarthy,1998:44) Oysa durum Çerkesler için böyle değildi. Yörede ki Çerkeslerin büyük bir çoğunluğu âdet ve ananelerini bırakmamış Türk kültürüne yabancı kalmışlardır. Muhacirler ile yerli ahali arasında ticarete dayalı alışveriş de olmadığından ilişkiler de istenilen sıcaklık sağlanamamış karşılıklı önyargılar gelişmiştir. (Papşu,2003:144) Çerkes muhacirlerin büyük bir çoğunluğu Adapazarı’na ulaştıklarında Türk unsurların arasına yerleştirilmemiş, ayrı köyler teşkil edilmişti. “Eğitim konusunda önce gelenlerin göstermiş olduğu ilgisizlikten dolayı sonra gelenler de Türkçe okuma yazmaya alışmamışlar, Şer’i hayata pek ayak uyduramamışlardı.” (Eröz ve Alpan,1996:13)

Çerkesler dünya nimetlerinden haz almayı bir ilke haline getirdiklerinden sürekli eğlence, düğün, zeghesle (bekar kız ve erkeklerle oynan bir tür oyun) meşgul olmaları yerli ahalinin muhacirlere bakışını olumsuzlaştırmıştı. Bu olumsuzluğa sebep bir diğer unsurda Çerkes muhacirlerinin kadın erkek arasında ki demokratik tutumlarıdır. (Papşu,2003:144)

Çerkes muhacirleri gittikleri her ülkede, yeni yerleşim birimlerinde küçük guruplar halinde toplanarak, terk etmek zorunda kaldıkları köylerin birer kopyasını oluşturmaya çalışmışlardır. Yeni köyelerine Kafkasya'daki köyelerinin, otlaklarına Kafkasya'daki otlakların adını vermişlerdir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Kafkasya'da yarı-feodal bir köylü yaşamına sahip olan Çerkesler yeni yaşamlarında kapalı köy yaşamı, kapalı ekonomi, kapalı sosyal ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti’de bunun farkında olduğundan kendince tedbirlere başvurmuştur.

Öncelikle muhacirler ile yerli halkın uyum sağlamaları en büyük amaç idi. Bu şekilde kendi kendilerine yetecek koloniler oluşturmaları halinde bir uyumun temin edilmesi imkânsızdı ve yabancılaşma sürüp gidecekti. Osmanlı toplum yapısına tamamen zıt olan Kafkas kavimlerinin feodal yapılarının İslamleştirilmesi için karışık iskân

zorunluydu. Büyük topluluklar için ayrı köyler teşkil edilmişken, bazı küçük gruplar karışık iskân edilmiştir. Zaten bu gelenleri topluca yerli halkı mağdur etmeden iskan etmek mümkün değildi. Hükümet her köye 3-5 muhacir ailesini gönderirken bu hedeflerin yanında en az masrafla en çok muhaciri yerleştirmeyi amaçlıyordu. (Saydam 1996:101)

Kafkas muhacirleri toplumda kendi kimliklerini ve varlıklarını koruyabilmek için, korunma mekanizmaları geliştirmek zorunda kalmışlar bunun için iç dayanışmalarını geliştirmeye, aralarındaki bağları sağlamlaştıran geleneksel değerlere sahip çıkıp onları yaşatmaya, toplum içinde varlıklarını koruyabilmek için eğitime, meslek sahibi olmaya önem verirken aynı zamanda kapalı toplum haline gelerek etrafına kalın duvarlar örmüşlerdi. Bundan dolayı yerel ahaliyle kaynaşma uzun zaman almıştır.

Muhacir kabilelerinin memleketlerinde sahip oldukları Osmanlı toplum yapısına uymayan bazı adetlerini terk etmemeleri iskan konusunda zorluk çıkartmaktaydı. Çünkü her kabilenin bir veya birkaç beyi bulunmakta ve bütün kabile beylerine mutlak itaat etmekteydiler. Yine muhacirler arasında ki kölecilik anlayışı, dini kurallara aykırı yaşam şekilleri ve anlayışları sorunlardan sadece bir kaçıydı. Osmanlıya geldiklerinde de bu adetlerine devam ettirdiklerinden devlet ve hükümetten ziyade beylerinin emirlerini dinlemekteydiler. Bu beylerin büyük bir kısmı zengin olup emirleri altındakilere %100 faizle akçe ve zahire vermekteydiler. Ayrıca kölelerin ve diğer muhacirlerin yevmiyeleri kendileri almakta ve onlara çok azını ayırmaktaydılar. Özellikle devlet tarafından verilen arazilerden köleler faydalanamayıp senetleri beyler adına tanzim olduğundan beyin insafında kalarak açlık ve sefaletten kurtulamamışlardır. (Saydam,1997:141)

Çerkes muhacirlerinin bazı gelenek ve göreneklerinin Türk kültürüne yabancı olması, geleneklerini sadece kendi içlerinde yaşamaları kaynaşmayı ve bütünleşmeyi engellemiştir. Bunun en bariz örneklerinden birisi çok uzun bir dönem yerli ahaliyle kız alış verişi yani evlilik yapılmayışı, yapılanlarında hoş karşılanmamış olmasıdır. Bu da iki taraf arasında sanki toplum içinde bir gizlilik varmış gibi algılandı. Gerçekten de o dönemde ki bazı adet ve gelenekler hem Türk örf ve adetlerine hem de Şer'i içtimai hayata uymuyordu ve bu gibi alışkanlıklar daha önce yaşanmadığından Türk toplumu

için anlaşılmaz geliyordu. Bundan dolayı Çerkes muhacirler için bir takım eleştirilere asılsız iddialara maruz kalmışlardır..

Çerkeslerin sohbetleri eğlenceye olan kültürel yaklaşımları bu suçlamalara fırsat veriyordu. Bunların başında da akşam eğlenceleri, şarkılar, danslar, esprileri içeren, kadın erkek, yaşlı genç toplumsal kimliklerini buralarda yeniden üretildiği adı Zeghes olan eğlenceler gelmekteydi. Zeghes(zekhes) uzun kış gecelerini hoşça geçirmek, misafiri hoş tutmak gibi gerekçelerle bir araya gelen gençlerin, kendilerinden daha olgun bir büyüğün (thamade) nezaretinde düzenlediği eğlence meclisleridir. (Kişisel Görüşme,2006)⁴

2.5.4. Dil Farklılığı

Osmanlıya gelen muhacirler çok farklı kültürel, siyasi ve sosyal yapıya sahip yeni bir çevrede hayatlarını sürdüreceklerdi. En azından muhacirlerin önemli bir kısmı Osmanlı Devletinin resmi dilini bilmemenin doğurduğu zorluklarla karşı karşıya idiler. Ayrıca kendi gelenek ve kanunları geçersiz sayılıyor hatta yadırganıyordu. Bütün bunların bir takım uyum zorlukları doğuracağı açıktı.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Kırım Tatarları, Osmanlı imparatorluğunda yerleştikten sonra olağan yaşama çabucak geçmişlerdi. Dilleri ve gelenekleri, çevrelerindeki yerli ahaliyle pek farklılık taşımadığından, sonuçta kolayca özümşendiler. Oysa durum Çerkesler için böyle değildi. “Çerkesler Türkçe konuşmadıktan başka, Tatarların tersine, onlar, imparatorluğun diline ve göreneklerine özümşenmelerinin sağlanması gereken, dil açısından yabancı bir halk idiler.” (McCarthy,1998:44)

1915 Bolu salnamesinde Çerkes muhacirlerin uyumu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır.”Kafkas muhacirlerinin bölgeye göçünden sonra hiçbirisi âdet ve an’anelerini bırakmamış, Türk kültürüne yabancı kalmışlardır. Anasır-ı muhtelif-i mevcudedden Çerkes ve Abazaların hicretinde ve kazaya muvasalatlarında ahali-i kadimesi Türk unsuru arasında iskan ettirilmemiş, belki ayrıca köyler teşkiline müsaade olunmuş, ta’min-i maarif hususunda eslaf lakaydilikten kurtulamamış olduğundan bunlar, bu unsurlar Türkçe tekellüm ve kitabete alışmamışlar, şerait-i içtimaiyelerinde asla tahavvül vukua getirmemişlerdir. Bunun yanında iskan edilen gürcüler ve Lazlar adet-ı milliyelerinde oldukça tahavvül asarı görülüyor. bunlar ekseriyetle Türkleşmişler ve Türkçeyi güzel söylerler “(Eröz,Alpan,1968:13)

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A’daki Yaşar BİR ile mülakat

Çerkes muhacirlerin Türkçe bilmemezliği yerel halkın bu insanlara tereddütle, kuşkuyla bakmasının sebeplerinden biri olmuştur. Kafkas muhacirler Türkçe bilmediklerinden dertlerini anlatamadıklarında, duygularını paylaşamadıklarından kaynaşma süreci de çok uzamıştır. Bunun içindir ki iskan edilen muhacirlerle yerel halk arasında bir çok problem yaşanmıştır. Bu problemlerin yaşanacağı daha İzmit ve Adapazarı'na yerleşme gerçekleşmeden önce Balkanlarda ki isyanların bastırılmasında ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kendini göstermişti. Kafkas muhacirleri Osmanlı Devleti'nin en zor anında gönüllü birlikler oluşturarak Osmanlı ordusuna katılmışlar bu esnada bile dil bilmediklerinden bazı problemler yaşanmıştı. Savaş esnasında ve isyanların bastırılmasında öncülük, keşif, haberleşme gibi kişisel cesaret ve yetenek isteyen en tehlikeli görevleri riayetsiz yapıyorlar buna karşılık günlük tayın (ekmek)larını bile düzenli bir şekilde alamıyorlardı. Türkçe de bilmedikleri için dertlerini kimseye anlatamadıklarından, kendilerinin ve atlarının ihtiyacını sağlayabilmek için çok defa köylülerin mallarına ve savaş ganimetlerine el koyuyorlardı.(Berzeg,1990:5)

Kafkas muhacirlerin Osmanlı ordusunda iken yaptıkları bu ve benzeri olayları iskan sonrasında da yerleştirildikleri bölgelerde yapmışlar Türkçe'yi konuşamamanın zararlarını hem kendileri hem de yerel ahali görmüştür.

Bu problemler zamanla aşıldığından Çerkes muhacirlerle yerel ahali arasındaki dilsel farklılıkların yerini, ortak dini ve siyasal bağlar almıştır. Bu bağlamda 1960 yılında Çerkesçe konuşanların sayısının tahminen 147.000 kişiden ibaret olması dil probleminin ortadan kalktığına bir kanıtı olarak gösterilebilir.(Karpat,2003:119)

2.5.5. Muhacir-Ahali Çatışması

Muhacirlerin iskanında ve iskan sonrasında Çerkes muhacirlerle yerel ahali arasında meydana gelen huzursuzluklardan dolayı bir takım husumet ve çatışmalar ortaya çıkmıştır.

Çerkes muhacirler yerleştirildikleri bölgelerde eski adetlerini devam ettirmeleri kendilerini hala savaşçı olarak gördüklerinden bazı Çerkes grupları tarımla uğraşan yerleşik topluluklara saldırmışlardır.(Karpat.2003:119)

Evsiz, barksız, işsiz güçsüz karnı aç olan insanlar bazen bu durumdan kurtulmak için bir eşkıya liderinin de etrafında toplanarak şekavet olaylarına karıştıkları olmuştur. Genelde sorunun kökü sosyal ve ekonomik dertlere,bozukluklara dayanırdı. Bu gibi olayları sosyal ve ekonomik rahatsızlıkları ortaya koymadan sunmak bölge ve muhacir tarihini araştırmada araştırmaların bir yönünün eksik kalmasına sebep olur. (Çetin,2005:382)

Çerkeslerin Anadolu'da varlık göstermesi, pek belirgin biçimde, toplumu karıştırıcı oldu. Dışardan gelen diğer muhacirler Rumlar Ermeniler ve Osmanlı hükümeti arasında uzlaşmaya şimdide gelenekselleşmiş toplumsal ve ekonomik düzene özümlemesi hiç de kolay olmayacak yeni bir öge ortada belirmişti. Özellikle Adapazarı ve İzmit'te nüfusun üçte biri gibi bir yoğunluğa sahiplerdi. Hatta 1912 milletvekili seçimine baktığımızda Adapazarı'ndan bir Rum'un milletvekili seçildiğini de görmekteyiz.(Olgun,2004) Bununla birlikte Bursa'dan İzmit'e kadar uzanan Güney Marmara havzasının köylerinde ciddi bir Ermeni yoğunluğu da göze çarpıyordu. (Karpat,2003:222) Osmanlının doğu illerine gelen Çerkeslerin, Ruslarla yapılan çatışmalarda pişmiş olarak korkunç bir yoksulluk içinde yaşayabilmek için talana girişmek zorunda kalmalarıyla gösterdikleri kanun dışı davranışlar kısa sürede ülkenin her yanına yayılmakta idi. Daha muhacirler İzmit, Adapazarı civarına yerleşmeden ön yargılar oluşuyordu.

Osmanlı Devleti, Çerkes muhacirlerin yoğun bir şekilde ülkeye gelişi sırasında yeterli finans ve uzmana sahip olmadığından iskan sorununun daha çok yerel makamlarla halletmeye çalışmış. Muhacirlerin yerel makamlarca iskanında yerel ahaliye hem ekonomik külfetler yüklenmiş hem de ahalinin yaşam alanları daralmıştı.(B.O.A.,DH.İ.UM.,E/30/76) Zaten ekonomik sıkıntılarda olan yerel ahalinin muhacirlere yapılan yardımları kıskanmaları, muhacirler yüzünden, çektikleri sıkıntılara yenilerinin eklenmesinden dolayı aralarında huzursuzluklar artmış olmalıdır.

Devletin içinde bulunduğu şartların yetersizliği, bundan da öte kısa sürede göç edenlerin sayısındaki artışın, en güçlü devletlerin bile bütçelerini sarsacak düzeyde olması sebebiyle sağlanan imkanlar ihtiyaçların giderilmesinde eksik kalıyordu. Dolayısıyla büyük kısmı oldukça güç şartlarda göç edebilen bu insanlar bir bakıma

uğradıkları hayal kırıklığının etkisi altında ya kendi içine kapanarak toplumdaki kendilerini soyutladılar ya da yeni katıldıkları devleti ve toplumu pek dost olarak kabul etmediler. Karşılıklı iyi niyete rağmen çoğu zaman hiç de istenmeyen olaylar meydana gelmiştir. Ayrıca bölgenin coğrafi yapısı, geniş ve korumaya elverişli ormanları, dağları cürüm işleyen kişilerin saklanması için oldukça uygundu. “Ayrıca her türlü malzeme ve gereksinimlerin karşılanacağı dağınık köyler zengin aile ve çiftliklerin bulunması ve muhacirlerin sefalet içerisinde olması onların az bir kısmının kanun dışı davranmasına sebep olabiliyordu”. (Çetin,2005:382) Çünkü yaşamalarına yetecek ölçüde verim sağlayan topraklara yerleştirilen tarımı da pek bilmeyen bazı küçük gruplar, geçim yolu olarak talancılığı yürütmeğe koyuldu ve bunların çevresindeki herkes, gerek Hıristiyanlar gerek Müslümanlar, verdikleri zarardan dolayı çile çekti. (McCarthy, 1998)

Devlet tarafından iskan edilmeleriyle, iskan olundukları mahallerde bulunan yerleşik halk ile muhacirler arasında bir takım sosyal problemler meydana gelmiştir. Bu göç süreci boyunca birçok yerde yaşanmış ve zaman içinde çoğu halledilmiş problemler olarak ortaya çıkmıştır. Meseleler karşılıklı olarak hem muhacirlerden yerleşik halka hem de yerleşik halktan muhacirlere verilen zararlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Mukayese psikolojik açıdan yapıldığında “yerleşik halkın Devletin muhacirlere yardımında bulunmasıyla, kendi mali durumlarını göz önünde bulundurarak muhacirleri kışkırdıkları, muhacirlerinde içinde buldukları yokluk ve sefaletten dolayı çaresizlik içinde komşu topraklara saldırımlar gerçekleştirdikleri” (Ağanoğlu,2001:225) görülebilir. Muhacir sorunlarının başında devlet otoritesine zaman zaman karşı çıkmaları gelmekteydi dolayısıyla hükümetin önem vermekte olduğu asayişin ihlal edilmesi gibi durumlar ortaya çıkmaktaydı. Kimi zaman bazı devlet görevlileri de muhacirleri kışkırtıp ayaklandırarak asayişin bozulmasına sebep olabiliyordu. Örneğin Adapazarı ve Sapanca civarında Zaptiye Taburu Ağası Mahmud Bey’in Çerkes köylerine giderek halkı kışkırtma girişimleri yerel makamların incelemiş gerekli tedbirler alınarak durum kontrol altına alınmıştır.(B.O.A.,Y.PRK.ASK,56/27)

Hükümetin yetersiz iskan politikası yüzünden üretime geçemeyen muhacirler hayatlarını devam ettirebilmek için hırsızlığa başvuruyordu. Bu ahali ile muhacirler arasında çatışmalara sebep oluyordu. Hükümet Kafkas kavimleri arasında ki kan bağılılığına verilen değeri dikkate alarak muteber beylerden, kabile mensuplarının

hırsızlık, yağmacılık yapmayacaklarına dair söz alarak problemleri askeri yollara başvurmadan halletmeye çalışıyordu. Mesela “bazı bölgelerde Çerkesler birbirlerinin kefil olmuşlar kefil bulamayanlar yerli ahali arsına yerleştirilmiştir. Buna rağmen suç işlemeye devam edenler ya tevkif edilmekte ya da sürgün edilmektedir”. (Saydam,1997:193)

Kendi bölgelerine muhacir iskan edileceğini duyan bölge halkı devlete dilekçelerle başvurarak muhacirlere verilecek arazilerin kendilerine verilmesinin talep ediyorlardı. (Ağanoğlu,2001:232) Muhacirlere verilen araziler ve diğer yardımların yerli halk tarafından kıskanılması, yerli halkın muhacirlere karşı gösterdiği sosyal psikolojinin anlaşılmasında da en iyi delildir. Örneği Adapazarı’nda Kozludil, Akarca, Burhaniye ve Türk Beylik Kışla köy muhtarlarının Dahiliye Nezareti’ne yazdıkları bir arzuhalde muhacirlerin kendi bölgelerine yerleşmelerinden dolayı sıkıntı çektiklerini “evlad ve iyallerine” dahi bakamadıklarından şikayetle muhacirlere yapılan yardımlar gibi kendilerine yardımların yapılmasını hiç olmazsa boş arazilerin tahsis edilmesini istemektedirler.(B.O.A.,DH.İ.UM.E-30/76)

Yerli ahali zaten kendilerini idareden aciz iken birde muhacir gairesine yardım etmekten, dermansız düşerek misafirperverliğin gereğini yapamıyorlardı.Muhacirler ise ne kendi beylerinden, ne idarecilerinden yardım görmekteler üstelik birde komşuların sürekli hakaretlerine maruz kalmaktaydılar. (Saydam,1997:141) Adapazarı’nda Samiye ve Çerkes Lütfiye Köyeleri arasında husumetten dolayı çıkan bir kavgada çeşitli yaralanmalar meydana gelmiş, ölüme meydan vermeden zaptiye süvarilerinin müdahalesiyle sükunet sağlanmıştı.(B.O.A.,Y.PRK.ASK.,39/68)

Çerkeslerin Kafkasya’daki yaşayışlarına baktığımızda göçebeliğin izlerini görmekteyiz.Kafkasya’da her şey ortak olduğu için zengin bir sınıfın çıkması da mümkün olmamıştır. Mesela toplumda fakir olan biri kimse kendisinden daha varlıklı olan birinden hoşuna giden bir şeyi hemen hemen isteme hakkına sahip gibiydi (Longworth,1996:105)

Bu tür bir adetlerde hiç çalışmadan başkalarının emeğine ve alın terine ortak olarak geçinen birtakım insanların ve şekavet olaylarının ortaya çıkmasına yol açması muhtemeldir.

Çerkeslerin yeni geldiği topraklarda gördüğü manzara Kafkasya'dan çok farklı idi Anadolu'da, geniş ölçüde, yaşam sürdürebilmek için zorda kalmışlığın etkisiyle, bazı Çerkes sığınmacılar gerek Müslüman gerek Hıristiyan köylerine saldırıp bunları talan ettiler. Müslüman olsun Hıristiyan olsun hiç kimse kendi bölgesinde Çerkes yerleşimi kurulmasını istemiyordu. “Böyle bir yerleşimin kurulması tasarlandığında, hatta tasarlandığının söylentisi çıktığında, Müslüman köylerinin eşrafı hemen yerel memurlara gidip istemeyiz diyorlardı.” (McCarthy,1998:56)

Ermeniler ise bu şikayetlerini yerli makamlara değil Avrupalı konsoloslara veya yabancı elçiliklere yapıyorlardı

Buna örnek olarak 14 Kasım 1912 tarihli Pozantiyan adlı Ermenice bir gazetede:

“... Osmanlı Hükümeti İstanbul'a iltica eden muhacirleri Anadolu'da Ermenilerce meskûn göndermeye karar verirse, Balkanlarda ki muharebe felaketinin Anadolu ahalsinin de başına sarılacağı ve duçar oldukları felaketinin sebebinin Balkan Hıristiyanlarına atfettiklerinden, hicret edecekleri yerlerin Hıristiyanlardan bir nevi intikam almaya çalışabileceklerinin hatıra geldiğini çünkü Bulgar ile Osmanlı Ermenileri arasında ki farkı anlamayacaklarını mamafih Hıristiyanlarla meskûn yerlere gönderilirlerse yine bir takım yeni müşkülata sebebiyet verebilecekleri...” ifade edilmektedir. (Ağanoğlu,2001:230)

Gerçektende muhacirler göç esnasında çok büyük sıkıntı ve eziyetler maruz kalmışlar bir çok yakınlarını gayr-i Müslim çeteler elinde kaybetmişlerdir. Mesela Adapazarı'nda Süleymaniye köyünde oturan Hacıbey bin Hozuk sadarete yazdığı arzuhalde göç esnasında Bulgar çetelerinin kendilerine eziyet ettiğini, tüm mallarını talan ettiklerini, küçük kızları Fatma'nında onlar tarafından kaçırıldığını şikayetle küçük kızının bulunması için kendisine yardım edilmesini istemiştir.(B.O.A.,AMTR,RŞ,12/5) buna benzer olaylar sebebiyle muhacirler ile gayri Müslim unsurlar arasında hemen bir birlikteliğin sağlanması mümkün olmamıştır.Muhaceretten 30 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen husumetler devam etmiştir. Mesela Ermenilerin tehciri esnasında bazı Kafkas muhacirleri Ermenilere saldırarak bir kaçının ölümüne sebep olmuştur.(B.O.A.DH.SYS.,103/69)

Adapazarı ve civarında sorunlar sadece muhacirlerle yerel halk arasında yaşanmıyordu muhacir gruplar arasında da sorunlar yaşanıyordu ve aralarında ki husumetin boyutları kabilecilik anlayışının hakim olmasından dolayı daha da büyüyordu. “Eğer kabile üyelerinden biri öldürülecek olursa kabilenin bütün efradı öldürülenin öcünü almaya

mecburdur. Öç alınmıncaya kadar katilin kabilesinin bütün üyeleri ile kan davalı olunurdu.” (Longworth,1996:132) Adapazarı ve çevresinin etnik yapısının değişik unsurlardan oluşmasından dolayı en ufak bir çatışma ve katli olayı büyük grupların çatışması haline geliyordu bu da asayişsizliğin boyutlarını büyütüyordu. Mesela Adapazarı’nda mahmudiye köyünde Çerkeslerle Gürcüler arasında çıkan “münazaa” o kadar büyümüştü ki durum sakinleştikten sonra dahi zaptiyelerin geri dönmesine müsaade edilmemişti.(B.O.A.,Y.MT.33/12)

2.5.6. Muhacirlerle Görevliler Arasındaki Anlaşmazlıklar

İskan-ı Muhacirin Komisyonunun muhacir yerleştirdiği, ekilip biçilmeyen boş arazilere, iskan işlemi bittikten sonra bir takım kimselerce müdahalelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. “Muhacir Komisyonları bazen muhacirleri işlenmemiş arazilere yerleştirirken gerekli araştırmaları yapmadığından iskan sonrasında arazi sahipleri ortaya çıkmakta bu da muhacirlerle arazi sahiplerini karşı karşıya getirmektedir”.(Ağanoğlu,2001:237)

Bazen muhacirlerin iskanında usulsüzlüklerde görülmektedir. tarla diye muhacirlerin tarla diye bozkır ve kıraç alanlara yerleştirilmeleri ile iş bitmiş sayılıp muhacirlerin kaderlerine bırakılmış ve İstanbul’a iskanın gerçekleştiğine dair mazbatalar gönderilmiş halbuki bir müddet sonra iskan edilen yerlerin boşaldığı böylece devletin yaptığı masraflarda boşa gitmektedir. Bunun sebeplerinden biride iskan usulüdür. Genellikle haneler üç beş nüfuslu olduğundan on beş hane için verilen 685 kuruş paylaşılmakta ve hane başına 137 kuruş civarında düştüğü ve bu meblağ ile bir merkep bile alınamayacağından biçare muhacirler barınaktan ziyade karnını doyurmanın peşine düşüp en kısa zamanda durumu iyi olan akrabalarının yanına gitmektedirler. (Saydam,1997) Ancak orada kendilerine yevmiye verilmediğinden sancak sancak dolaşarak telef olmaktadır

Devletin muhacirlere verdiği yardımların dağıtımında bazen aksamalar ve istismarlarda oluyordu. Durumu kendi lehine çevirmek isteyen bazı memur ve yörenin ileri gelenleri Devletin muhacirlere tahsis ettiği toprakları kendi aralarında paylaşıyorlardı. Tahkikatlarda buna benzer durumlar ortaya çıktığında vakit kaybedilmeden muhacirlerin mağduriyetleri giderilmeye, haksızlıkları tespit edilenlerinde cezalandırılması cihetine gidiliyordu. (Subaşı,2005:433)

Bir grup muhacir de geçinebilmek ve yaşamak için her türlü fenalığa yönelip beldenin asayişini bozmak durumunda kalıyordu

Ayrıca muhacirlere tarla diye gösterilen yerlerin ziraata uygun olmayışı, boş zannedilen yerlerin sahiplerinin daha sonra ortaya çıkmaları buna rağmen muhacirlere yeni yerlerin verilmemesi, kulübe diye yapılan evin bir iki ay içerisinde yağın yağmurlar yüzünden yıkılması gibi sebeplerden dolayı rahatsızlıklar meydana gelmekteydi. Mesela Adapazarı'ndan köy muhtarları kendilerine verilen arazilerin, aslen Konyalı olan Sabit Efendi adlı kişinin memurları kandırması, hile desisesiyle arazilere el koyduğundan bahisle Dahiliye Nezareti'nden gerekli incelemelerin yapılması için memur istemişleridir.(B.O.A.,DH.İ.UM.,E-30/76)

Dahiliye Nezareti'de boş arazilerin tahrirlerinin yapılarak şahıslar elinde bomboş kalmaması ve muhacir iskan meselesinde güçlükler meydana gelmemesi için şimdiden Arazi Kanununun ilgili maddelerin değiştirilmesine yönelik tedbirler almaya çalışıyordu.(Ağanoğlu,2001:237)

Muhacirler buraya geldiklerinde bazı idari görevlilerce kendilerine müşfikane davranılmamıştır. Bazı kaza müdürleri usulsüzce iskan masraflarını fazla göstererek haksız kazanç sağlıyorlardı. Mesela bir köyde muhacirler için çit ve çamurdan yüzer kuruşa on hane yaptırıp ahaliden hane yardımı diye üç bin kuruş toplayarak arkadaşları ile paylaşmaktaydılar. Memurla bu türlü çalıp çırpma ile uğraşarak muhacirlerin meselelerini bakmadıklarından, kendilerinden yardım isteyenlere ise önem vermediğinden iskanın başarısızlığına sebep olmaktaydılar.(Saydam,1997)

Çerkes muhacirlerin iskan memurlarının yanı sıra asayişten sorumlu memurlarla da sorunlar yaşamışlardır. Mesela Adapazarı Karkamış köyünde bulunan Hassa Ordusundan Şakiroğlu Akif ve rediflerden Şerif Ali oğlu Aziz ve beş arkadaşı Akarca köyüne “baskın” verip Çerkes hasan adlı kişiyi ”darb” edip karısını da dağa kaldırdıklarından üzerlerine süvariler gönderilmiş ve bunlar yakalanarak adliyeye sevk edilmişlerdir.(B.O.A.Y.MTV.,138/128)

2.5.7. Muhacirlere Haksız Yakıştırmaların Sebepleri

Ahali ve muhacirler arasında meydana gelen problemlerin bir kısmında muhacirler doğrudan suçlu iken diğer kısmında ise Devletin ya da mahalli idarelerin yaptığı yanlış

iskan neticesi problemin kaynağı olarak devlet de görülebilir. Bu anlaşmazlıklar arasında en dikkat çekici olanı muhacirleri bahane ederek birtakım asılsız iddiaların ortaya atılmasıdır. Ayrıca muhacirlere de bir takım zararlar verilmiştir

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Çerkeslerin kapalı yaşam olgusu o kadar kuvvetlidir ki kendini evliliklerde de göstermiştir. Kafkas muhacirler evliliklerinde aynı veya yakın alt (Çerkes, Abhaz, Çeçen) kültür grubunu seçerdi. Kafkas muhacirler, kendi topluluk yaşantılarına uyum sağlayamama, ya da geleneklerine yabancı olacağı için başka topluluklarla kız alış-verişinde bulunmamaya özen gösterirlerdi.

Kafkas muhacirlerin kapalı toplum oluşu yerel halkın onlarla kaynaşmasını engellediğinden bazı örf ve adetleri uzaktan seyretmişler ve bir anlam veremediklerinden çeşitli yakıştırmalarda bulunmuşlardı. Kaynaşmanın gerçekleşmemesinden dolayı Çerkesler “ötekiler” olarak adlandırıldı. Ne kadar Çerkesler de ötekiler sınıfına dahil olsa da yine de yakın komşu olarak algılanmışlardır.

Muhacirlere karşı yerleşik halktan şikâyetle bulunanların başında gayr-i Müslimlerin gelmesi de oldukça dikkat çekicidir. Bu iddiaların bir kısmında haklılık payı olmakla birlikte özellikle patrik ve papazların haksız ithamları da söz konusudur. Özellikle Rum ve Ermeni ahali muhacirlerin köylerine sokulmalarını istemişler ve bu amaçla nümayiş ve şikâyetle bulunmuşlardır. “Başrolde bulunan papazlar muhacirleri devletin emri ile yerleştirilmelerine rağmen Rum ahaliyi muhacirleri köylere sokmamak için kilisenin çanlarını çaldırarak ahaliyi silah ve sopa zoruyla toplanmalarını sağlamış ve güvenliği çoğu kez ihlal etmişlerdir”.(Ağanoğlu,2001:228) Bazen de kışkırtmalar yabancı ülke temsilcileri tarafından gerçekleştiriliyordu. Mesela Adapazarı’na İngiltere Sefareti tercümanlarında Mösyö Şili adlı bir kişi gelerek Ermeni ahaliyi Çerkeslere karşı kışkırtma faaliyetlerinde bulunması yapılan tahkikat neticesinde anlaşılmıştır.(B.O.A.,Y.PRK.ASK.,109/53)

Yerli ahalinin şikâyetleri bir yana muhacirler bir takım sıkıntıları kaynağı durumunda oluyorlardı. Bunların başında buldukları yerleri beğenmeme, çevrelerinde ki başka ev ve arazileri işgal etme, başkalarının hayvanlarını çalma, sosyal hayata uyumsuzluk göstererek yerleştirildikleri mahallerin örf, adet ve dini yaşayışlarına ters düşen davranışlar gelmektedir. Bunun yanında şahıs hukukunu çiğneyen davranışlarda bulunmakta problemlerden biridir. Yerli halkla olan bu problemlerin yanında Devlete

ait toprakların tahrip edilmesi gibi Devletin menfaatlerine zarar veren hareketlerde görülmüştür. Her şeyini kaybeden bir halet-i ruhiye de bulunan bu insanların yaptıklarını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Yinede “şikayetlerle ilgili belgelerin gelen muhacir sayısı ile kıyaslandığında çok az yer tuttuğu da göz önünde bulundurulmalıdır”.(Ağanoğlu,2001:233) Bunda da her şeyini kaybederek gelen muhacirlerin kendilerine kucak açan insanlara zarar vermesinin beklenemeyeceğini söylemekle birlikte Kafkas kökenli muhacirlerde ki mihnet duygusunun yoğun olduğu fikrini çıkarabiliriz. Bütün bunların yanında bazı gelişmeler Çerkeslerin hükümet ve topluma karşı güven duygularında zaman zaman kırılmalara da sebep olmuştur.

Mesela Çerkesleri hükümete karşı durmasını sağlayan propagandaların biride Balkan Harbi sonrası Bandırma ve Adapazarı havalisinde Arnavut çetelerin Çerkesler üzerine tecavüzleri ve bunların hükümet tarafında himaye edildikleri hakkında ki şaiyalardır. (B.O.A.DH.KMS,55-2/58) Böylece Çerkesler arasındaki şek ve şüphe tohumları kökleştirilmeye çalışılmıştır.

Yine buldukları mahallerin örf ve dini yaşayışlarına muhacirlerin bazı davranış ve adetlerin ters gelmesi de aradaki uyumsuzluğu arttırmaktaydı. Bu nedenle Çerkeslerin yapmış olduğu birçok davranış kendilerince doğal karşılanırsa da içlerine yeni girdikleri toplum tarafından yanlış anlaşılmıştır. Bu olumsuz davranışların başında da at hırsızlığı meselesi gelir.

Çerkesler atın dilinden en iyi kendilerinin anladığını düşündükleri için at hırsızlığı da onlar arasında bir dereceye kadar kabul edilir görülmüştür ki, bunun nedeni savaşlarda bu hayvanın taşıdığı önemden kaynaklansa gerek. Her Çerkes, ata özel bir bağlılık, sınırsız sevgi duyduğundan kardeşi gibi sayar ve Çerkesçe erkek kardeş anlamında “şı” der.(Papşu,2003:128) Sürgünde de uzun süre üretici olamayan muhacirler bildikleri en büyük iyi iş olan atçılığı burada da sürdürmek istemişler ancak maddi imkanlardan da yoksun oldukları için at hırsızlığı yapmak zorunda kalmışlardır. O günlerden kalan anılar günümüzde espri nedeni olarak anlatılmaktadır.

Çerkes genci toplumda ilk statüyü ata iyi binmekle elde ederdi. Gemilere binerken erzak çıkımından çok, atını almak için kavga verir, aç kalmayı göze alır, ama atsız kalmayı kabullenemezdi. Eski zamanlardan buyana atın kokusunun veba mikrobu

taşıyan zararlıları uzaklaştırdığına inanılıyordu.(Kişisel Görüşme, 2006)⁵ Zaten Kafkasya'da iyi bir at çalmayana “delikanlı” denmediği gibi atını çaldıran ise toplum içinde gülünç duruma düşerdi. Bu konu açıldığında bazı Çerkesler hemen savunma pozisyonuna geçiyor. “Ata binmesini bilmeyenin at neyine... O da adam olsun atını çaldırmasın” (Öner,2000:114) diyerek espri yapılır. Bir Çerkes iyi bir at görünce bu ancak bana yakışır diye düşünüyor ve o atı çalmayı hırsızlık olarak görmüyor. Çerkesler atla ilgili birçok fıkra üretmiştir. Bu fıkralardan birkaçını aşağıda örnek olarak sunduk.

İlk fikramıza göre

Hâkim, at çalan Çerkese sormuş:

-Niye çaldım adamın atını?

Çerkes yanıtlamış:

-Hâkim Bey, yanlış biliyorsunuz. O at benim. Allah deveyi Araplara, eşeği Acemlere, atı da biz Çerkeslere yarattı. Allah'ın bana yarattığı atı bir başkasında görünce geri alıyorum. Siz malınızı başkasında bırakır mısınız? (Kişisel Görüşme, 2006)⁶

Bir diğer fıkra ise şöyledir.

İki Abhaza iyi bir at çalar ve satmak üzere pazara getirirler. Birisi:

- Benim biraz işim var, sen alıcı çıkarsa satarsın, der ve gider.

Bu arada Adige gelir ve Abhazaya attan anlamaz bir edayla sorar. Abaza anlatır, bu eyer, buna oturulur, bu gem, ata yön verir. Adige, dur bir deneyeyim, der ve ata atlar atlamaz hızla uzaklaşır. Ayrılıp geri dönen arkadaşı atı göremeyince seviçle sorar:

- Atı sattın mı?

- Evet.

- Kaça?-Aldığımız fiyata.

(Kişisel Görüşme, 2006)⁷

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A'daki Yaşar BİR ile mülakat

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A'daki Yaşar BİR ile mülakat

Dini inanç ve anlayışta da yerel halkla Çerkesler arsında anlaşmazlıklar olmakta ve bir birbirlerini dini inanç zayıflığı ile itham etmektedirler. Bunun temel sebebi de İslamiyet'in Çerkesler arasında geç yayılması ve bazı adetlerin özümsemeyi geciktirmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu adetlerin başında da kabilecilik ve kısaca “yaşlılar kurultayı” dediğimiz thamade anlayışı gelmektedir.

Çerkesler kanunlar ve yönetimleriyle ilgili bütün konularda kabileciliğe önem vermektedirler.(Karpat,2003:119) İslamiyet'e büyük sevgi beslemelerine rağmen yine de O'nun bazı emirlerinin kendi sistemlerine uydurmaya çalışmışlardır. Bazen kabilecilik anlayışı o kadar ağır basar ki mesela bir Kadı'nın verdiği hüküm kabileye göre uygun görülmemişse kesinlikle kabul edilmezdi.(Longworth,1996:137)

Kişilere yaptıkları suçlar nedeniyle verilecek cezalarda mutlak kabile görüşü geçerliydi çünkü hiçbir şahıs, kendi kabilesinin sahip olduğu kendi üyelerini cezalandırma hakkının başkalarının eline geçmesini istemezdi. İsterse bu İslam'ın mümessili kadı olsun.(Longworth,1996:138) Thamadelerle Kadılar özellikle gündelik yaşam ve suçlara verilecek cezalar konusunda karşı karşıya geliyorlardı. Tabi burada devamlı haklı olan kabilecilik anlayışının egemen olmasından dolayı thamadeler oluyordu. (Longworth,1996:141)

Yerli halk ile Çerkeslerin aralarında anlaşamadıkları bir diğer noktada toplantı geleneği (vunafe)dir. Yerli ahali tarafından bu gelenek tembellik olarak algılanmıştır.

Yerli ahali muhacirlerin sık sık toplanarak eğlenmelerini de kendilerinde olmayan bir özellik olduğunda yadırgamışlardır. Hatta bu durum sadece yerli ahali tarafından değil devlet tarafından da “gayr-i marziye” yani hoşla gitmeyen davranış olarak değerlendirilmiştir.(B.O.A.,Y.PRK.ASK.,56/27) Çerkesler yerel halkın gözünde çalışmayı sevmeyen, gerekli gereksiz toplantılar yaparak boş malayani işlerle uğraşan insanlardı. Yerel halk muhacirlerin kapalı toplum oluşundan yaptıkları toplantıların aslında onların kültürel bir parçası olduğunu anlamamışlar ve bu türlü yakıştırmalarda bulunmuşlardır.

Dayanışmacı ve toplumsal yaşantılarının göstergesi olan sohbet toplantıları, gevezelik olarak tanımlanmıştır. Halbuki bu toplantılarda günün kritiği yapılır, kişiye ait özel

⁷ Bakınız aynı ek

konular tartılır, yer yer espriler yapılır, eğlenceli bir atmosfer oluşması sağlanır. Yer yer çok kalabalık toplantılar yapılır. Çok güzel bir eğlence ortamı oluşur. Köyde yapılması olası imeceler toplanır, düğün dernek gibi şeyler orada konuşulup en güzel şekilde olması için kararlar alınır, görev dağılımı yapılır. Bu işin organize edilmesinde orada bulunanların yaşça biraz daha büyük olanların etkisi daha fazla olur.” (Kişisel Görüşme, 2006)⁸

Çerkes muhacirlerin bu toplantı gelenekleri Kafkasya’dan getirdikleri kültürel özelliklerinden biridir. Yerli ahaliye kapalı oluşundan dolayı yanlış değerlendirmelere yol açması muhtemeldir. Kafkasya’da ki yaşam özelliklerinden sayılan aynı şartlar altında burada birisinin diğerlerinden çok daha fazla zengin olmasına pek imkan olmamasıdır.

Yanlış kanaatlerden biri de Çerkeslerde ki kölecilik anlayışıdır. Çerkeslerde ki yaygın olan bu uygulama hem toplumla hem de devletle problemlerin yaşanmasına sebep oluyordu Muhacirler ile Osmanlı yönetimi arasında ki problemlerin başında köle ticareti gelmekteydi.

Osmanlı hükümeti ilk zamanlar muhacirlere bu konu da müdahale etmedi. Hatta bu satışlar gazete ilanlarıyla da yapılmaktaydı. Bazen ahali ile bu alışverişlerde usulsüzlüklerden dolayı sorunlar ve asiyeş olayları da vukua gelmekteydi ve bu olaylar emniyet tedbirleri ile halledilmeye çalışılıyordu.(Saydam:1997)

Osmanlı Devleti hür olanların köle hainle getirilmesi yasaklanmıştı. Aynı zamanda devlet elinden geldiği kadar da esir muhacirlerin hürriyetlerine kavuşmalarına çalışmaktaydı. Bununla birlikte muhacirlerin Kafkasya’dan getirdikleri esirlerin sayısı 150.000’i bulmaktaydı. Osmanlı hükümeti bunların beyleri ile görüşülmesini gerekirse belli miktarda arazi verilerek bunların serbestliklerin sağlanmasına özen gösterilmesini görevlilere bildirmiştir. (Saydam,1997:198)

Tabi bu uygulamalar Çerkeslerin sınıfsal yapısına aykırıydı ve geleneklerin değişmesi anlamına gelmekteydi. Bunun olmasının istemeyen özellikle aristokrat Çerkesler bazı bölgelerde esaret maddesinin yeniden yayınlanması için gruplar oluşturmakta bu

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız EK:A’daki Yaşar BİR ile mülakat

amaçla saldırılarda bulunulmaktaydı Osmanlı Devleti bu tür davranış sergileyenleri şiddetle cezalandırmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin muhacir köleler ile ilgili politikası pek net değildi. Bir tarafından köle sahiplerinin memnuniyetsizliğe düşmemesini sağlamaya çalışırken diğer taraftan kölelerin hürriyetlerine kavuşması için ortam hazırlamaya çalışıyordu. Kısaca Devlet iki tarafı da memnun etmeye çalışıyordu.

Çerkesler de ki kölecilik anlayışı, onların kendi çocuklarını dahi sattıkları türünde ki şaiyalar muhacirlerin yerli ahali tarafından kuşkuyla bakılmasına ve yadırganmasına sebep olmuştur. (Domoniç,1999:43) Bu haksız yakıştırmaların temelinde yerli ahalinin Kafkasya da ki sosyal yaşamdan habersiz olmaları yatmaktadır. Kafkasya'ya bakıldığında Karadeniz kıyılarında Lazlar, Gürcüler, Mengreller, ve niceleri oturduğuna ve Çerkeslerin daha kuzeyde yaşadıklarına göre, esir ticaretinin Çerkeslere mal edilmesi doğru değildir. Hiçbir Çerkes ailesi öz evladını satmaz. "Satılanlar ya köleler ya da uruklar arasında meydana gelen savaşlarda esir alınanlardır. En çok da Rus köylülerinden alınan esirlerdir ki bundan dolayı Kafkasya'da satılanlarda Çerkes esiri sanılırdı".(Butbay,1990:108) Gerçektende "dışarıya satılan kadınların çoğunluğunu, dördüncü sınıfa veya hizmet sınıfına mensup kadınlar oluşturmaktadır. Bu sınıfı oluşturanlarda savaşlar da alınan esirlerdi." (Logworth,1996:160)

Göçlerin meydana getirdiği zorunluluklar ve yoksulluk yüzünden bazı fakir aileler, esir ticareti yapanların türlü vaatlerine aldanarak çocuklarını sattığı vaki olmuşsa da hiçbir asil aile buna tenezzül etmemiştir.(Butbay,1990:108)

Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi İzmit ve Adapazarı civarında ki Çerkesler için zalim, çapulcu, yağmacı gibi sıfatlarla yaftalanmışlardır. Elbette her toplumda olacağı gibi Çerkeslerde de münferit bazı olaylar meydana gelmiştir. Örneğin gayr-i Müslim bazı şahıslara işkence ve feci uygulamalar yapılmıştır.(B.O.A.,DH.SYS.,103/69) Ama bu yaftanın yapıştirilmasında bu birkaç münferit olayın sebep olduğu düşünülemez. Çerkeslere zalim sıfatının yapıştirilmasının temel sebebinin daha kendileri bölgeye gelmeden önce yerli ahaliye ulaşan haberlerdir.

Çerkes muhacirlerin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde, savaş esnasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin doğusunda ve Rumeli'de Osmanlı Ordusu emrinde Hristiyan azınlıkların isyanlarında gösterdikleri davranışlarından ve uyguladıkları savaş metotlarındaki acımasızlıkları bu sıfatların yapıştirilmasının temel sebebi olmalıdır.

Çerkes muhacirleri, 1876'da vuku' bulan Osmanlı-Sırp Savaşına ve 1876 Bulgar ayaklanmalarının bastırılmasında Osmanlı Devleti Ordusunun bir bireyi gibi aktif olarak katılmışlardı. Bu savaşta Çerkesler'in zulüm ve gadri hakkında söylenen ve yazılan sözlerin hepsi bunların, elinde silah olarak rastladıkları düşmanı asla affetmeyerek öldürmelerinden meydana gelmiştir. Yoksa "kendini koruyamayacak durumda olan halk hakkında zor ve şiddet kullanılması Çerkeslerce alçaklık sayılır ve bu gibi olaylara karışanlar takımdan kovulurdu." (Kutay,1957:5471) İsyânların bastırılmasında ve savaşlarda öncülük, keşif, haberleşme gibi kişisel cesaret ve yetenek isteyen en tehlikeli görevleri riayetsiz yapıyorlar buna karşılık günlük tayınlarını bile düzenli bir şekilde alamıyorlardı. "Türkçe de bilmedikleri için dertlerini kimseye anlatamıyor, ancak birbirlerine sarılıyor, kendilerinin ve atlarının ihtiyacını sağlayabilmek için çok defa köylülerin mallarına ve savaş ganimetlerine el koydukları da olmuştur". (Berzeg,1990:5)

Rus zulmü Çerkeslerde unutulmayacak yaralar açmıştı. Vatanlarını terk etmek zorunda kalmalarının verdiği hınçla bütün Hristiyan unsurları Ruslarla özdeşleştirmişlerdi "Uzun kavgalardan ve tehlikeli savaşlardan sonra, bir Müslüman ülkesinde barış içinde rahat yaşamak istiyorlardı." (Tepedelenlioğlu,1992:133). Osmanlı ordusuyla Balkanlardan çekilen Çerkesler Hristiyan köyleri talan etmekten de geri kalmıyorlardı. Bu tür davranışlar genellikle kendilerinin Rusya'da yaşadıklarına bir misilleme eylemleriydi. (McCarthy,1998:85) Slav ve Hristiyan unsurlara karşı olan kinleri ve çektikleri çileler kendini savaş sonrasında da öyle göstermiş ki savaş sonunda sığınmacı durumuna düşenlerinde yardımına Çerkes çeteciler yetişmişlerdir. Hatta Rus ve Bulgar zulmüne uğrayan Yahudileri dahi kurtarmışlardır.(McCarthy,1998:103) Çerkes muhacirlerin bu isyanların bastırılmasında ve doğuda Ermenilere gösterdikleri sert tavırlar dolayısıyla Osmanlı-Rus harbi sonrasında imzalanan Ayestefonos Antlaşmasında Ruslar 16. maddeyi antlaşmaya sokarak "Ermenilerin oturdukları vilayetlerde zaman geçirmeden bölge menfaatine ıslahat ve düzenlemeleri yaparak

Ermenileri Kürtlere ve Çerkeslere karşı koruma altına almaktadır”.(Eraslan, 1996:48) Bundan sonra Berlin Antlaşmasında da Kafkas Muhacirlerin Balkanlardan çıkarılması kararı alınmış, buda onların ikinci defa sürgününe sebep olmuştur. Bunların iskanında Ermenilerin oturdukları bölgeler Ayestefanos Antlaşması dikkate alınarak yapılmıştır.

İzmit ve Adapazarı civarında Çerkes muhacirlerin sebep olduğu hırsızlık, yağma, talan vb. şekavet olayları vukuu bulmuştur. Bununla ilgili bir arşiv belgesinde İzmit Redif Kumandalığının telgrafında Çerkes, Abaza ve Gürcülerin bir kısmının “sirkat” yani hırsızlıkta bulunması ve huzursuzluklara sebep olmasından dolayı zaptiye alımında mümkün mertebe bunlardan başkasının istihdam edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.(B.O.A.,Y.PRK.,ASK,56/27)

Çerkes muhacirlerinin büyük bir çoğunluğu yerleşik düzene geçerek üretime katkıda bulunmuşlardır. Fakat bir kısım muhacirler gerekli ihtiyaçlarının karşılanmaması, yıllarca savaş ortamı içinde olduğundan çalışma hayatından ve üretimden uzak kalmalarından dolayı talana girişerek şekavet olaylarına sebep olmuşlardır. Bu münferit olaylar yüzünden kimi yerli ahalide de muhacirlerin kendi bölgelerine yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. “Böyle bir yerleşimin kurulması tasarlandığında, hatta tasarlandığının söylentisi çıktığında, Müslüman köylerinin eşrafı hemen yerel memurlara gidip istemeyiz diyorlardı” (McCarthy,1998:56)

Yerel halkın Çerkes muhacirlere yönelik önyargıları gibi Çerkeslerde yerel ahaliye karşı önyargılarda bulunmuşlardır. Çerkes muhacirlerin gözünde de Türk denildiğinde hangi kökten gelirse gelsin Çerkes olmayan tüm topluluklar anlaşılıyordu. (Papşu,2003:145) Bu yüzden Anadolu coğrafyasında olumsuz davranışta bulunan hangi topluluk olursa olsun Çerkesler tarafından Türk’e mal ediliyordu.Çerkeslerde yerli halkın bazı tutum ve davranışlarını yadırgamaktaydılar. Bunların başında Çerkeslerin Akraba Evliliği olarak nitelendirdiği gelenek gelmekteydi.Belli kabileler şeklinde toplanan bu insanlar, birbirlerini kardeş olarak görmekte ve ilişkinin bu şekilde gelişmesini sağlamak içinde kabile içinde evlilik kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu kural öyle titizlikle uygulanır ki kabile üyelerinin sayısı binleri aşsa da yine de aynı kabileden evlenilmeye izin verilmez. Mesela İslam’ın yayılması örtünen kadın hayatında hiç görmediği ve tanımadığı bir kabile üyesiyle karşılaştığında kardeşine nasıl davranıyorsa ona da öyle davranırdı. (Longworth,1996) İslami kurallara aykırı

olan fakat toplumca benimsenmiş bu kural yerli ahalice anlaşılamadığından muhacirlerin dini zayıflığına işaret olarak kabul ediliyordu.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Adapazarı ve civarına yapılan göç ve iskanların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları genelde karmaşık ve uzun vadede kendini gösteren bir özellik taşımaktadır.

Çerkes muhacirlerinin ülkenin genelinde olduğu gibi Adapazarı ve civarında Osmanlı toplum düzenine kolay intibak edememişlerdir. Araştırmalarda bu meselenin doğurduğu problemin boyutlarını tespit etmekte güçlük çekmekteyiz. Zira yerel ahaliyle Çerkes muhacirler arasında meydana gelen sorunlara hatta çatışmalara dair pek az olmakla beraber bazı bilgiler mevcut ise de bunlar sağlıklı sonuçlar elde etmemize yetecek derecede değildir.

Çerkes muhacirlerin iskan edilmelerinden sonra durumlarının mahiyetleri hakkında belge mahiyetinde fazla bir bilgi bulunmamakta (Saydam, 1997:204) sadece bazı hadiseler sebebiyle asayişle ilgili ve yaşayışa dair bilgiler mevcuttur. Devlet-i Aliye yerel ahaliyle yaşanan problemleri genelde arabuluculukla çözmeye çalışırken çoğu zaman konukseverliğin bir göstergesi olarak hicrete tabi olmuş mazlum Çerkeslerden yana tavır sergilemiştir.

Kafkas muhacirlerinin iskanları Osmanlı Devletinin son dönemlerinde savaşların yoğun olarak yapıldığı ve ekonomik kaynakların tükendiği bir dönemde cereyan ettiğinden açlık ve sefaletle karşı karşıya kalan muhacirlerin hayatlarını devam ettirmek için Adapazarı civarında yaşanan asayiş ve uyum sorunları aslında ülkenin genelinde yaşanan sorunlar ile benzerlik gösteriyordu.

İSKANIN MUHACİRLER AÇISINDAN SONUÇLARI

“Huzur bulmak için Devlete sığınan büyük bir direniş ve savaşın artığı muhacirler” (McCarthy,1998:56) açlık ve sefalet bir yana kültürel değerleri ve sosyal yaşamları kendisinden farklı Anadolu halkıyla karşılaşınca uzun bir süre buralardaki sosyal hayata intibak etmekte tereddüt yaşadılar. Muhacirler arasında ki geleneksel farklılıklar yerli ahalinin onlara ötekiler gözüyle bakmasına sebep oldu. Günümüzde bile bunun zaman zaman yansımalarını görmekteyiz. Çerkes muhacirlerin kültürel özellikleri ile sosyo ekonomik yapıları incelendiğinde niçin ötekiler sınıfına sokulduğu da açıklık kazanmış olmaktadır..

Osmanlı kaynaklarında Çerkes kültürü ve sosyo ekonomik yaşantıları ile alakalı pek bilgiye rastlanmamıştır. Bu sebeple uyum problemlerinin, sosyal çatışmaların temel kaynağı olan kültürel özellikler, yoğun bir literatür taraması yapılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Adapazarı ve Hendek havalisinde Çerkes muhacirlerinin yoğun olarak yaşamsından dolayı çevresel faktörlerin izlenmesi de kültürel özellikler ve uyum sorunlarının kaynağı hakkında bir sonuca varmamızı sağlamıştır.

Adapazarı ve civarına yerleştirilen Çerkes muhacirlere yönelik eleştiri ve ithamların, kültürel özelliklerinden ve yerli ahaliye kaynaşamadıklarından dolayı ortaya çıktığını ve bunların ortaya atılan haksız ve uydurulmuş şayialardan kaynaklandığını görmekteyiz

Yapılan incelemeler sonucunda muhacirlerin Kafkasya'da yaşadıkları kurallar zincirini ve kültürel öğelerini değişime uğratmadan yaşadıkları yerlerde tatbik etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Kafkasya âdetleri denince genel olarak akla “Çerkes Kültürü” gelir. Çerkes kültürü, Çerkeslerin asırlar boyu kendi aralarında oluşturdukları ve onlara benlik ve şuur kazandıran karakterler bütünüdür. Çerkesler de örf ve adetler, eski devirlerden beri yazılı olmayan bir kanunlar manzumesi şeklinde mevkiini muhafaza etmiştir. Eskiden kan davası, adam veya kadın kaçırma, hırsızlık gibi bazı kötü âdetler de bu Çerkes Kültürün bir parçası olarak bazı boylar tarafından da teşvik ediliyordu. Meselâ Çerkes kültüre mensup toplumlarda başkalarının sürülerini sürüp götürmek, yol kesmek, düşmanlarını öldürmek şerefli işler sayılıyordu ve durum genç kızlar tarafından teşvik ediliyordu. Öyle ki, böyle bir işle kendisini ispatlamadan genç bir kıza talip olan kimse hakir görülüyordu. Bu anlayış muhtemeldir ki komşuları olan yerli ahali tarafından yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur.

Çerkesler kanunlar ve yönetimleriyle ilgili bütün konularda kabileciliğe önem vermektedirler. İslamiyet'e büyük sevgi beslemelerine rağmen yine de O'nun bazı emirlerinin kendi sistemlerine uydurmaya çalışmışlardır.

Çerkeslerin ilk zamanlar üreticilik alanında faaliyetlerde isteksiz oluşu, geleneksel eğlence anlayışlarının (düğün eğlenceleri, zeghes vb.) Türk ananelerine, dönemin şer'i içtimai hayatına ters düşmesi gibi hususlardan dolayı hep yanlış anlaşılmışlardır.

Fakat zamanla sağlam ve köklü dini ve siyasi bağlar muhacirler ile Anadolu'nun yerli halkı arasında ki kültür ve dil farklılıklarının üstesinden gelerek tek bir kültürel siyasi kimlik altında birleşmeyi ve kısa sürede kaynaşmayı sağlamıştır. Türkçe öğrenip devlet kademelerinde görev almaya başlamışlar, etkileşim ve kaynaşma gerçekleştikçe yerli ahali ile sorunlar azalmaya ve birlikte hareket etme duygusu gelişmeye başlamıştır.

İSKANIN OSMANLI AÇISINDAN SONUÇLARI

Osmanlı Devleti muhacirleri kabulü ve iskanıyla kısa vadede ekonomi olarak çok fazla zarar görmesine rağmen uzun vade de hem ekonomik hem de siyasi anlamda kazanımlar elde etmişlerdir.

Göç hareketlerinin zirvesi olan 1885 ve 1912 yılları arasında ki Osmanlı Devletinde üretim ve özellikle zirai üretimde büyük artış görülmüştür. Bu yıllarda devletin altın stoku yatırımları artarken sağlık alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir

Muhacirlerin iskanı ile boş, harap ve verimsiz alanlar şenlendirilmiş, büyük çiftlik sisteminden küçük mülkiyete dayalı köy sistemine geçilmiştir. Osmanlı bu sisteme geçebilmek için muhacirlerde ki beylik anlayışıyla uzun süre mücadele ederek köleciliği kısmen de olsa ortadan kaldırmıştır.

Osmanlı Devleti Çerkes muhacirleri sayesinde demografik anlamda da kazanımlar elde etmiştir. Kaybedilen topraklar yüzünden azalan nüfus muhacirler sayesinde artış göstermiştir. Osmanlı Devleti'de, Kafkas muhacirlerinin yetenek ve becerilerinden yararlanmışır. Savaşçı toplumlardan olan bu insanlar, Osmanlı ordusunda görev alarak önemli hizmetler görmüşlerdir. Ayrıca, Rusya'yı, kendilerini öz topraklarından zorla çıkaran düşman olarak gördüklerinden, ona karşı her zaman tetikte insanlar olarak, zaten Osmanlı kamuoyunda Rusya'ya karşı var olan hassasiyeti canlı tutmaya devam etmişlerdir. Bu hassasiyet Çarlık Rusya dan sonra kurulan Sovyet cumhuriyetleri için de geçerlidir.

Kuzey Kafkasya sürgünleri ve onların çocukları Osmanlı imparatorluğunun özellikle son altmış yılında ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yaşamında önemli roller oynamışlardır. Birinci Meşrutiyetin ilanından (1876) sonra aralarından en az dört sadrazam Ahmet Hamdi Paşa, Hayreddin Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Salih Hulusi Paşa;

iki başbakan (Hüseyin Rauf Orbay ve Recep Peker) ve çok sayıda ünlü asker, politikacı, devlet adamı, yönetici yetişmiştir.

Kurulan Çerkes cemiyetlerinin tümü bağımsızlık yada özyönetim taraftarı olmayıp sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çerkeslerin refahlarını iyileştirme amacını güdüyordu. Meşrutiyette etkin görevler alan Çerkesler bu dönemde çıkardıkları gazetelerle hükümetin fikirlerini anlatmaya çalışıyorlardı.

Osmanlıyı dağılmaktan kurtarmak amacıyla ortaya atılan fikir akımlarında etkin rol almışlardır. İslamcılık Turancılık ve Milliyetçilik akımlarının gelişiminde muhacir ailelerin oynadığı rol, Osmanlı toplumunda ki ideolojik ve kültürel akımların gelişiminde etkili olmuşlardır. Bu akımların biride Türkçülük akımıdır. Pantürkist fikirlerin propagandasında özellikle iki yazar öne çıkmaktadır. Ömer Seyfettin ve Türk Derneği kurucularından Ahmet Mithat Efendi. Ahmet Mithat Efendi aynı zamanda 31 Mayıs 1911'de Türk Yurdu Cemiyetini kurmuştur.

Kurtuluş Savaşı tarihinde İngilizlerin yönlendirmesi sonucu; Şarkı Garip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti'nin 19 yöreden 17 ayrı kabileden temsilcinin 24 Ekim 1921'de İzmir'de yapılan, Yunan İşgali'ni öven ve İttihat Terakki'yi eleştiren toplantı gibi küçük istisnalar hariç olmak üzere Çerkes muhacirler yeni yurtlarında ayrılıkçı fikirler içerisinde olmamışlardır. Çerkes yazarlarından Mehmet Fetgery Soenu bu durumu şöyle ifade etmektedir. “Bugün ber-hayat hiçbir Çerkes yoktur ki, Türkiye'de istiklal iddiasına kalkışacak bir hakk-ı tarihi sahibi olduğunu tahayyül etsin”.(Şoenu,1993:40)

Çerkesler bu aşamadan sonra Türk vatanını ve toplumunu kanıksayarak Türk tarihine canla başla ve samimiyetleriyle hizmet etmişlerdir. Bunun içindir ki artık Türk'ün vatani Çerkes'in de vatani demektir. Osmanlı Türklerinin tarihi Çerkeslerin de son devirdeki, tarihleridir. “Ancak karabet ve sıhriyete inzimam eden saiklerdir ki Türk'ün bedbahtlığı Çerkesi de bedbaht ediyor.Bu kadar kötü olaylardan sonra dahi Türk'ün vatani denince yüreği sızlamayacak bir Çerkes tanımıyoruz”.(Şoenu,1993:38) ifadeleri Çerkeslerin artık kendilerini bu vatanın ve milletin birer unsuru olarak gördüklerinin kanıtıdır.

Yine Çerkes aydınlarının genelinin görüşünü ortaya koyan Şoenu isteklerini şu şekilde ifade ediyor.”Mamafih temenni olunur ki hakim olan Kudret-i Ezeliye buna lüzum

kalmadan hemen birlik ve beraberlik ihsan etsin. Bütün Türkiyelileri aynı güneş etrafında dönen peykler gibi birbirine bağlı bulundursun. Türklerin bir Misak-ı Millileri vardır. O ahdin çizdiği hudutlar dahilinde yaşayan unsurların hepsinin yalnız Türk adı altında kaynamaları elzemdir”.(Şoenu,1993:42)

Muhaceret döneminde Anadolu'ya yerleşen muhacirler, bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıyla dağılması sonucu, yeni vatanlarını savunmak için önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu dönemde özellikle İstanbul'a yakın olan İzmit Adapazarı, Hendek, Düzce gibi mahallerde Aznavur Başta olmak üzere Çerkes muhacirlerin bir kısmı Devlet'i Aliye'nin yanında saf tutarak Ankara hükümetine karşı isyan hareketinde bulunmuşsa da çoğu kendileri gibi Çerkes olan Kuvay-ı Seyyare tarafında bastırılmışlardır. Bu münferit olayların dışında Emperyalist devletlere karşı yürütülen İstiklâl Savaşı'nda, daha önce Rusya'da olduğu gibi tekrar esarete kalmamak için canla başla uğraşmışlardır. Türkiye Kurtuluş Savaşına Hüseyin Rauf Orbay, Hakkı Behiç Bayıç, Bekir Sami Kunduk gibi aktif devlet adamları, Yusuf İzzet Paşa, Ali Sait Paşa, Bekir Sami Gürsav, Aşir Atlı, Mahmut Bey (Kasey ,Hendek), Maraş savunucusu Aslan Toğuzatı, Kilis savunucusu Kamil Polat, Misak-ı Milli sınırlarında savaş veren Gaziantep savunucusu Şefik Özdemir, Anadolu'daki Yunan ilerlemesinin durdurulmasında başrolü oynayan ve çoğunluğu Kafkas muhacirlerinden oluşan Kuvayı Seyyare'nin komutanı Ethem Paşa gibi çok sayıda komutan ve adsız kahramanlar vermişlerdir.

Son söz olarak değerlendirdiğimizde ilk dönemde uyum sorunlarının temelinde yatan kültürel farklılıklar, kaynaşmayı engellediğinden topluma adaptasyon ve sosyal birliktelik zayıf kalmıştır. Zamanla bu farklılıklar ortadan kaldırılarak Çerkes kültürü, Türk kültür zenginliği içerisinde yerini almıştır. Böylece Çerkesler Türk milli birlik ve beraberliğin bölünmez bir unsuru haline gelerek ülkeye önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu kadar güç şartlar altında buraya gelen deneyimli ve acılı Çerkes halkları Atatürk Türkiye'sinin doğmasına büyük hizmet etmiştir ve etmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇBA,Harun(2005), Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları, L&M Yayınları, İst.
- AĞANOĞLU, H. Yıldırım(2001), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İst.
- AKTEPE Münir (1989), Mehmet Emin Beyefendi(Paşa)'nin Rusya Sefareti ve Sefaret-Namesi, TTK Basımevi, Ank.
- AKTEPE Münir (1988), Vak'a Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Cilt X, TTK Basımevi, Ank.
- ALTINAY, Ahmet Refik (1998), Kafkas Yollarında. İki Komite İki Kıtâl, Temel Yayınları, İst.
- AVAGYAN, Arsen (2004), Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet ve İktidar Sisteminde Çerkesler, Belge Yayınları İst.
- AYDEMİR, İzzet (1991), Muhaceretteki Çerkes Aydınları, Nart Yayıncılık, Ank.
- AYDEMİR, İzzet (1988),Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, Gelişim Matbaacılık, Ank.
- BABUŞ, Fikret(2006), Osmanlı'dan Günümüze Göç Ve İskân, Ozan Yayıncılık İst.
- BADDELEY, John F. (1995), Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, Çev.,: Sedat Özden, Kayıhan Yayıncılık, İst.
- BARLAS, Cafer(1992), Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi, Kitabevi Yayınları, İst.
- BAYRAKTAR, Bülent (1998), Sosyal Ve Ekonomik Yönleriyle Sakarya, SESAM Yayınları, Sakarya
- BERKOK, İsmail (1958), Tarihte Kafkasya, İst. Matbaası, İst.
- BERZEG , Sefer E. (1985-89), Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler I, II, III,Şafak Mat. Ank.
- BERZEG, Nihat (1996),Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri, Takav Mat., Ank.
- BİCE, Hayati (1991),Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler,TDV Yayınları; Ank. ,
- BİLGE, Mehmet Sadık (2005), Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayıncılık, İst.
- BORA, Tanıl ve Yaşar Bağ, (1996), Türkiye Çerkeslerinde Sosyokültürel Değişme, Kaf Der Yayınları, Ank.
- BOZDAĞ, İsmet (2006) ,Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Eren Yayıncılık,İst.
- BÖREKÇİ, Mehmet Çetin (1998) Anadolu'da Tanin, Türk Tarih Kurumu Ank.

- BUTBAY ,Mustafa (1990), Kafkasya Hatıraları , (Haz. Ahmet Cevdet Canbulat), TTK Yayınları, Ank.
- CEVDET PAŞA,(1991), Tezakir I,II,III,IV, TTK Yayınları, Ank.
- DÜNDAR, Fuad (2001),İttihat Ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918), İletişim Yayınları, İst.
- ERASLAN ,Cezmi (1992), II.Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İst.
- ERASLAN, Cezmi (1996),Doğruları Ve Yanlışlarıyla II. Abdülhamit, Nesil Yayınları, İst.
- ERENDİL Muzaffer (1982), Türlü Yönleriyle Sakarya İli, Nur Ofset, İst.
- ERKAN , Süleyman (1996), Kırım Ve Kafkasya Göçleri: 1878-1908, KATÜ Yayınevi, Trabzon
- ERÖZ,Mehmet ve Seyfi Alpan (1968), Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası, SESAM ,Adapazarı,
- ERSOY , Hayri,(1993), Dili Edebiyatı Ve Tarihi İle Çerkesler, Nart Yayınları,İst.
- ERSOY, Hayri ve Aysun Kamacı (1992), ,Çerkes Tarihi , Tüm Zamanlar Yayıncılık, İst.
- ERSOY, Melih(1985), Göç ve Kentsel Bütünleşme, TGAV Yayını,. Ank.
- ARMAOĞLU Fahir (2003), 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, TTK Yayınları, Ank.
- GÖKÇE, Cemal (1979), Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İst.
- GÜNGÖR, Fethi (2004), SSCB Sonrası Dönemde Batı Kafkasya'da Sosyal Yapı ve Değişme –Adıge Toplumu Örneği-, Basılmamış Doktora Tezi, İst. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İst.
- HABİÇOĞLU, Bedri (1993), Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart yay. İst.
- HALAÇOĞLU Yusuf, (1997),XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK Yayınları, Ank.
- KARPAT, Kemal(2003) Osmanlı'da Nüfus (1830-1914), Çeviren,Bahar TIRNAKÇI Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KASUMOV Ali ve Hasan Kasumov (1995), Çerkes Soykırımı, Çev.,Orhan Uravelli, Kaf-Der Yayınları, Ank.
- KIRZIOĞLU, M.Fahrettin (1998), Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi, TTK Yayınları, Ank.

KODAMAN, Bayram ve Ünal, Mehmet Ali (1996), Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ,TTK Yayınları,Ank.

KUNDUKH, Aytek,(1987), Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi, Haz. ve sadeleştiren Tarık Cemal Kutlu, Gözde Yayınevi, İst.

KUNDUKOV, Musa(1978)., Anılar, Çev., M. Yağan,Kaf-Der. Yayınları, İst.

KUTAY Cemal 1957: Türkiye istiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi. Cilt: 9 Alioğlu Yayınevi İst.

LONGWORTH, John (1996), Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı. Çev. Sedat Özden, Rey Yayıncılık, Kayseri

McCARTHY, Justin (1998), Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İst.

MUSA Ramazan (1997), Bir Kafkas Muhacirinin Anıları, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İst.

OLGUN, Kenan (2001) “1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusa'nın faaliyetleri ve demokrasi tarihimizdeki yeri, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (1995), Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İst.

ÖNER ,Çetin (2000), Şu Bizim Çerkesler,Can Yayınları,İst.

ÖZBEK (Yediç), Baturay (1991), Çerkes Tarihi Kronolojisi, Kafdağı Yayınları,Ank.

PARLATIR, İsmail,(1987), Tanzimat Edebiyatında Kölelik, TTK Yayınları, Ank.

PAŞPU Murat (2004), Vatanından Uzaklara Çerkesler, Çivi Yazıları, İst.

POMIANKOWSKI, Joseph (1997), Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İst.

SAYDAM, Abdullah (1997), Kırım ve Kafkas Göçleri, TTK Yayınları, Ank.

SHOW, Stanford J.ve Ezel Show Kural (1983.), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,CiltII, Çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İst.

ŞEONU, Mehmet Fetgeray (1993), Çerkes Meselesi, Bedir Yayınevi,İst.

ŞINKUBA, Bagrat (1990), Son Ubih, Nart Yayıncılık , Ank.

ŞİMŞİR,Bilâl N. (1989),Rumeli'den Türk Göçleri, cilt I,II,III, TTK Yayınları, Ank.

TEPEDELENLİOĞLU Nizametin Nazif (1992), Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar, Toker Yayınları İst.

TAVKUL, Ufuk (2004), Karaçay-Malkar Destanları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank.:

TUNAYA, Tarık Zafer (1998), Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İletişim Yayınları, İst.

TÜRKDOĞAN,Orhan (1997), Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi,Birleşik Yayıncılık,İst.

UYSAL, H., (1996)İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü, Uysal Kitabevi, Konya

ÜNAL,Muhittin (1996), Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Cem Yayınevi İst.

MAKALELER

AGUAJBA, Aslan (200?), “Türkiye’deki Abazalar”, Çev., Talgat Nurbergen ve Habat Şogan)

www.fuadiye.com/Agujba.html 15.04.2006

AKDAĞ, Emin ve Haşim Söylemez (2004), “Sürgün Yurdu Anadolu,Aksiyon, Sayı: 494, 24 Mayıs, s12-15

AKSOY, Elmas Zeynep (2003), “Çerkes Teavün Cemiyeti”, Toplumsal Tarih, Eylül, s. 100,101

ASLAN, Cahit (2006), “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, Uluslar arası Suçlar ve Tarih, ASAM Yayınları, Sayı 1, s. 24-28

ALANKUŞ, Sevda (1999), “Demokratik Bir Kimlik Stratejisi Olarak Çerkeslik”, Nart Dergisi, Sayı 12, Mart Nisan, s.13-15

AŞEMEZ, H. Adıgey (Çerkesya)’in kısa tarihi. Kafkasya Kültürel Dergi, 10 (39-42), 1973, Sayfa 36-89

AYDEMİR ,İzzet,(2000), “İstiklal Mahkemeleri ve Çerkesler”, Nart Dergisi, Sayı 20-21, s.46-47

AYDEMİR ,İzzet,(1999) “Gönen-Manyas Çerkeslerinin Sürgünü”, Nart Dergisi, Sayı 15,s.32-38

AYDEMİR, İzzet,(1993)”İlk Çerkes gazetesi Ğuaze” Kafkasya Gerçeği Dergisi, Nisan 1993,sayı15, sayfa,46

- BAYTUGAN, B. (1964), “1858-1865 Yıllarında Kuzey Kafkasyalıların Türkiye Göçleri”, Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı 1, s.23-27
- BERZEG .Sefer Ersin (1990) “1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşında Kuzey Kafkasya Ve Sürgündeki Kafkasyalılar”, Kafkasya Gerçeği, Sayı 1, Temmuz, Sayfa 3-24
- ÇELİK ,Osman (1964),“ Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti”, Birleşik Kafkasya Dergisi, Yıl: 1, Sayı:4 s.44-52
- ÇETİN,Atilla(2005), “Osmanlı Devleti Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi” Sakarya İli Tarihi , s. 345-407
- DOMANIÇ,Hayri (1999), “Türkiye, Çerkeslerinde Köleliğin Kaldırılması ve Dumanişzade Mahmut Efendi'nin Etkisi”, Nart Dergisi sayı.13 Mayıs Ağustos, s. 66-71
- DÜZGÜN ,Mehmet Ali(2005), “Mütareke Yıllarında Hüdavendigâr'da Arnavut-Çerkes Çatışmaları”
www.circassiancanada.com/tr/tarih/003_mutarekeyillarinda.htm 12.03.2006
- ERDOĞAN, İrfan,(1999) “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”
www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0109_osmanli_imparatorlugunda_kolelik.htm
14.11.2005
- GURBANOV, Abbas (2001), “ Rusya'nın Kırım ve Kafkas'taki Demografik Siyaseti”, İlkadım Dergisi, Şubat s.32,35
- GÜNGÖR, Fethi (2006), “Çerkes Sürgünü”,
<http://www.kafkas.org.tr/tarih/cerkessurgunu.html> , 12.04.2006
- HABJOKUE, Şevket Mufti (1988), “İmparatorlukların Kafkasya Rekabeti”, Kafdağı Dergisi, Şubat-Mart, s. 32-38
- HUVAJ Fahri (2001), “Xabze Üzerine”, Nart Dergisi,27. Sayı, Kasım Aralık, s.38-40
- İŞLER ,Fatih(2002), “Çerkes Teavün Cemiyeti”, Nart Dergisi, 30. Sayı, Mayıs Haziran s.24,26
- TAVKUL Ufuk (1997), “Kafkasya'da Etnik Ve Sosyo-Kültürel Yapının Tarihi Kökenleri”, BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı7, s 135-170.
- KARPAT, Kemal H (2004), “Çerkes Sürgünü” Nart Dergisi, Sayı 37, Mayıs Haziran, s. 20-28
- Kasumov, Ali ve Hasan Kasumov, (1999) “Devlerin Sürgün Oyunu” Kafkasya Yazıları, Sayı 6,İlkbahar Sayısı, s.19-24
- KAYA,Ayhan (2003), “Anadolu'da ki Kafkasya” Atlas, Sayı 120, Mart ,s.135-154

- KANUKOVA Zarina (2001), “Adıge Khabze Öldü mü?”, Nart Dergisi, Sayı 24, Mayıs Haziran, s. 29-30
- KURAL, Selcan Alakaş (1999), “Diasporik Bir Topluluk Olarak Çerkesler”, Nart Dergisi , Sayı 12, Mart Nisan, s.21-26
- MEOTI, İzdat. (1999), “Rusya ve Çerkesya -18 yy. İkinci Yarısı-19. yy”, (Çeviren: Murat Papşu), Kafkasya Yazıları, Sayı 6, İlkbahar Sayısı, s. 24-41
- MUGHİSSUDDİN Oya Akgönenç (1995), “Rusya/Ortodokslar”, Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı), Sayı 3, Mart-Nisan, s. 446.
- OLGUN, Kenan (2004), “II.Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağı Dağılımı” İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı 39, sayfa139-154
- ÖZDEMİR, Refik (2001) “Çerkes Sürgünü: 21 Mayıs 1864” Mayıs, Haziran 2001,Nart Dergisi, sayı 24, sayfa ,35
- ÖZSOY ,Nejat , “Çerkeslerin Düzce'de İskanı”
www.kafkas.org.
12.10.2005,http://www.kafkas.org.tr/ajans/2003/aralik/04.12.2003_duzce
- PAPŞU,Murat (2003) ,“Kafkasya’daki Çerkesya”, Atlas, Sayı 120, Mart, s.96-133
- POLATKAN, Salih (1987), “Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğuna Yapılan Göçler”, Kuzey Kafkasya, Sayı 66-67, Mart-Nisan-Mayıs, s. 8
- SUBAŞI,Turgut (2005) “I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarındaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler, Sakarya İl Tarihi, s. 409-448
- ŞAHİNGÖZ ,Mehmet (2005), “Türkiyede Etnik Dağılımlar.” 14.12.2005,
www.nartajans.net/belgeler/t%dcrk%ddyede%20etn%ddk%20da%0ılımlar.doc
- TAVKUL Ufuk (1998) “Kafkasya’nın Otokton (Yerli) Halkları Meselesi Ve Kafkasya Halklarında Etnik Köken Arayışları” Kırım Dergisi, Sayı 24, s. 36-39
- TAVKUL Ufuk (1998), “İslamiyetin XIX Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”, Kırım Dergisi, Sayı:25, s. 43–46
- TAVKUL, Ufuk (1997), “Kafkasya’da Etnik Ve Sosyo-Kültürel Yapının Tarihi Kökenleri” BİR, Sayı 7, s.135-170
- TAVKUL, Ufuk (2004) “Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya’nın Yeri ve Önemi Sempozyumu” Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İstanbul, 30 Kasım

- TAVKUL, Ufuk(1994), “Çerkes Milletinin Düvel-i Muazzama ve alem-i insaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi” Kırım Dergisi,Sayı 8,s. 33-39
- TAVKUL Ufuk (1991), “Sovyet Döneminde Kafkasya’da Kentleşme Tarih ve Toplum”, Sayı 94, s. 55-56
- TUTUM, Cahit,(1990) “1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler” Kafdağı Dergisi, Sayı 36,sayfa 83
- TÜRKMEN,Zekeriya,(2004) “XIX.yüzyıllarda Rusya’nın Güney Kafkasya Siyaseti,” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6, s.12-36
- ÜSTÜN ,Hulusi (2006), “Kuzey Kafkas Halklarının Etnolojik Analizi”
http://www.kafkas.org.tr/analiz/kuzeykafkas_halklarinin_etnolojik_analizi_.html
13.06.2006
- WİDERSZAL, Ludwik (2002), “19.yüzyıl Kafkasya Direnişinde Avrupalıların Rolü” Çev., Cem Kumuk, Nart, Sayı 30, Mayıs Haziran, s.21-25
- YALÇINKAYA Alaeddin (2005), Kafkaslar’da “Türki” Kavimler: Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 9, s.208-222
- YILMAZ, Mehmet(2003), “Osmanlı’da Muhacir Olmak Ayrıcalıktı” Aksiyon, Sayı 453,Ağustos, s.9-18

www.kafkasyagrubu.org/kafkasya/dil_gruplari.htm

EKLER

EK- A

Kişisel Görüşme : Yaşar BİR İle Yapılan Mülakat

15.02.200 tarihinde bir toplantı vesilesi ile tanışma imkanı bulduğum ve 22.01.2001 tarihinde kaybettiğimiz değerli Çerkes(Abaza) büyüğü Sayın Yaşar BİR'le Çerkes kültürü ile ilgili kısa bir mülakatta bulundum. Sayın Yaşar Bir sohbetlerinde sık sık Kafkas kökenlilerin kabile, boy, sülale gibi ayrımlardan kaçınmaları gerektiğini, içinde yaşadığı toprakları kendi vatanı olarak görerek, ellerinden gelen hizmeti yapmaları gerektiğini vurgulayan bir kimsedir.Bu kısa mülakatı aşağıda bilgilerinize sunuyorum.

Tuncay Düzenli: Saygıdeğer büyüğüm sayın Yaşar BİR, Çerkeslerin Adapazarı bölgesinde ki kültürel özelliklerine vakıf olmanızdan dolayı bilgilerinize ihtiyacım var yardımcı olursanız sevinirim.

Yaşar BİR: Tabi ne demek eğer bir faydam olacaksa sevinerek yardımcı olurum.

Tuncay Düzenli: Biraz kendinizden bahseder misiniz?

Yaşar BİR: 1921 tarihinde Hendek İlçesi Kalayık köyünde dünyaya geldim. Kafkas tarihinde Azınba sülalesi olarak bilinen Abhaz boyuna mensubum. Babam Hacı Hasan, Annem Gürcü sülaleden Fatma Hanımdır.Dedelerimiz 1867 sürgünüyle harbi sonrasında Hendek Kalayık köyüne yerleştirildik. 1946 sonrasında Demokrat Parti'nin Sakarya' da ki kurucularındanım. 1957 tarihine kadar bu partinin il başkanlığı görevini yürüttüm. 1963 yılında Kafkas Kültür Derneğinin Başkanlığı görevini üstlendim. Bundan sonraki hayatımda genellikle Kafkas dernek ve sivil toplum kuruluşları içinde ki faaliyetlerle meşgul oldum.

Tuncay Düzenli: Biliyorsunuz ki Çerkes muhacirleri Kafkasya'dan göçürülürken çok büyük sıkıntı ve çileler çektiler.

Yaşar BİR: Cenabı-ı Allah bir daha o günleri göstermesin dünya tarihinde herhalde bu kadar sıkıntılı bir göçü hiçbir topluluk yaşamamıştır.

Tuncay Düzenli: Sayın Yaşar Bey bu yörede yerli ahali ile uyum problemlerinin temel sebebi olarak neyi görüyorsunuz?

Yaşar BİR: Tuncay Bey dedelerimiz buraya geldiklerinde dil bilmediklerinden kendilerini anlatamamışlar ve çok sefalet içinde idiler. Ayrıca bizim gelenek ve adetlerimiz buranın yerli halkı için oldukça yabancı idi.

Tuncay Düzenli: Biraz açıklaya bilir misiniz?

Yaşar BİR mesela bizim yazılı olmayan töreye benzer habze adı verilen sözlü kurallarımız vardır. Mevkisi ne olursa olsun buna uymak kesin bir zorunluluktur.

Tuncay Düzenli: Peki kurallara uyulmazsa bir ceza söz konusu mudur?

Yaşar BİR: Elbette kurallara uymayan haynape yapmış olur.yani çok büyük bir kabahat işlemiş olur.Cezayı toplumun kendisi vereceği gibi suçun mahiyetine göre Thamade dediğimiz topluluğun büyüğü veya büyükleri verirdi. Mesela toplum kurallarına aykırı davranan toplum tarafından dışlanır alışveriş yapılmaz bizde çok önemli olmasına rağmen cenaze törenlerine dahi gidilmeyebilirdi.

Tuncay Düzenli: Thamade dediğiniz kişinin yaşlı olması önemli mi?

Yaşar BİR: İlk baştan beri bu böyleydi. Tecrübe bilgiden önce gelir. Yaşlılara ailede ve toplumda ayrı bir değer verilir, ailenin reisi babadır, kararları o alır, diğer üyeleri ise uygular. Aile reisinin kararları emir niteliğindedir. Erkeğin ailedeki bu otoritesi yaşı ilerledikçe artar ve kabilelerde de etkili olmaya, şefi durumuna geçmeye başlar.

Tuncay Düzenli: Aile demişken Çerkeslerde aile ilişkileri nasıldır?

Yaşar BİR: Çerkeslerde aile genellikle geniş aile olup, ana, baba, çocuklar ve torunlardan oluşmaktadır. Aile bireyleri arasında sert ve sıkı bir disiplin vardır, aile küçüklerinin alınacak kararlarda önemli bir katkısı ve etkisi yoktur, fakat kararların uygulayıcısı durumundadırlar. Çerkeslerde, çocuklar evlendikten sonra ayrı ev kursalar bile, Büyük Ev yada Ana Ev dedikleri baba evi ile ilişkilerini koparmazlar. Büyük ailede yönetim ata-baba'dadır. Her iş ondan sorulur. Aileyi bir arada tutan, toparlayan odur. Kimse ona sormadan aileyi ilgilendiren önemli bir karar alamaz. Ata-Baba'nın yetkisi yalnızca çocukları üzerine değildir. Kendisinde küçük olan kardeşleri ve aileleri üzerinde de, kendi ailesi üzerindeki haklara sahiptir.

Tuncay Düzenli: Yaşar Bey bildiğim kadarıyla çocuklara sevginizi pek göstermiyorsunuz bunun bir nedeni var mı?

Yaşar BİR: En büyük nedeni disiplinli olmalarını ve kendi ayakları üzerinde yaşamayı öğrenmelerini sağlamak. Bizde bir söz vardır. “Çocuk Uyurken Sevilir” diye. Geçmişte de çocukları babalarıyla yüz göz olmasın diye dedeleri büyütürdü. Mesela hiçbirimiz günümüzde dahi çocuklarımızı büyüklerimizin yanında bırakın sevmeyi kucağımıza dahi alamayız.

Tuncay Düzenli: Yaşar Bey bir de şu akraba evliliği meselesi var bildiğim kadarıyla kesinlikle akraba evliliği yapmıyorsunuz.

Yaşar BİR: Tuncay Bey bırakın akraba evliliğini aynı kabileden dahi kız alınmaz alan varsa toplumca dışlanır. Mesela çok uzun bir zaman yerli ahali akraba evliliği yaptığından bizlerce yanlış değerlendirilmiştir. Çünkü bizde akraba öz kardeş gibidir.

Tuncay Düzenli: Gerçekten çok ilginç. Yaşar Bey birde sizin şu at hırsızlığı meselesi var.

Yaşar BİR: Evet. Derler ki Tanrı atı Çerkesler için yaratmıştır. O yüzden Çerkes zaten kendisine ait olan bir şeyi almış olduğundan bir günahı yoktur. İşin esprisi gerçekten at bizim için çok kutsal bir varlıktır. Eskiden dedelerimiz veba hastalığının taşıyıcısı olarak bit ve pirenin at kokusuna yaklaşamayacağı nedeniyle devamlı atla beraberdir. At çalmak yiğitliğin alameti sayıldığından Kafkasya da at çalamayana kız vermezlerdi. Burada buna benzer münferit olaylar olmuş hatta fıkra gibi anlatılır hale gelmiştir.

Tuncay Düzenli: Örnek verebilir misiniz?

Yaşar BİR: Bunu da yazacak mısınız?

Tuncay Düzenli: İzninizle

Yaşar BİR: Hadi öyle olsun. Bir Çerkes iyi bir at görünce ‘bu ancak bana yakışır’ diye düşünüyor. Onu hırsızlık olarak görmüyor. İşte bu fıkralardan biri: Hâkim, at çalan Çerkese sormuş:

Niye çaldın adamın atını?

Çerkes yanıtlamış:

Hâkim Bey, yanlış biliyorsunuz. O at benim. Allah deveyi Araplara, eşęi Acemlere, atı da biz Çerkeslere yarattı. Allah'ın bana yarattığı atı bir başkasında görünce geri alıyorum. Siz malınızı başkasında bırakır mısınız?

Tuncay Düzenli: Bir başka örnek daha verir misiniz?

Yaşar BİR: Olabilir yine at çalmayla ilişkili bir Aldığımız fiyat fikrası var. Bu fikra şöyledir:

İki Abhaza iyi bir at çalar ve satmak üzere pazara getirirler. Birisi:

-Benim biraz işim var, sen alıcı çıkarsa satarsın, der ve gider.

Bu arada Adige gelir ve Abhazaya attan anlamaz bir edayla sorar. Abaza anlatır, bu eyer, buna oturulur, bu gem, ata yön verir. Adige, dur bir deneyeyim, der ve ata atlar atlamaz hızla uzaklaşır. Ayrılıp geri dönen arkadaşı atı göremeyince sevinçle sorar:

- Atı sattın mı?

- Evet.

- Kaça?

-Aldığımız fiyata.

Tuncay Düzenli:Gerçekten çok hoştu. Sayın Yaşar Bey birde Çerkeslerin çalışmayı sevmedikleri hırsız huysuz gibi kavramlar yüklenmektedir. Bunun aslı nedir?

Yaşar BİR: Gerçekten toplumuz eğlenmeyi düğünleri ve sohbeti çok sever tabi buda buranın halkının yanlış anlaşmasına sebep olmuştur. Dayanışmacı ve toplumsal yaşantılarının göstergesi olan sohbet toplantıları, gevezelik olarak tanımlandı... Bu oturlan yer de günün kritiği yapılır. Kişiyeye ait özel konular tartışılır. Yer yer espriler patlatılır, bu işi iyi yapan bir kaç kişi mutlaka vardır. Onlar özlemle beklenir. Geldiklerinde söz onlara verilir. Bir anda havanın değişmesi daha eğlenceli bir atmosfer oluşması sağlanır. Zeghes denilen çok güzel bir eğlence ortamı oluşur. Köyde yapılması olası imeceler toplanır. Ve düğün dernek gibi şeyler orada konuşulup en güzel şekilde olması için kararlar alınır. Görev dağılımı yapılır. Bu işin organize edilmesinde orada bulunanların yaşça biraz daha büyük olanların etkisi daha fazla olur.

ÖZGEÇMİŞ

Tuncay DÜZENLİ 12.01.1974 tarihinde İstanbul Bakırköy’de doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Atışalanı İlkokulu’nda tamamladı. Orta Öğrenimini Bakırköy İmam Hatip Lisesinde 1992 yılında tamamladı. 1993 yılında kazandığı Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 1997 yılında mezun olarak lisans öğrenimini tamamladı. Aynı yıl Sakarya İli Hendek İlçesi Atikehanım İlköğretim Okuluna Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak atanmış ve halen aynı okulda bu görevini sürdürmektedir. Tuncay DÜZENLİ evli ve iki çocuk babasıdır.